

REDAKTÖRER:

ANNA HALLA • TOVE HOVEMYR • ULRICA SCHENSTRÖM

Va?!

Är demokratin

hotad?

REDAKTÖRER
ANNA HALLA
TOVE HOVEMYR
ULRICA SCHENSTRÖM

Va?!

**Är demokratin
hotad?**

FORES

 Studieförbundet
Vuxenskolan

Va?! Är demokratin hotad?

Redaktörer: Anna Halla, Tove Hovemyr & Ulrica Schenström

Fores

Grev Turegatan 46, 114 38 Stockholm

info@fores.se • www.fores.se

1:a upplagan, 1:a tryckningen

Grafisk form: Epique studio

Tryck: Spektar Bulgaria 2021

ISBN: 978-91-87379-85-7

Fritt tillgängligt med vissa rättigheter förbehållna. Fores vill ha största möjliga spridning av de publikationer vi ger ut. Därför kan publikationerna utan kostnad laddas ner via info@fores.se. Enstaka exemplar kan också beställas i tryckt form via info@fores.se. Vår hantering av upphovsrätt utgår från Creative Commons Erkännande-ickekommersiell-Inga bearbetningar 3.0 Unported License (läs mer på www.creativecommons.se). Det innebär i korthet att det är tillåtet att dela, det vill säga att kopiera, distribuera och sända verket, på villkor att Fores och författaren anges, ändamålet är ickekommersiellt och verket inte förändras, bearbetas eller byggs vidare på.

FORES

Innehållsförteckning

Föroord	1
<i>Ulrica Schenström, vd tankesmedjan Fores</i>	
Flykten från friheten	6
<i>Johan Norberg</i>	
Demokratis kris är global	35
<i>Birgitta Ohlsson</i>	
Konspirationsteorier och vaccinetstånd	58
<i>Daniel Poohl</i>	
Klimatförändringarna hotar den liberala demokratin	81
<i>Susanne Nyström</i>	
Liberal demokrati – och ”illiberal”?	97
<i>Bengt Westerberg</i>	
Är populismen ett hot mot den liberala demokratin?	130
<i>Andreas Johansson Heinö</i>	
Lever vi i en demokrati längre?	156
<i>Bartosz Stroiński</i>	
Det svenska missnöjet och hotet mot den liberala demokratin	192
<i>Lisa Pelling</i>	
De försvagade politiska partierna	217
<i>Olle Wästberg</i>	
Om fördumningen av demokratibegreppet och urholkandet av våra rättigheter	237
<i>Hanna Wagenius</i>	
Bortanför bäcken – en dystopisk framtidsnovell	263
<i>Patrik Oksanen</i>	

Förord

1

First they came for the socialists, and I did not speak out—

Because I was not a socialist.

Then they came for the trade unionists, and I did not speak out—

Because I was not a trade unionist.

Then they came for the Jews, and I did not speak out—

Because I was not a Jew.

Then they came for me—and there was no one left to speak for me.

- "Först kom de..." Martin Niemöller, 1946

Efter andra världskrigets fruktansvärda fasor var världssamfundet överens: aldrig mer. Under efterkrigstiden valdes förhandlingsbord framför slagfält, frihandel framför tullar och flera konventioner och rättighetskataloger antogs för att under överskådlig tid skydda enskilda individer från majoritetens förtryck. Den liberala demokratin med maktdelning,

individuella fri- och rättigheter och oberoende medier vann mark, och i land efter land i Europa föll diktaturena.

Tyvärr har de senaste åren visat att vi inte kan ta den liberala demokratin för given. Varken hemma vid eller i vår omvärld. Demokratin är under direkt hot genom bland annat populismens snabba framfart, desinformationens hänsynslösa verklighetsbeskrivning och de auktoritära idéer som slagit rot hos allt fler människor. Hoten är många, växer och är ibland svåra att sortera eller ens urskilja. Trots detta saknas krisinsikt hos många. En dag riskerar vi att vakna upp och fråga oss hur vi kunde låta det hända.

Därför ger Fores ut antologin *Va?! Är demokratin hotad?* där elva författare skriver om hoten mot den liberala demokratin. Skribenterna, som var och en representerar sin egen text, har skiftande bakgrund, olika erfarenheter och varierande politisk hållning. Boken ger exempel på en bred palett av analyser, men som alla stämmer till eftertanke.

Det krävs inte mycket för att den liberala demokratin vi åtnjuter i vårt land ska falla isär. Vi ser idag exempel i omvärlden på hur fort det kan gå. I vår närhet är Polen det kanske mest oroande fallet. Bartosz Strojnski förklarar hur bristande tillit och utanförskap har bidragit till den polska demokratis förfall, och vilka lärdomar det finns att dra av

detta för Sveriges del. Birgitta Ohlsson visar att demokratin kris är global när autokratin och populismen vinner mark världen över. I Europa röstar var sjätte medborgare på ett populistiskt parti. Andreas Johansson Heinö beskriver hur populisterna vunnit inflytande och förtroende över hela Europa och undersöker hur det hotar demokratin. Susanne Nyström beskriver hur hotet från klimatförändringar utmanar den liberala demokratin. Daniel Poohl förklarar hur konspirationsteorier ger fäste åt alternativa världsbilder och omöjliggör det demokratiska samtalet.

På hemmaplan är det inte vindstilla. Missnöjet och populismen blåser hårt över Sverige. Lisa Pelling redovisar vad missnöjet beror på från djupintervjuer över hela landet och på vilket sätt detta kan utgöra ett demokratihot. Missnöjet med politiken hör samman med försvagningen av demokratin och de politiska partierna, menar Olle Wästberg, och ger förslag på hur partierna bör reformeras för att stärka vår demokrati. Hanna Wagenius visar genom tre exempel från den politiska debatten hur majoritetens mobb kör över minoriteten också när grundläggande fri- och rättigheter är i fara. Patrik Oksanen tar till sin skönlitterära penna och ger i novellen *Bortanför bäcken* en bild av vad vi kan vänta oss om demokratin undergång blir verklighet.

Johan Norberg argumenterar för att vi kan bryta negativa trender genom att förstå vilka mänskliga mekanismer som är i arbete. Genom en historisk tillbakablick kan vi inse att människan ofta pendlar mellan öppenhet och slutenhet och att utgången inte är ödesbestämd. Vi har frihet att välja rätt väg. I antologin presenterar författarna olika idéer och tankar om hur. Som Bengt Westerberg skriver: ”Därför gäller det att ta hoten på allvar, att göra tydligt vad som står på spel och att, innan det är för sent, övertyga medborgarna om att den liberala demokratin är värd att försvara.”

På tankesmedjan Fores arbetar vi varje dag för att söka de lösningar och reformer som Sverige behöver, för att försvara den liberala demokratin så som vi känner den.

Jag vill passa på att tacka alla som gjort boken möjlig. Först ett stort tack till Studieförbundet Vuxenskolan, särskilt Ulrica Heie, Banar Sabet och Lars-Erik Larsson, vars samarbete har möjliggjort att den här antologin ser dagens ljus. Ett lika stort tack till våra författare som delar vår övertygelse om att det är angeläget att sätta ljus på hur den liberala demokratin egentligen mår. Tack till mina medredaktörer Anna Halla och Tove Hovemyr, samt tack till Alex Nilsson, Joakim Liljeberg, David Redebo,

Andreas Bergström, Naod Habtemichael och Gustaf Reinfeldt. Slutligen varmt tack också till Mattias Bengtsson och Daniel Schatz som som kommit med värdefulla synpunkter.

Jag önskar er god och spännande läsning. Läs gärna ett kapitel i taget och fundera en stund. Var och en bär vi ett ansvar för att förhindra den negativa utvecklingen genom att verka för ett samhälle präglad av frihet och framtidstro. Förhoppningsvis väljer vi att stå upp för den liberala demokratin och dess värden tillsammans.

Ulrica Schenström, vd tankesmedjan Fores

Stockholm, september 2021

Flykten från friheten

6

Johan Norberg är fil mag i idéhistoria och senior fellow vid Cato Institute. Han är författare till en rad böcker och har översatts till runt trettio språk. Hans senaste bok "Öppen/Sluten: Hur människan skapar och förstör framsteg" blev utsedd till en av "Book of the year 2020" i The Economist.

Just nu befinner sig globaliseringen och den liberala demokratin under angrepp. Diktaturer försöker undergräva fria samhällen, medan demokratiskt valda ledare i länder som Turkiet och Ungern monterar ned maktindelning och fri- och rättigheter. Samtidigt söker sig allt fler i öppna samhällen till nationalistiska, populistiska och auktoritära partier som vänder sig mot västvärldens liberala traditioner.

Varför? Vi har mycket att lära av historien. Det här är inte den första revolten mot öppenhet och det kommer inte bli den sista. I vissa fall har de kullkastat personliga och ekonomiska friheter och gjort slut på gyllene epoker av öppenhet och välstånd. Ny forskning inom historia, psykologi och biologi har spridit ljus över dessa auktoritära och kollekti-

vistiska mekanismer, och en slutsats är att de återkommer därför att de finns inom oss alla och kan få genomslag under vissa specifika omständigheter. För att förstå vilka de är, och vad vi kan göra åt det, måste vi börja från början.

Samarbetet & stammen

Varför tog människan över jorden? Rent fysiskt är vi inte så värst imponerande. Men vi har något annat som talar för oss. Se dig i spegeln så förstår du vad det är. Du har ögonvitor runt pupillen. Du är van vid det, men det är faktiskt unikt. Våra apkusiner och andra däggdjur har tvärtom oftast bruna ögon, så att de inte visar för sina fränder vad pupillen riktas mot.

Schimpanser är nämligen framför allt rivaler och de vill inte att andra medlemmar i gruppen ska veta att de har fått syn på en läcker matbit, för då kanske någon stjälar idén och hinner dit först. Vi människor har tvärtom haft större nytta av att röja vår uppmärksamhet än av att hemlighålla den. Om vi upptäcker ett hot vill vi att andra ska veta det, sluta sig samman med oss och förstärka vårt försvar. Om vi får syn på ett bytesdjur vill vi att andra ska märka det och hjälpa till att fånga det.

Jämfört med tidiga rivaler i djurvärlden är vi inte

spektakulärt starka eller snabba. Vi har inga starka käkar eller klor och vi kan inte ens flyga. Men vi har något annat: varandra. Samarbetsförmågan är det främsta utmärkande draget för människan.

Det började någonstans i östra Afrika någon gång för tre miljoner år sedan. En dramatisk klimatförändring gjorde regnskog till savann och plötsligt stod våra schimpansliknande förfäder i öppen terräng, försvarslösa mot lejon, sabeltandade tigrar och andra farliga kattdjur. Tills några av dem kom på en idé som förändrade historien: de kastade sten. Genom att göra det i grupp kunde de låta vassa stenar hagla över rovdjuren tills de stupade. Och om de lärde sig att försvara sig så kunde de också börja jaga, och vips tog sig våra förfäder till toppen av näringskedjan.

Det som gör att en art överlever och blomstrar tycker evolutionen att den ska ha mer av, så förmågan att kommunicera och samarbeta (och hålla reda på dessa sociala relationer genom att skvallra) växte och växte hos våra förfäder. Resten är historia – och nutid. Utbyte av förtroenden, idéer, varor och tjänster gjorde att vi inte längre var utelämnade till vår egen förmåga. Så fort någon någonstans kom på hur man kontrollerar elden, odlar vete, utvecklar skriftspråk eller uppfinner ett vaccin kunde andra också utnyttja det. Det gör det möjligt att specialisera sig

på det man själv gör bäst och byta till sig det andra har lagt ned mer tid, energi och resurser på.

Det är därför öppna samhällen och fria marknadsekonomier är överlägsna slutna system: De kan utnyttja kraften och kreativiteten från fler hjärnor. De ökar sannolikheten att någon ska överraska oss med nya insikter, med ny vetenskap och teknik och nya sätt att producera välstånd.

Det är de goda nyheterna. Men det finns dåliga nyheter också. När vi väl hade klättrat till toppen av näringskedjan fanns det inte längre några rovdjur som kunde hota oss – utom ett enda: andra grupper av människor som samarbetade ännu bättre än vi och utnyttjade det till att angripa oss. Så även om vi tidigt handlade även med utomstående behövde vi vara på vår vakt. Om en annan stam expanderade lite för snabbt, utvecklade nya kapaciteter, eller visade sig vara fientligt inställda kunde det vara slutet för oss. Samtidigt behövde vi vara uppmärksamma inåt, om någon inom vår stam ville ta för sig av resultatet av vårt samarbete, men inte bidrog till det.

Vi utvecklade därför en oerhört stark benägenhet att urskilja oss från *dem* och föreställa oss att relationen mellan grupper var ett *nollsummespel* – om de vinner så förlorar vi.

Eftersom allt kunde stå på spel vid en missbedömning av vem man kunde lita på i vår våldsamma

förhistoria fungerar vår vaksamhet mot andra grupper som ett brandlarm som är designat för att hellre avge ett och annat falsklarm än att missa ett enda verkligt hot mot våra liv. De kanske ser annorlunda ut, talar annorlunda, röstar på ett annat parti, håller på ett annat lag? Allt kan vara relevant. Oavsett hur litet och trivialt.

I ett experiment fick studenter titta på målningar av Vassily Kandinsky och Paul Klee och tala om vem av konstnärerna de föredrog. Därefter delades de in i två grupper och fick besked om att indelningen byggde på dessa preferenser. Gruppmedlemmarna visste inte vilka de andra var och fick aldrig träffa varandra. Men när en "Kandinsky-student" ombads att anonymt dela ut belöningar till främmande personer föredrog han andra i Kandinsky-gruppen framför dem som tillhörde Klee-gruppen. Än mer anmärkningsvärt var att studenterna försökte skapa så stora skillnader som möjligt mellan de båda grupperna, även om det innebar att deras egna gruppmedlemmar skulle få mindre pengar. Deltagarna strävade alltså inte efter att maximera den egna gruppens vinst, utan de ville vinna så stort som möjligt mot utgruppen.

I en uppföljande studie skapades grupper där deltagarna visste att indelningen var helt slumpmässig, men även om de bara hänvisades till en grupp (med

personer de inte kände och aldrig fick träffa) efter att de singlar slant om det, så ville de ändå skapa så stor skillnad mellan grupperna som möjligt. Och det låter ju som att vi alla är fullkomligt galna, men det är begripligt med tanke på att vår tribalism, känslan att tillhöra en viss stam, utvecklades under en mer riskfylld period när det var viktigare för vår överlevnad att besegra den andra stammen än att göra långsamma, stabila framsteg för alla.

Den tendensen brukar ibland kallas "Vladimirs val", efter en östeuropeisk folksägen. Gud visar sig för Vladimir, en enkel bonde, och säger åt honom att han ska få en önskning uppfylld. Innan Vladimir har hunnit göra sitt val lägger Gud till ett villkor: "Det som du får ska jag också ge till din granne Ivan, dubbelt upp." Vladimir lägger pannan i djupa veck, funderar, och plötsligt lyser han upp när han kommer på den perfekta lösningen: "Okej, stick ut mitt ena öga!"

Så agerar vi förstås inte på egen hand, och det är därför Vladimirs val verkar så löjeväckande. Men vi gör så kollektivt när vi uppfattar en situation som en kamp mellan grupper. Det är då vi väljer att sticka ut ett öga på oss själva genom att bygga murar, starta handelskrig eller riktiga krig, för att skada den andra gruppen än mer.

Vår auktoritära personlighet

I boken *The Authoritarian Dynamic* (2005) varnar den politiska psykologen Karen Stenner för att intolerans “inte hör till det förflutna, utan i hög grad till framtiden”. Intolerans mot minoriteter, migranter och oliktankande riskerade att komma tillbaka och hemsöka oss om och om igen, menade hon. Hon ville med sin forskning i synnerhet förstå de episoder av intensiva och ibland våldsamma uttryck för intolerans som tycktes komma från ingenstans.

Stenners forskning ledde fram till slutsatsen att auktoritarism – tron på stark statlig makt som inskränker individens frihet – inte är något stabilt personlighetsdrag, vilket vissa forskare som studerade “den auktoritära personligheten” efter andra världskriget menade, utan snarare en slags böjelse som finns hos väldigt många, både till höger och vänster. Det finns en allmän bakomliggande tendens att föredra enhet och likhet framför frihet och mångfald. Den kommer inte till uttryck på något speciellt sätt under normala tider, men när samhället hotas kan dessa individer reagera våldsamt.

När dessa gruppcentrerade personer får läsa artiklar om att samhället är på nedgång, att sammanhållningen är hotad eller politiska ledare inte är lojala mot folket reagerar de explosivt. De blir intoleranta mot mångfald och avvikande åsikter och

beredda att återupprätta enigheten genom statlig kontroll, även om det skulle bryta mot rättsstatens principer och åsiktsfriheten.

Socialpsykologen och författaren Jonathan Haidt sammanfattar i *When and why nationalism beats globalism* (2016) resultatet:

”Det är som om vissa människor hade utrustats med en knapp mitt i pannan, och om någon trycker på den blir de plötsligt intensivt upptagna av att försvara sin ingrupp, sparka ut främlingar och icke-konformister och kväsa avvikande åsikter inom gruppen. Vid sådana tillfällen tilltalas de mer av starka män och tvångsmetoder.”

Det här hänger ihop med vårt samarbete på savannen. Vi står ju starka tillsammans. Det har haft stort värde för vår överlevnad under historiens gång. När hyenorna smyger sig närmare måste vi kollektivt försvara vårt territorium. Det finns inget utrymme för oenighet och avvikare. Alla måste kasta sten på hyenorna samtidigt om en enda av oss ska kunna överleva. När en fientlig stam går till anfall får vi lägga gamla konflikter med syskon och grannar på hyllan, så att vi kan slå tillbaka. I krissituationen har vi ingen nytta av avvikare och oliktankande. Vi

måste stå enade mot det gemensamma hotet och inte ställa kritiska frågor om prioriteringar och tillvägagångssätt.

Förmågan att reagera aggressivt på hot har varit viktig historiskt. Det är ungefär som att vi behöver vårt immunsystem för att försvara kroppen. Men liksom immunsystemet kan slå till vid falsklarm och orsaka en allergisk reaktion vid kontakt med pollen, eller till och med få för sig att kroppen är en fiende och börja bekämpa sig självt, så är vår känslighet mot kollektiva hot överdriven. Den utvecklades i en situation då vi regelmässigt ställdes inför dödliga hot från rovdjur och andra grupper, och det skulle ha gått betydligt sämre om vi hade reagerat för lite istället för att överreagera.

Den sortens auktoritarism Stenner och Haidt pekar på är inte samma sak som konservatism. Människor med en gruppcentrerad läggning har ingenting emot förändringar, så länge alla grupper förändras tillsammans. Det är inte respekt för traditioner och institutioner i sig som motiverar dem, utan den sociala sammanhållningen. De är inte motståndare till omställningar, utan till komplexitet. De är beredda att bryta mot högtidliga traditioner och riva upp viktiga institutioner om de tror att det bidrar till att stärka enighet och samhörighet. Många av dem bryr sig inte ens särskilt mycket om vilken

politik som genomförs, bara någon gör det kraftfullt och uppifrån och ser till att den blir allomfattande. Att någon slåss för ”såna som jag”.

Kanske är det därför så många auktoritära konservativa slöt upp bakom Donald Trump, trots att han inte stod för klassiskt konservativa ideal eller personifierade sådant som brukar associeras med kristen livsföring. Man kan också notera att populistiska partier som bara häromdagen var de mest högljudda opponenter mot homosexuellas rättigheter och kvinnofrigörelse idag påstår att det största problemet med invandrare är att de inte är lika positiva till HBTQ-personer och jämställdhet som vi alla förväntas vara i det moderna samhället. Man ska naturligtvis inte utesluta ett visst mått av hyckleri som förklaring till sådana åsikter, men en annan kan vara att dessa partier till stor del består av grupper som kan acceptera förändring, så länge den är enhetlig.

Den här ”knappen i pannan” förklarar varför vågor av intolerans kan dyka upp väldigt snabbt, som från ingenstans. Gamla vänner och familjemedlemmar kan plötsligt få se en helt ny, aggressiv politisk sida av en i vanliga fall balanserad person när hon upplever att samhället eller den egna livsstilen står under hot.

När krisen kommer

Ibland sägs det att en konservativ är en liberal som har blivit rånad. Det är lätt att snacka om rättsstat och minoriteters rättigheter, ända tills man stöter på den hårda verkligheten i vår skrämmande värld. Då vill man ha starka män och hårda tag.

Men ett experiment som publicerades 2011 i tidskriften *Psychological Science* tyder på att man lika gärna skulle kunna hävda att en auktoritär konservativ är en liberal som har låtit bli att tvätta händerna. I studien tillfrågades deltagarna om sina attityder till olika minoritetsgrupper, men först fick de en påminnelse om att det var influensasäsong (detta var före Covid-19). Forskarna nämnde att man kunde skydda sig mot smittan genom att tvätta händerna ofta. Sedan fick deltagare som lottades till den ena gruppen möjlighet att använda handsprit innan de svarade på frågor, medan den andra gruppen inte fick det. Efteråt visade det sig att de som inte hade desinficerat sina händer uttryckte mer negativa åsikter om utgrupper än de som hade använt handsprit.

Andra studier har dokumenterat att framkallade känslor av rädsla eller äckel gör människors attityder mer socialt konservativa på områden som invandring, könsroller, HBTQ-rättigheter, sex före äktenskapet och pornografi, samtidigt som de blev mer entusiastiska inför statlig kontroll över ekonomin.

I ett experiment fick deltagare se på en film som plötsligt bröts för reklam. Några reklaminslag handlade om hur populär en viss produkt var, andra om andra egenskaper. Det visade sig att tittarnas syn på reklamfilmerna berodde på vilken film de hade sett på. De som hade tittat på skräckfilmen *The Shining* värderade produkter som reklamen påstod var vanliga och populära högre än sådana som presenterades som annorlunda och unika, till exempel med omdömen som ”begränsad upplaga”. Ett inslag om ett museum där beskrivningen handlade om att det hade “över en miljon besökare per år” värderades högre än en annan om samma museum, där besök framställdes som ett sätt att skilja ut sig från mängden. De som sett en lycklig film ville vara unika och individualistiska. De som skrämts upp ville i stället gömma sig i stammen.

Ingenting triggas den lilla kollektivisterna inom oss lika mycket som känslan av sårbarhet. Det är när vi är oroliga som vi vill smälta in och få skydd av den starke ledaren. Historien är full av exempel på depressioner, naturkatastrofer, pandemier och krig som följts av auktoritära och isolationistiska reaktioner. Som ekonomhistorikern Robert Higgs visade i den klassiska boken *Crisis and Leviathan* växer statens makt och omfång som snabbast under kriser som ekonomiska depressioner och krig. Då ger vi

villigt extra befogenheter till våra politiker, men när krisen dragit förbi vill de inte gärna avstå från dessa befogenheter.

Historien är också fylld av auktoritära ledare, som insett att verkliga eller framkallade katastrofer är det snabbaste sättet att få folket att vilja byta ut frihet mot trygghet. När ledaren väl fått makten “börjar han dra igång det ena kriget efter det andra för att allmänheten ska fortsätta ha behov av en general”, som Platon förutsade i *Staten*.

Det mest klassiska – och överanvända – exemplet är Adolf Hitler, som mot bakgrund av Versaillesfreden och depressionens härjningar piskade upp panikkänslor kring en potentiell kommunistisk kupp efter riksdagsbranden den 27 februari 1933. Nästa dag upphävde “riksdagsbrandsdekretet” i stort sett alla medborgerliga friheter i Tyskland, och inom en månad var Hitler landets enväldige diktator. Men många moderna ledare använder ett liknande recept. Vladimir Putin övertygade många ryssar att han var den enda vägen ur 1990-talets kaos och han fick före makttillträdet draghjälp av några misstänkt vältajmade bomber i tunnelbanan och bostadskvarter i Moskva, som underblåste rädslan och ökade hans popularitetssiffror från två till 45 procent på tre månader.

På ett likartat vis spelar så sinsemellan olika

gestalter som Donald Trump, Venezuelas Chávez och Maduro, Turkiets Recep Tayyip Erdogan och Ungerns och Polens konservativa ledare hela tiden på rädslan för illvilliga utlänningar och illojala eliter i det fördolda.

Kom ihåg att det räcker att inte tvätta händerna för att känna sig mer sårbar och mindre liberal. Och ibland känns det som att hela samhället har glömt bort att tvätta händerna. Det saknas inte verkliga problem i dagens värld som kan förklara en stegrad oroskänsla. Vi har de senaste 15 åren drabbats av en stor finanskris och en dramatisk eurokris. När ekonomin inte växer kan inte alla grupper få det bättre samtidigt, eller ens några, så känslan att världen är ett nollsummespel fördjupas. Dessutom tycktes de rika och mäktiga komma ganska lindrigt undan dessa kriser, med stora räddningspaket och negativa räntor som pressade upp börsen, medan det för vanligt folk följde en lång tid av arbetslöshet och lönestagnation.

Vi har upplevt krig och kaos i Mellanöstern, terrorism som har nått västvärldens storstäder, en migrationskris och nu en pandemi där en bortglömd handtvätt bokstavligen kan betyda ohälsa och död. I bakgrunden finns vad jag tror är den allra mest avgörande faktorn: västvärldens relativa tillbakagång när andra länder i öst och syd växer sig allt rikare.

Det slag mot den kulturella självsäkerheten som en sådan förändring av världsbilden innebär leder ofta till ökad osäkerhet och rädsla för omvärlden.

Breaking news

Världen behöver inte heller bli farligare för att oron ska växa, det räcker med att vi tror att den blir det. Mediernas roll är att förmedla de mest chockerande händelser som har inträffat sedan vi senast tittade efter. Skyll inte på journalisterna – orsaken är att människan är ett problemsökande släkte. Vår uppmärksamhet är inte obegränsad, så evolutionen säger åt oss att strunta i sånt som verkar fungera och i stället koncentrera oss på det som utgör ett problem eller en fara. Det är därför dåliga nyheter dominerar över bra – psykologer har dokumenterat att vi oftare kommer ihåg, och har starkare känslor inför, sånt som att förlora pengar, bli övergiven av vänner och få kritik än sådant som att tjäna pengar, hitta nya vänner och få beröm.

Så länge vi bara hade kunskap om risker som faktiskt kunde hota vårt personliga välbefinnande var läggningen ett fungerande evolutionärt verktyg som hjälpte oss att överleva. Men den nedärvda tendensen var inte förberedd för globala nyheter

som når oss dygnet runt. Plötsligt hade journalisterna en hel planet med hemskheter att vraka och välja bland. Trots att antalet krigs- och mordoffer har halverats under de senaste trettio åren finns det alltid ett krig eller en seriemördare någonstans i världen som hamnar högst upp i nyhetsflödet och ger oss intrycket att krig och mord har blivit allt vanligare. Problemet är inte att det skulle röra sig om fake news – de är verkliga fenomen, men att de oftast serveras utan sammanhang eller reflektion.

Så småningom kom sociala medier, som innebär en fantastisk demokratisering av medievärlden, men också utsätter oss för ännu fler hot per sekund. Människlighetens fasor är naturligtvis ingenting nytt, men mobilkameran är det. Plötsligt finns en medborgarjournalist bredvid allt som går snett någonstans i världen, och hon eller han kan sända ut det som händer till resten av mänskligheten; sedan delar vi alla de mest skrämmande saker som utförs av människor som vi aldrig ens har hört talas om. Det är viktigt för att vi ska förstå hur världen ser ut, men ger oss samtidigt känslan att allt bara blir värre, och till slut vaknar vi upp varje morgon, tittar på push-notiserna i mobilen och tror att världen håller på att gå under.

Vår nya metod för att konsumera sociala medier bidrar till den känslan. En gång i tiden tittade vi

på kvällsnyheterna på tv eller läste dagstidningen varje morgon, inställda på att få vår dagliga dos av krig och brottslighet. Vi var mentalt förberedda för dåliga nyheter. Numera smälter detta ihop med allt annat, eftersom vi fortfarande inte har vant oss vid hur vi tar del av nyheter online. I vårt flöde på sociala medier ser vi bilder från en konsert, sedan kommer en terroristattack, några bilder på gulliga katter, ett klipp med en komiker och därefter dyker en tonåring upp som säger att alla som röstar som du är idioter, någon checkar in på en badstrand och någon annan blir knivhuggen till döds i ett gathörn. Vi är mentalt oförberedda när katastrofen slår till. Det ger oss en känsla av att fasorna kommer emot oss från alla håll, hela tiden, och att de aldrig tar slut.

Det är alltså fullt begripligt varför diktaturer som Ryssland, som vill destabilisera öppna samhällen, skapar fejkade hemsidor och botar och planterar påhittade historier om brott, terrorism, konspirationer och motsättningar mellan olika etniska grupper för att elda på rädslan och konfliktbenägenheten.

Det finns ytterligare ett skäl till att sociala medier skulle kunna väcka det auktoritära inom oss. När Karen Stenner studerade vilka nyheter som tenderar att skapa starkast reaktioner fastnade hon för de som gav intrycket att samhället höll på att splittras, att vi blir allt mer polariserade och oförsonliga. De

som fick den känslan blev betydligt mer intresserade av drastiska åtgärder för att återskapa enhet.

En naturlig följd av att allt fler människor kommer till tals är att allt fler åsikter syns och allt fler identiteter visas upp. Även om det fanns en mångfald under ytan även tidigare är det först nu den trycks upp i ansiktet på oss, och det ger känslan av att samhället blir allt mer uppdelat, uppsplittrat och polariserat. För den som primärt värderar enhet och enighet är det ett tecken på sönderfall.

Men handen på hjärtat, drabbas vi inte alla av detta i någon mån? Vi som har starka åsikter om någonting har alltid haft meningsmotståndare, men de brukade vara långt borta, på tryggt avstånd. Nu finns de över allt. De skriver dumheter på Twitter, i dina grupper på Facebook och pratar smörja i Clubhouse, eller hur? Fienden är inte längre en nästan abstrakt grupp på någon främmande ledarsida, utan de är plötsligt innanför murarna, i samma kommentarstråd. Ingenting utlöser tribalismen så mycket som att plötsligt stå ansikte mot ansikte med en hotfull stam. Men det är inte världen som har förändrats, utan din blick för den.

Hur kan vi bryta den onda cirkeln?

Vi befinner oss i en negativ spiral, där en kombination av verkliga problem och överdrivna hot har skapat en ökad rädsla och kollektivism och en större efterfrågan på en politik som skyddar, stänger och kontrollerar. Det bidrar i sig till en känsla av polarisering och växande svårigheter att komma till rätta med sociala och ekonomiska problem och därmed ännu mer ångest, oro och grupptänkande.

Hur ska vi kunna bryta den?

Börja med att räkna till tio. Det är så lätt att låta sig ryckas med och bli en del av problemet istället för en del av lösningen. Om du bara vill skrika åt fienderna och skälla ut dem bör du komma ihåg att människor aldrig är så övertygade om att de har rätt som när de känner sig hotade – och någon gallskriker åt dem.

Du kanske tror att du inte är särskilt påverkad av de förutfattade meningar som förvränger världsbilder och beslutsfattande. Men det är vi alla. Efter att ha fått höra hur lätt människan har till sådan kognitiv bias hade personer i en studie oerhört lätt att spåra det hos andra, men inte hos sig själva. En enda vuxen person av 661 tycker att han eller hon lider mer av kognitiv bias än genomsnittsmänniskan. Vi har alla vår evolutionära programmering, och en del av den försöker övertyga oss om att vi *inte* har en

programmering. Ju fler sådana blinda fläckar vi har, desto mer sannolikt blir det att vi inte lyssnar på råd, inser när motståndare har kunskap som vi inte har och undviker att utforska och kritiskt pröva våra författade meningar. För att komma över fördomar måste vi identifiera och förstå dem.

Evolutionen har givit oss en tendens att vara auktoritära och kollektivistiska i vissa sammanhang. Att vi människor har en standardinställning innebär emellertid inte att den är ofrånkomlig. Att vara programmerad är inte detsamma som att vara hårdkodad. Om läkaren knacker på rätt ställe på mitt knä flyger underbenet och foten uppåt. Den reaktionen är hårdkodad. Den psykologiska kodning som jag har skrivit om här fungerar inte så. Det finns tendenser som drar i en viss riktning, och om vi inte tänker efter kanske vi faller för dessa, men vi kan bestämma oss för att vidta åtgärder för att motverka dem. Våra psykologiska grundförutsättningar försvinner inte, men vi kan medvetet övervinna dem.

Vi har andra standardinställningar som inte alltid är till hjälp i den moderna världen. Ta suget efter socker. Precis som evolutionen gjorde oss misstänksamma för främlingar gav den oss ett starkt sug efter energirik mat. Liksom främlingsrädslan blir problematisk i en värld som är full av främlingar är det skadligt för hälsan att ständigt vara sugen i en

värld där det finns mat överallt. Det innebär inte att vi är hårdkodade att äta allt. Vi kan lära oss mer om näring och hälsa, vi kan ta till oss principer om när, vad och hur mycket vi ska äta och vi kan ägna oss åt fysisk träning.

Om vi låter våra känslor styra oss kommer “vi mot dem”-tänkandet ibland att ta överhanden, men så behöver det inte bli. Vi kan reflektera över saker och ting och ifrågasätta våra fördomar, samt bestämma oss för att ta reda på mer. När vi frestas att ge efter för grupstrycket kan vi påminna oss själva om orsakerna till att sådana frestelser är förinställda hos oss, och om hur fel det är att tillämpa dem i det moderna livet. Vi kan lära oss om vår tribalism, vi kan förstå den, och vi kan ifrågasätta våra fördomar.

Vi kan studera historien och lära oss att den gamla goda tiden inte fanns, och att öppenhet ligger bakom mänsklighetens framsteg. Vi kan studera nationalekonomi och lära oss att produktion och handel inte är nollsummespel. Vi kan lära oss om de psykologiska grunddrag som frestar oss att bortförklara sådana fakta. Vi kan välja att tillämpa våra kunskaper för att skapa institutioner som möjliggör utfall med positiva summor – liberal demokrati med rättssäkerhet och maktdelning och fredliga, internationella överenskommelser för fredligt samarbete och fri handel – och vi kan studera hur tidigare civil-

isationer har gått förlorade för att människor inte gjorde så i tillräcklig utsträckning.

Det är centralt att fundera över hur vi lär oss saker om världen. Under de senaste decennierna har vi gått från den informationsbrist som mänskligheten tidigare led av, då vi slukade det lilla vi kunde komma över, till en värld med informationsöverskott. Det är en oerhörd omställning och vi har knappt börjat vänja oss vid den. Det påminner om när vi gick från en värld av hunger till en där det fanns mat i överflöd. Det tvingade oss att börja reflektera över vårt ätande. Av samma skäl och på samma sätt måste vi nu hålla ögonen på vår mediekonsumtion.

Vi letar efter den mest dramatiska och chockerande informationen, eftersom den en gång var viktigast för vår överlevnad, och nu när hela världen finns inom räckhåll hittar vi den överallt och drar slutsatsen att världen håller på att gå under. Vi ser också hela tiden dödsfiender på sociala medier. Har du lagt märke till hur mycket tid du ägnar åt att vara arg på någon som du fem minuter tidigare inte ens visste existerade? Den där okände franske författaren som sade någonting förskräckligt sexistiskt, eller den anonyma ungdomsförbundaren i en stad som du aldrig besökt som påstod att alla som tycker som du är efterblivna? Och vips drar vi slutsatsen att alla på den andra sidan måste vara av samma skrot och korn.

Vi måste påminna oss om att idioter alltid har funnits (och de fanns faktiskt på din egen sida också), det är bara att de tidigare sällan kom in i ditt synfält.

Det är viktigt att förstå att journalister, teknikföretag och politiker livnär sig på vår oro och vårt raseri. Det beror inte på att de är onda, utan på att våra känslomässiga reaktioner får oss att bli engagerade och lägga ner tid och energi på just deras medier eller manifest. Fall inte för frestelsen. Låt ingen hacka din hjärna.

Det är helt centralt att komma ihåg att tribalism bara är en aspekt av människan. Vi har både stammen *och* samarbetet inom oss, tribalism *och* tolerans. Vi har en tendens att sluta oss, men också att öppna oss. Vi hungrade efter trygghet, men vi blev också tryggare av att ge oss iväg från grottan, utforska det okända och hitta nya saker att äta. Vi var rädda för främlingar, men vi blomstrade när vi mötte främlingar som kunde bli bundsförvanter att leva med, lära av och samarbeta med. Vi hade anledning att vara vaksamma, men också att snabbt visa intresse och generositet om vi fann förtroende och gemensamma intressen. Det gällde att snabbt hitta tecken på skillnader, men att lika snabbt vara beredd att hitta likheter.

Det gör att vårt grupptänkande är djupt förankrat till form, men oerhört föränderligt till innehåll. Inga

kännetecken som definierar våra gruppindelningar är givna av naturen. Stenåldersmänniskan träffade aldrig på någon som hade en annan uppfattning om Sverigedemokraterna, islam eller AIK och Djurgården. Ändå är det sånt som aktiverar vår vi mot känsla mer än något annat i dag.

Det innebär att även om vi är programmerade för tribalism så är ingen av de skiljelinjer som vi råkar vara besatta av idag obotliga. Vi är inte dömda att föra stamkrig med varandra. De koalitioner som vi ägnar uppmärksamhet åt kan förändras och gör det också hela tiden. Vi utvidgar hela tiden vår krets av respekt, gör utgrupper till ingrupper genom att byta perspektiv och förvandlar fiender till vänner genom att fokusera på individen eller på en övergripande identitet. Nyanlända invandrare brukar betraktas som underliga och hotfulla, medan tidigare generationer invandrare oftast framstår som mönstermedborgare, för det är inte ”de andra” längre, de har blivit ”vi”. AIK:aren och Djurgårdaren kan strida sinsemellan, men i ett annat sammanhang betona den gemensamma kärleken till fotbollen och använda det som en förenad identitet gentemot utgruppen (sådana som jag).

Människor är bra på att se skillnader, men också skickliga på att inse att gamla tecken på tillhörighet inte längre är relevanta, anpassa sig till föränderliga

omständigheter och lära sig att annorlunda seder och bruk inte är liktydigt med dålig moral. Bara att man blir medveten om att våra fördomar och grupp-bildningar är flexibla, och att prata om dem, hjälper en att övervinna automatisk trångsynthet.

En viktig slutsats är att allt inte får bli politik. Det finns en vanlig föreställningen om att vi är aggressiva och själviska privat och bara blir upplysta var-elser kollektivt. Som om vi var barbarer privat som mognar till samhällsmedborgare vid valurnan. Ett resultat av forskningen om tribalismen pekar på motsatsen. I våra personliga relationer, när vi möts på marknaden och ute i civilsamhället, strävar vi oftast efter ömsesidigt gynnsamma resultat, efter-som det gynnar oss och vår gemenskap. Men när vi börjar betrakta oss själva som medlemmar av en viss grupp som konkurrerar med en annan grupp känner vi att vi står inför Vladimirs val och blir redo att offra ett öga för att sticka ut två på de andra.

Det ligger alltid mängder av olika, potentiella identiteter och gruppindelningar och bubblar under ytan, men det är först när man gör dem politiskt rele-vanta och börjar tala om att ”såna som vi” är hotade av ”sådana som dem”, som man aktiverar dessa indelningar och ger dem reell slagkraft. Det är då allt fler känner sig tvungna att ansluta sig till ett kollek-tiv för att inte köras över av andra kollektiv.

Det är ett skäl till att identitetspolitik och betoning av grupptillhörighet, oavsett hur välvilliga intressen som motiverar den, kan vara så riskabel. Det tenderar att aktivera samma gruppkänslighet i andra kollektiv. Karen Stenner har utifrån sin forskning kommit med följande varning:

”Alla tillgängliga bevis tyder på att de säkraste sätten att hetsa upp medfött intoleranta personer, och se till att de i högre grad ger uttryck för sin läggning i öppet intoleranta attityder och beteenden, är att utsätta dem för olikheter, prata om olikheter och hylla olikheter.”

Det kan gå fruktansvärt snabbt när människor grupperar om sig efter det som görs politiskt framträdande. Fram till ganska nyligen brydde sig britterna inte särskilt mycket om EU-frågan. Men nu kallar de varandra förrädare på grund av ställningstaganden i en fråga som bara en tiondel av dem tyckte var viktig före 2016 års folkomröstning. Sommaren 2019 identifierade sig 87 procent utifrån sin syn på Brexit – vilket i själva verket var 15 procentenheter *fler* än som ens brydde sig om att rösta i frågan.

Tystna inte

Insikten om att till och med etablerade demokratier är sårbara för populistiska revolter och auktoritära övertaganden borde blåsa nytt liv i debatten om rättsstaten och konstitutionella begränsningar för regeringsmakten. Regler måste skrivas ned och innehålla kontrollmekanismer. Muntliga överenskommelser och etablerade seder och bruk kan inte förväntas räcka under en epok av tribalistisk politik.

Liberal demokrati är inte tanken att den som får 51 procent av rösterna har rätt att göra vad som helst mot de övriga 49 procentens vilja. Liberalism är tanken att minoriteter – till och med den minsta minoriteten, individen själv – har okränkbara rättigheter och att makt alltid utgör ett hot och därför måste kontrolleras av folket, av en stark grundlag och av oberoende domstolar.

De flesta är överens – så länge deras parti inte har makten. Men så fort deras egen sida styr trycker de på för att få mer exekutiv makt. Förhoppningsvis kommer denna epok av politisk turbulens lära folk att det kan bli dyrt att hyckla. Om man inte känner för att överlåta en viss auktoritet åt någon som Donald Trump eller Viktor Orbán kanske man inte borde anförtro den åt någon över huvud taget, eftersom vi nu vet att sådana människor mycket väl kan ta sig ända upp till toppen.

Huruvida vi ska kunna hindra starka män från att ta över avgör till slut du och jag. Få saker är farligare just nu än överdriven självkritik bland dem som tror på öppenhet. Att ständigt utforska och revidera sin tro är nödvändigt, men efter populismens framväxande har det bildats en bisarrt lång kö av intellektuella och politiker som väntar på sin tur att be om ursäkt för att öppenheten och globaliseringen har gått för långt. Det verkar som om de förväxlar det faktum att vissa gör motstånd mot deras idéer med att det skulle vara något fel på idéerna.

Det är ett farligt spel. Öppenheten har regelbundet drabbats av motstånd under historien, därför att vi har både öppenheten och slutenheten inom oss alla, men av många skäl leder det inte alltid till långsiktiga bakslag. Ibland ebbar fientligheten ut när hoten löses upp eller den ekonomiska tillväxten återkommer, andra frågor hamnar i centrum, populistiska ledare gör bort sig eller mer liberala rörelser och politiker lyckas inspirera till förnyat stöd för det öppna samhället. Men reaktionen vinner så fort soffliggarna finner sig i den – och öppenhetens förespråkare tystnar och ger upp. Det är det enda vi absolut inte får göra.

Människor vill gärna rätta in sig i ledet, särskilt under oroliga tider. Det är därför det är så svårt att konsekvent opponera sig mot en folklig reaktion,

men just därför det är så viktigt. Människor hemlighåller ofta sina preferenser för att anpassa sig, de följer ofta med strömmen – inte för att det är rätt, utan för att det är strömt. Men vi har också lärt oss av psykologiska tester att det ibland räcker med att en enda människa tar till orda för att den konformistiska förtrollningen ska brytas och andra ska våga förkasta det som verkade vara den allmänna uppfattningen.

Därför behövs intellektuella och gräsrotsrörelser, tankesmedjor och studieförbund, modiga politiker och oberoende journalister som försvarar det öppna samhället. Men framför allt behövs enskilda medborgare som förklarar för vänner och kolleger vad det är som står på spel och som höjer sina röster så fort någon försöker stärka stamsammanhållningen genom att sprida konspirationsteorier och attackera utgrupper. En enda avvikande åsikt, framförd vänligt och förtroendegivande, kan åter öppna slutna sinnen.

Demokratins kris är global

35

Birgitta Ohlsson, sedan 2020 global chef för demokratistöd till demokratiska politiska partier vid National Democratic Institute (NDI) i Washington DC. Tidigare EU-och demokratiminister (2010–2014), riksdagsledamot (2002–2018) och förbundsordförande LUF (1999–2002).

Under mina 25 år i politiken samlade jag på människoöden från mina resor. Det finns nämligen ingen större kraft i att berätta om historiska skeenden än utifrån en personlig skildring av en människa. Människor man mött, följt eller läst om på plats. Som Francine Murengezi Ingabire.

Ålder: 12 år.

Favoritsport: Simning.

Godaste maten: Pommes frites.

Älsklingsdryck: Fanta

Dödsorsak: Ihjälhackad med machete.

Francine, ett av offren för folkmordet i Rwanda, då 800 000 människor mördades mellan påsk och midsommar 1994. Eller i annan annan del av Afrika, där jag mötte Joyce i början av 2000-talet. Hon var en gammelmormor i en by på den zambiska landsbygden där det bara fanns riktigt gamla människor och småbarn efter att HIV-epidemin slukat generationerna däremellan. Eller för den delen när jag träffade Hongkongs unga demokratiaktivister hösten 2014 som slagit tältläger på stadens torg med sina gula paraplyer som frihetssymbol mot den kinesiska diktaturens ökande förtryck. Möten med människor som jag förde vidare på hemmaplan för att illustrera hur förtryck och fattigdom drabbar den enskilde.

När jag lämnade den svenska politiken hösten 2018 och flyttade till England följde ett år av uppdragsresor innan pandemin slog till och vi var tillbaka i Sverige igen. Det var en annan typ av intryck och vittnesmål som samlades. Men som likväl vittnade om vår tid. Om att demokratins kris är global och attackerna mot mänskliga rättigheter likaså.

Jag tänker på den unga polska kvinnan jag lärde känna i Oxford hösten året 2018. Som många andra yngre polacker hade hon sökt lyckan i Storbritannien. Men om tidigare generationers unga öst- och centraleuropéers flytt till Västeuropa främst hade rört bättre ekonomisk standard, högre lön och mer

gynnsamma livsvillkor stod nu ännu mer på spel. Hon var akademiskt utbildad, kom från en liberalt sinnad familj och hade vuxit upp i huvudstaden Warszawa. Men hon var också lesbisk och hade i Storbritannien gift sig med sin stora kärlek, en landsmaninna som hon träffat hemma i Polen. I det nya Polen, där städer statuerat att de är *“fria från homosexuella”* och regeringen öppet hetsar mot minoriteter kände hon att *“det finns ingen framtid för sådana som oss där”*. Precis samma berättelser som jag hört de senaste decennierna från unga personer i exil – som älskade sina hemländer – men aldrig kunde se sina framtida liv där. Men då från arabvärldens diktaturer.

Eller journalisten jag tog en fika med från den välrespekterade amerikanska tidningen senvåren året 2019 i Washington DC. Han vittnade om hur skribenter i Trumps USA blev påhoppade som aldrig förr, ofta utsatta för hatkampanjer och påföljande drev när de rapporterade från den amerikanske presidentens kampanjturnéer. Vanlig klassisk journalistisk rapportering som att granska makthavare hade förknippats med rädsla och en smygande själv-censur som mer påminde om stängda samhällen, där den store ledaren inte får kritiseras.

Jag minns mitt besök i diktaturernas klassiska diktatur Zimbabwe året 2019, ett land som jag

besökt, rapporterat från, fäst mig vid och vars öde jag engagerat mig för i över tjugo år. När man trodde att det inte kunde bli värre än under president Robert Mugabes diktatur så visar den nya regimen med president Emmerson Mnangagwa att tortyr av oppositionens parlamentariker som slängs i fängelse pågår precis som förr. Skillnaden är att det sällan rapporteras därifrån längre. De västerländska mediernas kameraljus har för länge sedan redan släckts och konkurrerats ut av andra oroshärdar.

Vad illustrerar då dessa tre exempel – Polen, USA och Zimbabwe – om demokratins tillstånd och trender i världen?

1. Att även bland halvunga demokratier likt Polen, som inte för länge sedan levde under kommunistisk diktatur och i dag är omhuldat av EU-medlemskapets människorättskrav går det bakåt för demokratin.
2. Att också i gamla demokratiskt väletablerade länder som USA – som nyligen firat 100 år med demokrati – blev stjärnbane-ret fläckat av populism, polisbrutalitet och präglat av auktoritär politik under Trump-åren genom hans ständiga hets, attacker och underminerande av obe-

roende journalistik och domstolar i sin retorik. Allt som kulminerade i den våldsamma stormningen av Kapitolium den 6 januari 2021.

3. Att likväl i Zimbabwe som länge sig placerat i frihetsrankningarnas bottenligor jämte Kuba, Nordkorea och Saudiarabien har det till och med blivit ännu sämre på sina håll.

Tidens tecken är populism och den är världsspännande. Likaså fenomen som korrupktion och politiska partier med svagt förtroende och få medlemmar som undergräver medborgarnas förtroende, vilket skapar demokratisk instabilitet och försvagar globala institutioner. Det är dock viktigt att komma ihåg att även långt innan coronaviruset förklarade världen var de despotiska ledarskapen på uppgång i världen. Filippinernas president Rodrigo Duterte trakasserade ständigt oppositionen, skröt öppet om hur kvinnor skulle "skjutas i vaginan" samtidigt som han stod inför att utredas för krigsbrott. Den polska regeringen underminerade domstolarnas oberoende på ett sätt som omvärlden aldrig trodde skulle kunna ske i ett EU-land. Det Kina-lierade styret i Hongkong fortsatte attackerna mot landets unga demokratiaktivister och slog ner alla försök till pro-

tester. År 2019 kunde det konstateras att i Latinamerika hade demokratierna kastats tillbaka på nivåer som inte setts sedan 1990-talets start.

Men Covid-19 har sannerligen förstärkt den negativa trenden för demokratin. Inte minst har redan auktoritära ledare sett möjligheten att skaffa sig ännu mer makt. Freedom House, en amerikansk tankesmedja som genom sin forskning kartlägger tillståndet för demokratin och friheten i världen har studerat detta fenomen i sin rapport *“Democracy under lockdown”*. I cirka 80-talet länder har mänskliga rättigheter och demokratin blivit urholkade under pandemin. Detta sorgliga fenomen har också en global karaktär. Putin mixtrade med systemet och förlängde sitt presidentskap med två mandatperioder. I länder som exempelvis Ungern, Filippinerna, Kina, Egypten, Thailand, Venezuela, Belarus, Vietnam, Brasilien och Indien har pandemin utnyttjats som en förevändning för alltifrån att än mer koncentrera makten till den auktoritära regimen till att urgröpa yttrandefriheten. I Liberia har polisen missbrukat och utnyttjat utgångsförbud på grund av Covid-19 som förevändning för ökad polisbrutalitet. I Zimbabwe har regimen i skuggan av pandemin kunnat utföra våldtäkter, övergrepp, attacker, bortföranden och trakasserier av oppositionspolitiker och oberoende journalister tämligen ostört – ofta

på grunderna av att någon anses ha brutit mot reglerna kring nedstängning. Exempel finns även från Europa. Romska bostadsområden i Rumänien har fått kraftigare nedstängningar och mindre rörlighet än andra områden. I såväl Ungern som Polen har nedmonteringen av fria och oberoende medier fortsatt under pandemin. Statligt ägda energibolag i Polen köpte upp och tog kontrollen över fyra fjärdedelar av landets regionala medieföretag och en reklamskatt som skulle slå ut oberoende privata tidningar presenterades.

Debatten har även pågått i Sverige på denna front om än givetvis i en annan skala. Hur länge ska inskränkningar gälla? Vikten av att en tillfällig pandemilag är just tillfällig. En aspekt som borde diskuteras mer är det faktum att sedan mars 2020 till skrivande stund så röstar enbart 55 riksdagsledamöter fysiskt i kammaren. Samtidigt har andra parlament som Europaparlamentet ställt om sig digitalt så att varje ledamots röst ska göra sig hörd. Här hotas faktiskt den svenska demokratins integritet och de folkvaldas oberoende när riksdagsledamöter inte kan rösta utifrån sitt eget mandat. Nyanser inom partier i känsliga frågor försvinner helt. Detta är farligt i en tid med auktoritära trender både internt i partier och utåt i retoriken, där partipiskan dessutom tenderar att vina mot självständiga röster.

Ingen vinner på riksdagsledamöter som inte vågar att stå upp för sin röst. Allra minst demokratin.

Kombinationen med diktaturer på frammarsch och en pandemi har skapat en perfekt global storm för ofriheten. Men även innan coronaviruset eskalerade var friheten rejält tilltufsad. Freedom House kunde konstatera i sin senaste rapport att året 2020 var det 15:e året i rad som vi fick se en global nedgång i frihet. Endast 4,5 procent av världens befolkning lever i fullgod demokrati enligt Freedom House och en tredjedel bor i de allra mest auktoritära länderna som exempelvis Kina. Freedom House rapport konstaterar följande:

- De länder som upplevt bakslag för demokratin var överlägset fler än de som konstaterade förbättringar. Detta med den största marginalen som noterats sedan den negativa trenden för demokratin började året 2006.
- Demokratins lågkonjunktur blir allt djupare.
- Andelen länder som kan kategoriseras som “inte fria” är nu den högsta någonsin på 15 år.

- Att den globala friheten minskar beror inte numera primärt på militärkupper eller diktaturer utan faktiskt på att demokratiska val manipuleras. Lägg därtill attacker på minoriteter och oberoende fria medier. I den numera smått klassiska boken *How democracies die* (2018) visar Daniel Ziblatt och Steven Levitsky just detta att demokratier ur ett historiskt perspektiv tynat bort under en folkvald församling med tysta åskådare. Året efteråt 2019 publicerades även Yasha Mounks uppmärksammade bok *The People vs. Democracy - Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Här förklaras tydligt att demokrati inte enbart handlar om majoritetsstyre. Om minoriteter diskrimineras är det inte längre någon liberal demokrati - utan en demokrati utan rättigheter.

Även det svenska demokratiforskningsinstitutet V-Dem vid Göteborgs Universitet har påvisat att för första gången sedan året 2001 är autokratierna i majoritet i världen. V-Dem konstaterar:

- Nedgången för demokratin globalt de senaste tio åren är brant och år 2020 så fortsätter den speciellt i Centralasien, Östeuropa, Latinamerika och Asien Stillahavsområdet.
- Enligt V-Dem befinner sig 25 stater i dag i en demokratisk nedgång.
- Antalet nationer i demokratisk uppgång har samtidigt minskat till 16. Endast fyra procent av världsbefolkningen bor i dessa 16 länder.
- 34 procent av människorna i världen bor däremot i länder som går mot ökande autokratisering.
- För tio år sedan bodde endast sex procent av världens befolkning i länder med ökande autokratisering.
- Medelnivån på demokrati för världsmedborgaren är år 2020 nere på samma nivå som fanns i världen kring året 1990.
- Valautokrati, där valen mer är av ceremoniell karaktär för omvärlden, fortsätter att vara den vanligaste typen av regim. Tillsammans med kategorin stängd autokrati utgör de 87 stater där 68 procent av världsbefolkningen bor.

- Världens största demokrati Indien kategoriseras numera som en valautokrati av V-Dem med sina 1,4 miljarder invånare.
- Liberala demokratier minskade det senaste decenniet från 41 länder till 32 med bara 14 procent av världsbefolkningen.

Tidningen Economists *Global Democracy Index* konstaterade också ett bakslag för de demokratiska friheterna förra året liksom internationella IDEA i sin *Global State of Democracy Report*.

Ingen behöver vara Nelson Mandela eller Angela Merkel för att inse att demokratin, multilateralismen och pluralismen utsätts för ett globalt överfall just nu med sina olika 50 nyanser av auktoritärt ledarskap. Från Rodrigo Duterte till Viktor Orbán, Vladimir Putin till ayatollorna i Iran. Kina och Ryssland, men också Saudiarabien, Iran och Gulfstaterna, med sina illiberala ambitioner och aktivt påverkansarbete utanför landets gränser.

Allt detta kulminerade i den händelse som hittills detta år 2021 chockat oss mest på demokratifronten. Scenerna vid Kapitolium den 6 januari när den amerikanska kongressen stormades med våld och demokratins hjärta med de folkvalda i centrum utsattes för ett brutalt överfall som påminde oss om

tre saker; demokratins fernissa är tunn, uppiskat hat leder ofta till våld och förflyttningar av anständighetens gräns kan gå fort.

Vi måste se de illiberala ledarna, de populistiska partierna och de högerextrema demagogerna för vad de är: ett globalt hot mot den liberala demokratin för demokratiska politiska partier och regeringar, oavsett om de är liberala, konservativa, vänster, gröna, socialdemokratiska, i mitten eller befinner sig utanför det traditionella ideologiska spektrumet.

För att förstå demokratins bakslag är det viktigt att också påminnas om demokratins guldåldrar och utvecklingsfaser. Den amerikanske statsvetaren Samuel Huntington populariserade i sin bok från året 1991 "*The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*" begreppet demokratins vågor, även om uttrycket diskuterats längre än så. Huntington menade att en demokratisk våg inträffar när en grupp av länder genomgår en övergång från auktoritärt till demokratiskt styre. Antalet länder där en övergång sker ska också vara betydligt fler än de som har en tillbakagång.

Världshistorien präglades helt enkelt genom tre stora vågor av demokrati. Den första rörde framförallt Nordamerika och Västeuropa och startade redan på 1800-talet. Den kulminerade åren efter första världskriget, då kvinnor också fick rösträtt i

många länder och det är därför vi i länder som Sverige, USA och Nederländerna de senaste åren firat 100 år av demokrati. Svarta kvinnor och män i USA fick i vissa delstater först rösträtt 1965 efter the Voting Act. Varken i Sverige, USA eller Nederländerna har heller en kvinna ännu valts till statsminister eller president.

Den andra vågen av demokrati kom efter andra världskriget och pågick in på 1960-talet i spåren av att kolonier avskaffades världen över. Länder som Indien 1947 och Israel 1948 blev levande exempel på att det går att välja demokrati och fria val direkt även när ett land är fattigt eller sargat av krig och konflikt. Indien och Israel blev för övrigt efter Sri Lanka det andra respektive tredje landet i världen med en kvinna som premiärminister med Indira Gandhi 1966 och Golda Meir 1969. I dag är ungefär en tiondel av världens regeringschefer och 25 procent av parlamentarikerna kvinnor. Med nuvarande takt kommer det att ta 90 år innan parlamenten blir jämställda.

Den tredje vågen av demokrati uppstod när syd-europas militärdiktaturer började rämna i mitten av 1970-talet och blev total med kommunismens sammanbrott och Sovjetunionens fall i början av 1990-talet. Men 2005 svängde det och den demokratiska framgångssagan efter andra världskrigets slut var över. En del menade att den arabiska våren kunde

ha varit ett embryo till en fjärde våg av demokratisering, men med facit i hand står Tunisien, med sina utmaningar, tämligen ensamt som framgångsexempel.

Varje demokrativåg har också följts av demokratiska bakslag och bevisar bara att demokratin aldrig är permanent vunnen. Även om många av länderna från den första vågen av demokrati fortfarande toppar frihetsligorna världen över så finns det exempel som hur en högerpopulistisk ledare som Donald Trump på bara fyra år som president rejält kunde skaka om USA, världens mäktigaste demokrati, och dess allierade. Eller hur den andra vågens demokratiska superstjärnor Israel och Indien i dag också har ledare som spelar på populism, splittring och nationalism. Eller den tredje vågens demokratier inte minst i Central- och Östeuropa, där många väljare vuxit upp i socialistiska och kommunistiska diktaturer utan demokratisk tradition och där bakslagen nu haglar i många länder. Och det är inte bara demokratins försvarare som försöker att lära av och läsa av historiens vindlingar. Även de auktoritära gör detsamma. Har demokratin kunnat störtas tidigare i ett land kan det hända igen. Det är despoternas hantlangare cyniskt medvetna om.

Men allt är inte ett nattsvart mörker för demokratin globalt. För att även om Covid-19-pandemin definitivt påverkat friheten negativt i världen och

populistiska partier är mästare på att gödsla missnöjda väljares misstro mot den styrande politiska eliten (även då de själva ibland ingår i denna) så har de inte lyckats fullt ut denna gång. Flera händelser under pandemin visar på att det går att vända utvecklingen:

- Speciellt i Europa visar opinionsmätningar under pandemins första tid inga signifikanta uppgångar för populistiska partier.
- Populistpartier har ofta uppfattats av väljarna som opålitliga och opportunistiska under pandemikrisen.
- Demokraten Joe Biden vann under en politiskt stökig tid under pandemin det amerikanska presidentvalet över republikanernas Donald Trump som blivit västvärldens sinnebild av en populistisk ledare.

Det finns all anledning till att göra åren 2021 och 2022 till demokratins vändpunkt. Frihetens El Alamein, Stalingrad eller Midway, då vi strategiskt vann de viktiga politiska striderna som gav demokratiska ringar på vattnet.

- Demokratier kommer att ges chansen att samlas kring USA:s president Bidens viktigaste utrikespolitiska initiativ, *Global Summit for Democracy*, som blir en chans att visa enighet kring frihetsideal och utfärda nya demokratiska löften. Globala allianser för demokrati måste fortsätta att byggas med starka fästen även utanför västvärlden. De mänskliga rättigheterna är universella. Kampen är global.
- EU har presenterat en ny global handlingsplan för demokrati och mänskliga rättigheter. De senaste fyra åren har EU genom Angela Merkel och Emmanuel Macrons ledarskap varit den globala kraften som försvarat den liberala demokratis värderingar allra tydligast. För både EU:s medlemsstater och USA gäller dock att för trovärdighetens skull prestera bättre på hemmaplan vad gäller respekt för mänskliga rättigheter. Det är annars svårt att vara en global förebild. Auktoritära regimer utnyttjar varje spricka i fasaden hos demokratier för att själva kunna legitimera sina brott mot mänskliga rättigheter.

- Det kommande året kommer det att hållas val i många nyckelländer som exempelvis Ungern i Europa, där utfallet kan påverka en region och bli ett slags lackmустest för kommande utveckling.
- “*Make multilateralism great again*”. De globala partnerskapen för demokrati mellan länder, regeringar, parlament och demokratiskt sinnade politiska partier över de ideologiska gränserna måste fortsätta att byggas. Vi är alla ömsesidigt beroende av varandra och varken demokratin eller klimatets utmaningar kan lösas utan gränsöverskridande förtroende och samarbeten. Exempel som *Friends in Defense of Democracy* (ett partnerskap mellan dessa länder på fyra olika kontinenter; Georgien, Liberia, Mongoliet, Portugal, Sverige, Tunisien och Uruguay) är ett intressant initiativ. Merkel och Macrons allians för att försöka att blåsa liv i stödet för multilateralismen genom att visa att en majoritet av världens länder fortfarande är för ett regelbaserat system med starka globala institutioner är ett annat. Även Sveriges *Drive for Democracy*, som är en strategi på utrikes- och biståndsfron-

ten med stöd från Förenta Nationerna, EU och Afrikanska Unionen, är ett annat utmärkt initiativ för att skapa en sammanhållen politik för demokrati.

Men för att möta populismens krafter globalt krävs också strategier på hemmaplan, där nya koalitioner kommer att behöva formeras och såväl välplanerade som väl avvägda röda linjer ritas upp.

1. Köp inte högerpopulismens trumpna missnöje

Högerpopulismen får sin livskraft genom att spela på missnöje, negativa stämningar och splittring. Den serverar enkla lättsmälta lösningar för svåra samhällsutmaningar. Den säger sig vara nationell, men ingår i ett globalt nätverk av likasinnade destruktiva krafter. Demokratins krafter oavsett politisk färg måste forma framtidsinriktade budskap och konkret politik. Men samtidigt ta populismen på största allvar, och framförallt ta människors djupaste längtan på största allvar. Vi längtar efter samhörighet. *“The most dangerous creation of any society is the man who has nothing to lose”* som den amerikanska författaren James Baldwin uttryckte det. Under alla mina år i politiken brukade jag envist hävda att det farligaste som finns för ett samhälle är när människor inte känner att deras barn kommer att få

det bättre. Då inte bara ekonomiskt eller materiellt, utan det handlar även om mer frihet och möjligheter för nästa generation att förverkliga sina drömmar. Vi känner alla till uttrycket att leva genom sina barn. Förhoppningarna om att ens egna aldrig upplevda drömmar åtminstone ska komma nästa generation till del. Numera känner många människor i västvärlden, också i Sverige, att barn och barnbarn kommer att få det sämre. Detta är en farlig utveckling.

2. Demokratin måste leverera

Välfärdsstatens kärnfunktioner måste fungera i stad, förort och landsbygd. Allt detta förutsätter en politik med omsorg, insikt och förståelse för jobb-skapande som möjliggör välfärden. Det finns inget utrymme för att vård, polis, skola och omsorg fallerar. Kittet som håller oss samman får inte tillåtas att krackelera. Om trygghet upprätthålls i samhället stärks samhörigheten och auktoritära krafter får sämre möjligheter att rida på förenklade budskap och så splittring.

3. Tro inte att demokratin segrat en gång för alla

Efter året 1989 var många av oss berusade av kommunistdiktaturernas fall i Europa, Berlinmurens rämmande, Sovjetunionens sammanbrott och att

Sydafrikas apartheidsystem gjort sorti ur världshistorien. Vi förfördes av budskapen i Francis Fukuyamas banbrytande bok från 1992 *The End of history and the Last Man* om att västvärldens liberala demokratiska modell nu segrat för framtiden. Han fick fel. Vi måste ständigt kämpa för att värna och utveckla den liberala demokratin. Den demokratimodell som tillämpas i den liberala västvärlden med respekt för universella mänskliga rättigheter är likväl den bästa och värd att kämpa för globalt.

4. Underskatta aldrig populismen

Oavsett om populismen är högerpopulistisk – vilket kännetecknar den huvudtrend vi upplever i dag i vår del av västvärlden – så finns också den i många olika skepnader. Den existerar på den socialistiska vänsterskalan, men också längre ut på högerskalan med högerextremister och nynazister och stundom även mitt i politikens centrum. Den finns i både politik, religion och kultur. Men slagordet *“folket mot eliten”* sammanflätar de olika inriktningarna. Ignorera inte deras politiska framgångar. I det senaste valet till Europaparlamentet 2019 ökade åter dessa högerpopulistiska partier kraftfullt. Totalt fick dessa partier till och med fler mandat än de konservativa europeiska partierna och faktiskt dubbelt så många som de europeiska liberala partierna. Det är rätt att nobba

populismens förenklade budskap, men leverera då samtidigt konkreta lösningar på samhällets problem. Detta är en läxa för hela det anständiga fältet av demokratiska politiska partier.

5. Frestas inte av populismens sällskap för att nå makten

Det är ett faktum att många av världshistoriens – såväl dåtidens folkmördare och diktatorer som Adolf Hitler – till nutidens auktoritära despoter som Vladimir Putin och Recep Tayyip Erdoğan först har kommit till makten efter att de blivit valda. I många fall har de dessutom ansetts framförallt av konservativa partier som en strategisk brygga till makten. Sällan har högerpopulister i Europa eller Nordamerika kommit till makten utan den konservativa elitens stöd. För att möjliggöra konservativ makt banar man i själva verket högerpopulisternas väg till makten. Det kanske börjar inför ett val med budgetstöd, ett par tjänstemän på regeringskansliet och några utstakade sakfrågor. Löften om att sköta sig, gallra bort rasister som öppet gör bort sig, städa, tvätta och skura bort allt som inte verkar regeringsfähiht. Efter en valvinst kommer kraven successivt. Inte alla på en gång över en natt utan strategiskt utportionerade. Då mattas liksom motståndet av

inom regeringen. Högerpopulisterna lär sig det politiska hantverket i regeringskansliet. Då kan de ha en fot i regeringen samtidigt som de kan piska den framåt oppositionellt i sin riktning. Äta kakan och samtidigt ha den kvar. De börjar försiktigt. Krav på att påverka utnämningmakten, vilket får ambassadörer, landshövdingar, generaldirektörer och statliga tjänstemän att börja dra öronen åt sig. Det blir viktigt att inte sticka ut. Sedan utökas kraven. Hot om avhopp och att spräcka regeringen. Varning om att budgetstödet upphör. Högerpopulisterna gör sig outhärliga. Samtidigt är några av regeringspartierna stressade över sviktande opinionssiffror och vill desperat sitta kvar vid makten. Då blir det till slut omöjligt att hålla emot. Platser frigörs och i slutet av samma mandatperiod sitter de i regeringen. Kvar vid den politiska vägrenen står de nyttiga idioterna som lät det hända. Vad är det som säger att högerpopulistiska partier nöjer sig med smulorna vid de konservativas bord? Historien visar detta brutalt: ingenting. Den populism som ska tämjäs förflyttar istället gränserna steg för steg i sin favör. ”*En eftergiftspolitik är en som matar en krokodil i hopp att den skall äta honom sist*”, som Winston Churchill uttryckte det.

Det senaste decenniet har det varit väldigt frestande för politiska partier, regeringar och ledare,

också i mogna demokratier, att blanda en giftig politisk cocktail på auktoritärt ledarskap. Men att liera sig med populister skapar dyrköpta politiska baksmällor. Det finns dock fortfarande möjligheten att undvika auktoritära bakfyllor genom att hålla ut dessa giftiga cocktails mixade på populistiska ideal. Att faktiskt söka svaren på vår tids utmaningar, även om det är svårare, men tillsammans med de som tycker olika om mycket, men lika om demokrati, mänskliga rättigheter och det som gör ett samhälle anständigt. För att travestera James Bond;

”Democracy might be ’shaken’, but ’not stirred’.”

Demokratins fundament har globalt skakats i grunden de senaste åren, men inte tillräckligt djupt för att ändra vårt beteende eller vårt sätt att tänka. För även om demokratin för 15:e året på raken går tillbaka i världen, så är det precis som Freedom House skriver i sin senaste årliga rapport om tillståndet för demokratin i världen:

”Democracy is suffering around the world, but the public’s demand for it has not been extinguished.”

Det gäller bara att vårda och värna den bättre.

Konspirationsteorier och vaccinnmotstånd

58

Daniel Poohl är journalist, författare och vd för stiftelsen Expo. Han är en av landets ledande experter på högerextremism och flitigt anlitas som föreläsare i frågor som demokrati och extremism.

Vi befinner oss mitt i en pandemi. Det rör sig inte om en infektionssjukdom som gör det svårt att andas eller som orsakar hosta. Den sprids inte via dropp- eller kontaktsmitta. Vill du förebygga den hjälper det inte att tvätta eller sprita dina händer. Du kommer inte ens undan genom att hålla dig hemma och undvika att träffa folk.

Den här pandemin består av information. En tsunami av både sann och, framför allt, falsk information om Covid-19 sprids över världen i en omfattning som vi aldrig tidigare sett.

En infodemi.

Infodemin

I december 2020 deklarerade FN:s generalsekreterare António Guterres tillsammans med direktören för Världshälsoorganisationen WHO, Tedros Adhanom, att världen står inför ett nytt hot. Covid-19, konstaterade de, har på djupet drabbat samhällen och vår ekonomi. Men i spåren av virusets framfart sköljer också en våg av ofta falsk information. Fenomenet är inte nytt. Det var inte heller första gången FN påtalade riskerna. Redan när pandemin bröt ut varnade WHO för att rykten, felaktigheter och rena konspirationsteorier riskerade att underblåsa spridningen av viruset. Men nu, i den första pandemin i den digitala eran, hade "infodemin" nått nivåer vi aldrig sett innan, menade FN-topparna. Nu var det upp till världssamfundet att agera mot forsen av desinformation och rykten. Om inte en infodemi hanteras kan den få direkt negativa konsekvenser för folkhälsan. Den kan underminera förtroendet för forskningen och de insatser som görs mot Covid-19. Den kan till och med så split i samhällen och driva på social ojämlikhet.

FN är inte de enda som varnat för utvecklingen. Några månader tidigare hade det brittiska forskarsamhället gjort sitt för att bidra till landets hantering av pandemin. En forskningsöversikt från de två tunga akademiska institutionerna Royal Society och

British Academy larmade även den för den växande vågen av vilseledande information. Enligt forskarna präglades infodemin av en misstro mot forskningen och ett selektivt urval av expertis, misstro mot läkemedelsbolag och styrande politiker, förenklad retorik, känslolag argument och ekokamrar där de vilseledande budskapen studsar mellan väggarna. Men, påtalade forskarna, det finns faktiskt också ett kunskapsglapp och en genuin oro som måste tas på allvar.

I Sverige var tankesmedjan Fri Värld tidigt ute i frågan. Redan i mars 2020 släppte de en rapport över det de kallade informationspandemin. Redan då, under smittans första våg, kunde tankesmedjan spåra desinformationskampanjer till ideologiska aktörer och stater med ett intresse att spä på oro och misstro i väst.

Under våren 2021 kom till slut också Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB ut på banan. I en gedigen studie konstateras att ”det som just nu utspelar sig framför våra ögon är ett skolexempel på hur information och kunskap utsätts för stora påfrestningar i ett samhälleligt krisläge.”

Enligt FN, och många med dem, beror infodemin på sociala medier. Det är de digitala plattformarna som öppnat slussarna för falska rykten och konspirationsteorier. De brittiska forskarna pekar på den

oro som faktiskt finns där ute. Om den ignoreras kan den exploateras av konspirationsteoretiker och extremister. Desinformationskampanjer från kalkylerande stater som Ryssland och Kina bidrar förstås också till ökningen av konspirationsteorier. Men det finns samtidigt en aspekt som ofta missas i den offentliga diskussionen om konspirationsteorier och desinformation. Bakom spridandet av konspirationsteorier finns en politisk rörelse som bygger hela sin världsbild på ett konspirationstänkande. Producenterna av vaccinnmotståndets talepunkter och konspirationsteoriernas upphovspersoner tror faktiskt på sina idéer. Infodemin är också ett resultat av deras mobilisering. Det vi talar om som desinformation, felaktigheter och konspirationsteorier är för dem en frigörande sanning. Deras konspirationstänkande följer en logik som formar en världsbild, ibland något som nära på blir en ideologi eller ett religiöst trossystem. Pandemin har gett dem en möjlighet att vinna nya anhängare. Och deras sätt att förstå världen har flyttat närmare mainstream. Just nu hotar deras lögner och alternativa sanningar folkhälsan. Men i förlängningen utgör konspirationsteoretikernas frammarsch också ett hot mot demokratin.

Konspirationismen

Konspirationsteorier har intresserat forskare från en rad discipliner under lång tid. Fenomenet spänner från människans psyke till stora omvälvande historiska händelser. Som Nazitysklands konspirationsteorier om den judiska sammansvärjningen. Eller historien om hur den franska revolutionens förlorarsida byggde upp myten om att det var fri-murare som i själva verket var arkitekterna bakom avskaffandet av de feodala privilegierna.

En av de mest återkommande referenserna i forskningen om konspirationstänkandets natur är den amerikanske statsvetaren Michael Barkun. Han har under sin forskarbana intresserat sig för olika former av extrema och marginaliserade politiska subkulturer, som kristna apokalyptiska sekter, milisgrupper, UFO-jägare och högerextremister. En dag slogs han av att de alla delade samma typ av konspirationstänkande. Det fick honom att börja intressera sig för det gemensamma mönster han upptäckt. I boken *A culture of conspiracy* från 2001 lanserade han begreppet *conspiracism*, konspirationism på svenska. Konspirationismen är en världsbild som utgår från att universums utveckling är avsiktligt planlagd, snarare än slumpartad. Det här tänkandet tar sig uttryck i tre principer som återkommer i så gott som varenda konspirationsteori.

*Inget händer av en slump
Inget är vad det verkar vara
Allt hänger ihop*

Enligt den konspirationistiska världsbilden finns en överordnad makt, ett dolt väsen, som med ont uppsåt planlägger universum. Den lägger ut dimridåer för att kunna hålla befolkningen i schack, men för den som söker går det att finna mönstret som avslöjar den sinnrika planen.

Michael Barkun har delat upp konspirationstänkandet i tre nivåer, beroende på hur omfattande konspirationen antas vara. Den första nivån utgår från specifika händelser, traumatiska nationella katastrofer som driver in människor i konspirationismens logik. Det kanske mest kända exemplet är mordet på John F. Kennedy. I Sverige har det olösta mordet på Olof Palme fött en kader av privatspanare som med mer eller mindre konspirationistiska argumentationskedjor pekat ut polisen, säkerhetspolisen eller utländska underrättelsetjänster som konspiratörer.

På nästa nivå formas idén om systemkonspirationer. Här antas konspiratörerna inte bara ligga bakom en särskild händelse. De är ute efter kontroll över ett land, en region eller till och med hela världen. För att nå sitt mål infiltrerar konspiratören, ofta en utpekad

grupp eller organisation, målmedvetet samhällets institutioner. Tematiken har använts många gånger genom historien och riktats mot grupper som judar, muslimer, katoliker, kommunister, frimurare och internationella kapitalister.

Slutstationen för det konspirationistiska tänkandet är det Barkun kallar Superkonspirationen. Här vävs alla tänkta konspirationer samman till en komplext sammanlänkad värld kontrollerad av en ansiktslös yttersta makt, med full kontroll över livets alla skeenden. Denna allomfattande teori växte fram i takt med globaliseringen under 1980-talet. Svaret på vem som styr varierar. Kanske är det Illuminati, kanske mäktiga kapitalister. Egentligen kan du bara vara säker på en sak. När du tror att du vet vem som styr, så har du nog fel. För inget är vad det verkar vara.

Många av de konspirationsteoretiker som berättar om sitt ”uppvaknande” liknar det med barnboken Alice i Underlandet. De kliver in ett kaninhål och ramlar in en värld där all logik ställs på ända. Barkuns olika nivåer av konspirationstänkande fungerar som en stege ner i det där kaninhålet. Den som tagit första steget, vill ofta få svar på fler frågor. Nästa steg vidgar omfånget på konspirationen, kopplar samman fler händelser och fenomen, tills du till slut klivit in i en helt ny värld.

Den konspirationistiska subkulturen vimlar av ”sanningssökare”. Med forskarens eller journalistens manér försöker de övertyga resten av världen om sina oerhörda upptäckter. Men, de bryter samtidigt helt och hållet med forskningens och journalistikens principer. De brister i saklighet och opartiskhet och bryr sig inte om källkritik. Det som kan presenteras som motsägelser i redan etablerade sanningar och det de uppfattar som märkvärdiga samband tas som bevis, medan etablerade fakta som talar emot deras teorier helt ignoreras. Ungefär som att hävda att Vasaskeppet aldrig sjönk, för att jag kan visa upp ett ögonvittne som hävdade att det kapsejsade åt babord, medan ett annat vittne hävdar styrbord.

Den moderna vetenskapen bygger på att teorier kan prövas. Talar fakta emot dig så får teorin revideras. Men en konspirationsteori kan inte prövas eller motbevisas. Logiska luckor och fakta som talar emot kan alltid skyllas på maktens sinnrika mörklägning. I en intervju i journalisten Kent Wernes bok *Allt är en konspiration* beskriver Michael Barkun det som ett slutet tankesystem. För varje invändning du levererar och för varje bevis du presenterar som talar emot teorin så hittar konspirationsteoretikern en ny förklaring.

Det finns många vägar in i kaninhålet. Under 1980-talet lockade teorier om att USA hemlighöll information om utomjordiskt liv in personer i konspirationismens logik. Krig och internationella konflikter har alltid tänt vilda fantasier om vad som egentligen ligger bakom. Klimatfrågan, alternativ hälsa och övervakningssamhället. Alla är de frågor där det går snabbt att hitta in i en alternativ, konspirationistisk version av verkligheten. Efter Al Qaidas terrorattacker mot USA den 11 september 2001 väcktes snabbt frågorna om vad som egentligen hade hänt. På kort tid formerade sig den så kallade sanningsrörelsen. De vägrade att tro på den officiella förklaringen, trots omfattande utredningar och vittnesmål.

Den konspirationistiska subkulturen söker allierade i alla politiska läger där man tycker sig se likasinnade systemkritiker. Under slutet av 1990-talet drog en vänstervåg över Europa. Den antikapitalistiska kritiken mot globaliseringen lockade en ny generation att gå ut på gator i stora demonstrationer. För den konspirationistiska subkulturen var det en naturlig allierad. Här väcktes ju protester mot storkapitalet, mot den ansiktslösa makt som spelar en huvudroll i den stora konspirationens maskineri. Idag har talet om den politiskt korrekta eliten och åsiktskorridorer fått miljön att vegetera mot

extremhögern. Inom konspirationismen finns också antisemitismen ofta närvarande. Inte nödvändigtvis som drivkraft, utan som ett naturligt element. Idén om judiskt inflytande är så invävd i tankegodset att det så att säga kommer på köpet. Det gör miljön blind för antisemitismen. Konspirationsteorin om att judarna styr världen blir bara en i raden av alternativa sanningar som ges livsluft i den konspirationistiska miljön. För extremhögern erbjuder det en möjlighet att flytta in sina idéer till en ny sfär och i förlängningen rekrytera och radikaliserar fler personer.

Konspirationismen är också trendkänslig. Den lägger sin förklaringsmodell över nya fenomen och händelser som väcker känslor och oro. Den senaste tiden är det frågan om vaccin och pandemin som har erbjudit en möjlighet att locka nya personer till kaninhålets kant.

En proteströrelse

Under våren 2021 drog en våg av mindre gatuprotester genom Sverige. Det var mitt i pandemitider. Pressad sjukvårdspersonal och Folkhälsomyndigheten varnade för en tredje våg. För att trycka tillbaka smittan hade regeringen ytterligare skärpt restriktioner.

tionerna. Men demonstranterna trotsade både lagar och rekommendationer. Inför en demonstration i början av mars talade arrangören, föreningen Frihet Sverige, om den ”viktigaste samlingen för frihet och sanning i modern tid”. Restriktioner och inskränkningar skadade miljontals liv, hävdade de.

De var inte ensamma om sin kritik. Frustrerade restaurangägare hade skramlat med grytlock för att protestera mot sena utbetalningar av statligt stöd och plötsliga beslut som tvingade dem att stänga tidigare. Idrottsrörelsen klagade över irrationella publikbegränsningar och inställda tävlingar för barn och ungdomar.

Men hos arrangörerna till anti-restriktions-protesterna fanns en djupare kritik. För dem handlade det inte om att ifrågasätta hanteringen av pandemin. De var ute efter något mycket större än så. En av initiativtagarna till demonstrationen var den 30-årige Filip Sjöström. I ett inlägg i sociala medier strax före den så kallade tusenmannamarchen i mars talade han ut om det verkliga problemet.

”För mig blir det tydligt att det inte är jag som är konspiratorisk och bedriver en konspiration. Det är makteliten som skapat en konspiration mot universum, jorden, naturen och mänskligheten. Alla som tror på Covid-19,

lock-downs, masktvång, nya lagar och begränsningen i vår frihet är en del av konspirationen och upprätthåller den.”

Restriktionerna var alltså en del av något större. Något så oerhört som en megakonspiration mot allt levande i universum.

Maneke Helleberg, vice ordförande i Frihet Sverige, var inne på samma linje. I en Youtube-kanal pekade hon ut ”Rothschildfamiljen” som del av en maktelit som får ”härja över jorden precis som de vill”. En anklagelse som är ett återkommande anti-semitiskt tema.

Plakaten i händerna på demonstranterna pekade mot samma stora sammansvärjning. Varningar för 5G-nätet, uppmaningar att inte vaccinera sig och angrepp mot politiker och medier som anklagades för att ljuga.

Protesterna under våren 2021 var del av en större internationell rörelse. I Frankrike, Storbritannien och Tyskland där restriktionerna varit hårdare än i Sverige, har protesterna varit fler och större. Alla som visat sitt missnöje med nedstängningarna är förstas inte anhängare av konspirationsteorier. Men i många fall har personer med en lång bakgrund i konspirationistiska cirklar varit tongivande i protesterna.

Det har varit till synes spretiga samlingar av människor som samlats bakom parollerna om ”frihet” och ”sanning”. I Sverige protesterade självutnämnda ”levnadskonstnärer” och ”glädjeinspiratörer” tillsammans med högerextrema medieprofiler och aktivister. I medierapporteringen från en av de stora tyska demonstrationerna i augusti 2020 konstaterar Aftonbladet att protesten lockat ”extremhöger och extremvänster, esoteriker, vaccinmotståndare och olika konspirationsteoretiker tillsammans med människor som bara tycker att coronarestriktionerna gått för långt.”

Just den till synes irrationella blandningen av människor är en återkommande punkt i den mediala bevakningen av protesterna mot covidrestriktionerna. Det skänker ett slags löjets skimmer över protesterna, som om demonstranterna i sin galenskap och förvirring inte ens själva förstår hur ologisk deras uppställning av allierade är.

Men är det kanske vi i mainstreamsamhället som inte förstår? Det intressanta är ju inte vad som skiljer de olika grupperingarna åt, utan vad som förenar dem. Konspirationismens världsbild delas av personer från många läger. De väver ihop sina socialistiska och högerextrema värderingar, eller sin nyandlighet med konspirationismens sätt att se på samhället.

Det finns en tendens att betrakta konspirationis-

men och dess anhängare som virrpannor som förlo-
rat sig i vanvettiga fantasier. Men deras världsbild
har, som Michael Barkun kunnat visa, en inre logik.
Utifrån den logiken byggs berättelser om gott och
ont, den ger en mening i livet och den har kapacitet
att mobilisera människor för politisk påverkan.

Det är just det som hänt under pandemin. Ökad
oro och misstro har gett konspirationister en möj-
lighet att få fler att lockas av deras budskap. Men det
har också gett dem en möjlighet att för första gången
gå ut på gatan som en proteströrelse.

Vid två tillfällen har det lett till att parlaments-
byggnader stormats. I augusti 2020 urartade en
stor protest mot den tyska nedstängningspolitiken i
Berlin när en grupp bröt sig loss och gick till attack
mot riksdagshuset. De drevs bort av polis med
pepparspray, men stormningsförsöket väckte ändå
starka reaktioner. ”En oacceptabel attack mot vår
demokrati”, sa presidenten Frank-Walter Steinme-
ier i ett uttalande. ”En skam”, rasade utrikesminis-
tern Heiko Maas på Twitter. Han reagerade särskilt
på det tyska kejsardömets svart-vit-röda flaggor
som demonstranterna burit, en symbol som starkt
förknippas med den tyska extremhögern. Det var
också den högerextrema närvaron i attacken som
färgade nyhetsrapporteringen. Få nämnde den själv-
utnämnde helaren som uppviglat folkmassan. ”Vi

har vunnit” skanderade han från scenen minuterna innan publiken försökte ”ta tillbaka folkets hus”. I januari 2021 stormades Kapitolium i Washington, USA. En närmare granskning av Donald Trumps enhetsfront som samlats bakom kravet på att stoppa det ”stulna valet” visar att även den innehöll, och fortfarande innehåller, en konspirationistisk falang. Den har precis som i Europa motsatt sig restriktioner och hävdar att pandemin är en bluff. Men framför allt har den hämtat sin kraft i den växande konspirationsteorin Qanon. I den hävdas att Donald Trump leder en hemlig kamp mot ”Den djupa staten”, ett internationellt nätverk av satanistiska pedofiler. Teorin inleddes med ett inlägg på forumet 4chan hösten 2017. Sedan dess har den fått fäste i högerextrema och konservativa kretsar, spridit sig över världen och sakta muterat till en typ av superkonspiration. Bland de som deltog i stormningen av Kapitolium fanns personer som var fullständigt övertygade om att de skulle rädda nationen från detta pedofilnätverk som haft folket i sitt grepp.

Konspirationismen växer, och den har under pandemin visat sig kunna utgöra ett reellt hot. Inte bara som gaturörelse och infodemins motor, utan som ett potentiellt säkerhetshot.

Varför blir det så här?

Frågan är varför konspirationismen växer? Det börjar med vår hjärna. Vi har alla en inprogrammerad tendens att tro på konspirationsteorier. Det konstaterar den brittiske psykologen Robert Brotherton i boken *Suspicious minds: Why we believe conspiracy theories*.

Vi vill att saker ska hänga ihop. Vår hjärna försöker hela tiden skapa samband och mönster av den information vi tar in. Vi försöker bilda oss en uppfattning om hur det ena leder till det andra. Och ibland hittar vi på mönster som helt saknar mening, så kallade kognitiva illusioner. Skrockfulla idrottare som håller fast vid sina ritualer eller gudabilder och mytiska figurer i himlavalvet. Vi kan inte bara låta stjärnorna lysa om natten. Vi drar streck och skapar mönster. Och ger det slumpmässiga en mening.

Vi tycks också behöva en balans mellan orsak och verkan. Traumat efter att en statsminister mördats på öppen gata, ska ha en lika ”stor” förklaring. Därför föder stora dramatiska händelser också konspirationsteorier. Det kan inte vara så enkelt som att Estonia sjönk i havet för att bogvisiret lossnade. Det *måste* finnas en mer grandios förklaring.

Enligt Brotherton har vi också en inbyggd intentionsdetektor. Livet är slumpartat och universums utveckling saknar en given plan. Men vi människor

söker ändå efter en. Slumpen och strukturella fenomen antas vara medvetna handlingar och en del av en plan. Ta till exempel religiösa skapelseberättelser. De berättar för oss att det trots allt finns en mening och ett mål med allt.

Så varför är inte då konspirationstänkandet mer utbredd än vad det är? Om man ska tro Brotherton så beror det delvis på att alla inte har samma nivå av ”de mentala egendomligheter” som kan förleda oss in i konspirationstänkandets labyrinter. Kent Werne beskriver det i boken *Allt är en konspiration* som en slags skala. I ena änden har vi dem som i princip lider av diagnostiserade vanföreställningar. I den andra de blåögda och naiva som verkar oförmögna att uppfatta illvilja och bakomliggande intentioner i något sammanhang. De flesta av oss befinner oss någonstans mitt emellan dessa ytterligheter.

En avgörande faktor är, menar Brotherton, i vilken grad vi klarar av att stå emot våra ingivelser. Genom utbildning, våra erfarenheter, uppfostran och andra sociala sammanhang lär vi oss att värdera och omvärdera information. Nu verkar alltså det skyddet inte vara gott nog. Någonting är på väg att hända som får konspirationismen att blomstra. Och svaret finns inte att finna i vårt psyke och våra inre modeller för att förstå världen. Det har att göra med politiska och kulturella omständigheter.

Många skulle säkert skylla framväxten av alternativa sanningar på postmoderna teoretiker. Genom att vända sig från tanken på fasta värden och objektiva sanningar så har den typen av tänkande berett vägen för ”alternativa fakta” och allsköns konspirationsteorier. Men det resonemanget är att göra det lite för lätt för sig.

I vilken grad människor glider isär i sina uppfattningar om verkligheten har att göra med mycket mer än så. Vår mediekonsumtion fragmenteras, sociala klyftor ökar avstånd mellan upplevda verkligheter. Dessutom äger faktiska konspirationer rum då och då. Pandemin har också väckt en oro, rädsla och ångest som driver på vårt behov av att försöka förstå vad som händer och hur vi ska skydda oss mot smittan.

Kanske ligger nyckeln för att förstå konspirationismens spridningspotential i frågan om tillit och makt. Om jag läser en artikel i Dagens Nyheter, baserat på en studie som publicerats i en ansedd vetenskapstidskrift, så kommer jag att tro på den. De flesta av oss gör det. Vi går inte till källan, vi lusläser inte den där studien som artikeln refererar till. Vi kanske borde göra det mellan varven, men vi gör det inte för att vi litar på det system som producerat informationen. Ur det perspektivet är det vi betraktar som sant och rimligt ett resultat av hela det nätverk som producerat informationen. Som att

vi generellt litar på att medier inte medvetet vill föra oss bakom ljuset och att vi utgår från att politiker inte alltid ljuger eller när vi tror att vetenskapens processer för att ta fram forskning håller måttet. När myndigheter, skolsystem och hela den samhällseliga apparaten upplevs som transparent och trovärdig. Då får konspirationsteorier svårt att få fäste.

Men vad händer när det där nätverket börjar falla isär? När du inte längre tror på det, inte känner att du kan påverka det eller tycker att du inte behöver det. Forskning visar att det finns ett starkt samband mellan misstro och konspirationstänkande. Den som känner sig sviken av politiker och myndigheter är mer öppen för konspirationismens alternativa världsbild. Det finns också ett samband med känslan av maktlöshet och brist på kontroll. Konspirationsteorierna blir då en bekräftelse på känslan av att världen är bortom vår kontroll. Det svårbegripliga och ogreppbara formas till en tydlig fiende som går att bekämpa.

Samtidigt är det inte bara samhällets utstötta och förbittrade som söker sig till konspirationismen. Den amerikanska sociologen Jennifer Reich har sedan 2007 studerat det amerikanska vaccinnmotståndet. Hon har intervjuat läkare, alternativa helare och mammor som inte vill låta sina barn vaccineras, många från amerikansk övre medelklass. Långt ifrån

alla hon har träffat är aktivister eller fullfjädrade konspirationsteoretiker. Det som förenar dem är synen på hur vi ska förhålla oss till vaccin. För vaccinskeptikerna är det en förhandlingsfråga. Det är upp till dig själv att välja vad som är bäst för dina barn. De ser sig själva som kritiska konsumenter, som på egen hand värderar risker och förvandlar läkarnas råd till bara en i mängden av vägval som det är upp till dem själva att göra. Att skydda sig från smitta är individens ansvar. Och i deras värld kan det också göras genom att ge barnen giftfri och ekologiskt odlad mat.

Även det är ett sätt att koppla loss sig från samhällets institutioner och det allmännas bästa. En hyperindividualism och perverterad form av källkritik och konsumentmakt som går hand i hand med konspirationismens gospel om att det till sist bara är du som kan veta vad som är sant och falskt.

Och demokratin?

Konspirationismens framväxt går att förstå som ett symptom på att den demokratiska samhällsväven börjat vittra sönder. Brist på tillit, känsla av maktlöshet eller en extrem form av individualism som får människor att koppla sig loss från samhällsgemenskapen skapar en grogrund för konspirationistiskt

tänkande. Det är ett illavarslande varningstecken i sig. Men, som vi konstaterade inledningsvis, så drivs också utvecklingen på av företrädare för ett konspirationsteoretiskt tänkande.

Utvecklingen i USA visar hur snabbt det kan gå. Under Donald Trumps tid vid makten flyttade konspiration retoriken in från marginalen till makens absoluta centrum. Den konspirationistiska Qanon-rörelsen, som Trumpadministrationen underblåst, har nu etablerat sig som en del av amerikanskt politiskt liv. Donald Trumps grandiosa lögn om att valet var stulet har blivit till en sanning inom betydande delar av det Republikanska partiet.

Vi ser samma tendenser i Europa. Ungerns premiärminister Viktor Orbán har med framgång byggt sina politiska kampanjer på konspirationsteorier om att finansmannen och filantropen George Soros ligger bakom invandringen till Europa. Teorier som nu är tagna som sanning inom hela den europeiska ytterhögern och inom konspirationistiska kretsar. Samtidigt har Qanon-rörelsen muterat och fått fäste i länder som Storbritannien och Tyskland, där dess anhängare varit delaktiga i protester mot nedstängningar och covid-pass.

När den här typen av konspirationsteorier blir vardagsmat öppnas också möjligheten för auktoritära stater att öka på splittringen och ytterligare

underminera förtroendet för den liberala demokratin genom desinformationskampanjer via sociala medier.

Utvecklingen har gått så långt att konspirationsteoretiska grupper börjar bli ett säkerhetspolitiskt hot. 2019 klassade FBI:s kontor i Phoenix konspirationistiska grupper som ett inhemskt terrorhot. I september 2020 varnade EU:s koordinator för kontraterrorism Gilles de Kerchove för en ny form av terrorism från konspirationsteoretiska grupper i spåren av pandemin.

Det finns goda skäl att vara orolig. Enligt Guardian har personer som sympatiserar med Qanon-rörelsen i USA sedan 2018 gjort sig skyldiga till bland annat hot mot politiker, kidnappningar och minst ett mord.

Men, det mest djupgående hotet utgörs mot demokratin som sådan. I boken *A lot of people are saying* från 2019 menar de amerikanska statsvetarna Nancy L. Rosenblum och Russel Muirhead att vi nu ser en ny typ av konspirationsteoretiker i USA. De söker inte längre efter bevis för sina teorier. De bryr sig inte om att leta i offentliga arkiv eller hänvisa till dokument när de lägger sina pussel. De upprätthåller i stället en alternativ verklighetsuppfattning genom en repetition av lögnar eller retoriska mantran. Som exempel nämner Rosenblum och Muirhead Donald

Trumps återkommande fras ”a lot of people are saying”. När Donald Trump konfronterats med att ta ställning till konspirationsteorier som florerar bland hans anhängare har han kort och gott konstaterat att han inte vet, men att många säger att det är så. På det sättet fortsätter teorierna att få näring och hållas vid liv. På samma sätt har lögnen om att det senaste presidentvalet var riggat blivit till sanning genom att Donald Trump och hans följare bara fortsatt upprepat lögnen, utan att presentera nya bevis.

När den här typen av alternativa världsbilder får fäste omöjliggörs det demokratiska samtalet. Det blir svårare att argumentera, övertyga, förhandla, kompromissa och till och med att vara oense blir svårt. Demokratins livsnerv klipps av. När dessutom expertkunskap, forskning och fakta per automatik tolkas eller ses som lögner eroderas samhällets förmåga att hålla ihop det demokratiska projektet.

Klimatförändringarna hotar den liberala demokratin

Susanne Nyström är journalist. Hon jobbar sedan 2020 som ledarskribent på Dagens Nyheter och har tidigare bland annat varit ledarskribent på Eskilstuna-Kuriren och Liberala Nyhetsbyrån samt chefredaktör för Östhammars Nyheter.

2000-talets stora kriser – klimatkrisen, flyktingkrisen och coronakrisen – hänger ihop. Dessutom har de flera saker gemensamt. De är globala, hotar eller upplevs hota vår livsstil och skakar demokratin.

Överdrivet? Nja.

Den globala uppvärmningen orsakar extremvärme, torka och översvämningar som gör det omöjligt att bo kvar på vissa platser. Då måste många flytta, bland annat till städer som växer, varpå regnskogar skövlas och skogar avverkas. Det leder till att människor och djur trängs samman, samtidigt som den biologiska mångfalden minskar. Därmed blir det lätt för virus som corona att vandra mellan arter, vil-

ket gör att vi står inför ”en era av pandemier”, för att citera FN:s naturpanels rapport *Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services* (2020). I samma rapport varnar FN för att vissa regeringar har använt pandemin som täckmantel för att inskränka medborgares rättigheter.

Vidare spär temperaturökningen på konflikter eftersom torka, stigande havsnivåer och livsmedels- och vattenbrist ökar de sociala spänningarna. Även om det inte går en rak linje mellan klimat- och demokratikrisen sätter temperaturstigningar saker som god ekonomi och social sammanhållning som i sin tur upprätthåller demokratin under press, vilket också leder till folkvandringar.

Exakt hur stor den klimatdrivna migrationen kommer att bli finns det olika prognoser om. Samtliga pekar dock mot att den kommer att öka. Enligt UNHCR till så mycket som 250 miljoner klimatflyktingar år 2050 – och detta spås bli en ödesfråga för demokratin i västvärlden. Inte minst eftersom invandring på flera håll redan har förändrat det politiska landskapet, och såväl klimat- som demokratifrågan har blivit konfliktytor i det så kallade kulturkriget, där områden som inte ryms längs den ekonomiska höger-vänster-skalan diskuteras, som jämställdhet och mångkultur.

Med det sagt är det inte människor i väst som

påverkas mest eller kommer att drabbas värst i klimatkrisens spår. För trots att årets varma sommar i Nordamerika och översvämningarna i Europa har orsakat tragiska dödsfall är det boende i låginkomstländer som tar den största smällen. Samtidigt som de fattigaste 50 procenten av jordens befolkning bara står för 10 procent av all klimatpåverkan är det framför allt de som kommer att tvingas flytta. De som gör minst klimatavtryck kommer alltså att påverkas mest av klimatförändringarna – även om hela världen står i skottgluggen såväl ekonomiskt som demokratiskt och socialt.

Klimatkrisen är en tickande kostnadsbomb

Låt oss börja med ekonomin. Enligt Bloomberg economics beräkningar kan kostnaderna för hela den globala uppvärmningen år 2100 vara 10 procent av BNP. Bara ökningen av havsnivån med en halv meter kan uppskattningsvis leda till årliga utgifter på cirka 14 000 miljarder kronor – nära 2 procent av världens BNP – för att hantera översvämningar, bygga skyddsvallar och evakuera människor, eftersom närmare en tiondel av jordens befolkning bor i lågt liggande kustområden.

Då uppstår två frågor. Dels vem eller vilka som ska betala. Dels hur det kommer att påverka samhällsutvecklingen, eftersom den liberala demokratin aldrig har utsatts för något större BNP-tapp under en längre period. Med den före detta riksdagsledamoten Olle Wästbergs och sociologen Daniel Lindvalls ord ligger det demokratiska systemets styrka delvis i dess förmåga att förmedla det välstånd som befolkningen efterfrågar, vilket innebär att det finns ett tydligt samband mellan ekonomi och demokrati (*Folkstyret i rädslans tid*, 2017). Vidare menar FN:s klimatpanel att ett misslyckande med att begränsa temperaturökningen till två grader kommer att leda till betydligt mindre välfärd, eftersom havsnivåhöjningen är långt ifrån den enda konsekvensen av klimatförändringarna.

FN:s generalsekreterare Antonio Guterres går så långt att han har beskrivit klimatförändringarna som ett växande hot mot fred och välstånd, och han har flera gånger pekat på sambanden mellan klimatförändringar, global instabilitet och en växande mängd flyktingar, vilket tar oss vidare till nästa potentiella konflikt.

Klimatflyktingar – gruppen som inte finns

Även om begreppet ”klimatflykting” är omtvistat – rättsligt finns det inte – råder det ingen tvekan om att människor redan i dag flyr från sina hem på grund av klimatförändringarna och att dessa kommer att bli fler. Sumudu Atapattu, som har inriktat sin forskning på klimatflyktingars rättigheter, kallar frågan för ”elefanten i rummet” eftersom ”vi vet att problemet växer, men vi ignorerar det”.

Det kan bero på att klimatflykt till skillnad från den så kallade flyktingkrisen 2015 inte handlar om en massflykt som sker plötsligt, bortsett ifrån när folk flyr i samband med naturkatastrofer. I stället är det en process som kommer att pågå successivt under lång tid. Trots det omfattas inte de som ger sig av utav flyktingkonventionen, vilket bland annat kan bero på att gruppen inte är homogen, förföljd eller hotad, och ofta är sammanflätad med ekonomiska migranter. Vidare vill länder slippa ta emot dem som fått sina liv förstörda av att det under de senaste 20 åren har skett en fördubbling av antalet extremväder, som stormar, översvämningar och skogsbränder. Därutöver orsakar klimatförändringarna stegvisa förändringar, som högre havsnivå, stigande temperaturer och torka, som också gör det svårare för många att bo kvar.

Eller vad sägs om följande? I tidskriften *Nature climate change* (2021) målas ett stekhett Nordafrika och Mellanöstern upp. Forskare varnar för att extremtemperaturer på 60 grader kan bli verklighet om koldioxidutsläppen fortsätter. I dag når temperaturen på sina håll över 50 grader och då klarar folk inte av att vara utomhus.

”Temperaturer på långt över 50 kommer att bli det nya normala. Och det är temperaturer som vare sig människor eller djur kan överleva i,” förklarar klimatforskaren Jos Lelieveld.

Då riskerar delar av flera regioner att bli obebodliga. Bara de med luftkonditionering kan stanna, förutsatt att det finns mat, och med det blir det allt sämre. Även det på grund av klimatförändringarna.

Matbrist – det glömda hotet mot demokratin

Den ökade bristen på mat märks exempelvis i Rädde barnens podd *Klimatkrisen – Kenya: I hopp om en droppe regn* (2019). Där skildras en plats där torrperioderna kommer allt tätare och det inte hade regnat ordentligt på ett år. Det ledde till att gräset försvann, varpå djuren inte hade någonting att äta och dog. Därmed förlorade många sin försörjning, lämnade

sina hem och reste till närliggande städer, vilket är ett välkänt mönster med överbefolkade stadskärnor som följd.

Vidare ökar risken för att skörden slår fel i takt med de extrema väderförhållandena, och generellt blir torra områden torrare och blöta blötare. Regioner som redan i dag har färskvattenbrist kommer alltså att få ännu större problem, vilket skadar livsmedelsproduktionen. Som Daniel Lindvall, Kjell Vowles och Martin Hultman skriver i boken *Upphettning: demokratin i klimatkrisens tid* (2020) är en osäker livsmedelsproduktion den konsekvens av klimatkrisen som troligtvis utgör det största hotet mot demokratin, vilket även märks i Sveriges historia. Enligt författaren och journalisten Per T Ohlsson har vårt land aldrig varit så nära en revolution som våren 1917, när livsmedelsbristen var akut och en våg av hungerkravaller spreds över riket.

Dessutom är hungersnöd, lika lite som coronapandemin, ett lokalt problem, även om det hade varit illa nog. Mycket tyder på att stigande matpriser var en orsak till den arabiska våren, eftersom höjda matpriser i låglöneländer där en stor del av inkomsten går till mat leder till social oro och en försvagning av de demokratiska institutionerna. Konflikter som tidigare legat under ytan utbrister när skörden uteblir, torkan slår till eller hettan stiger. Platser där

det redan är oroligt är ofta samma som drabbas hårdast av klimatförändringarna och säkerhetsforskare menar att ett ändrat klimat inte bara kan komma att orsaka fler våldsamma konflikter, utan redan har gjort det.

Ett exempel kan vara Syrien, som beskrivs i Lindvalls, Vowles och Hultmans bok. Mellan 2006 och 2010 drabbades landet av den värsta torkan i modern tid och den berodde sannolikt på den globala uppvärmningen. Enligt författartrion ledde det till att skördar uteblev, jordbruk försvann och boskap dog, vilket i sin tur gjorde att matpriserna steg och att människor tvingades flytta eftersom många jordbruksfamiljer behövde hitta ny försörjning.

Tillsammans med andra spänningar kan det ha bidragit till att konflikten bröt ut 2011, varpå många människor som knappt bidragit till temperaturökningen tvingades fly. En del kom till Europa, vars befolkning har gjort betydligt mer för att spä på den globala uppvärmningen än syrierna.

Välkomna i Europa?

Om det som skulle kunna kallas för ”klimatskulden” innebär att rikare länder har ett moraliskt ansvar för att öppna sina gränser är en praktisk, politisk och ideologisk fråga. Däremot är det lätt att hålla med

Robert Höglund, kommunikationschef på Oxfam Sverige, som menar att rika länder måste betala för den skada som de har ställt till med. Konkret kan det handla om att ge utvecklingsländer den finansiering som behövs för att återhämta sig från klimatkatastrofer och anpassa sig till ett varmare klimat, men även om att erkänna sin roll i att människor tvingas fly och därmed eventuellt vara beredda att öppna portarna, eftersom många sannolikt kommer att söka sig mot Europa.

Det sker redan i dag, vilket inte precis tas emot med öppna armar. Exempelvis är det på grund av folkvandringar som EU ger pengar till den libyska kustbevakningen. Officiellt heter det visserligen att resurserna ska gå till att förbättra möjligheterna att utföra räddningsoperationer och hindra illegal smuggling av människor. I praktiken vet alla inblandade att pengarna används för att med fruktansvärda metoder se till att de som vill fly hålls borta från EU, vilket beskrivs i boken *Till varje pris: Europa utifrån* (2021).

Där reser journalisterna Anna Roxvall och Johan Persson i den europeiska migrationspolitikens spår. De skildrar hur auktoritära regimer anlitas som gränskontrollanter, hur bistånd byts mot migrationsbekämpning och understryker att det uppmärksammade avtalet som EU har med Turkiet,

som får pengar för att hålla gränsen stängd, inte är unikt.

Ett liknande finns som sagt med Libyen och upplägget är långt ifrån snyggt. Bakgrunden är att internationell rätt förbjuder europeiska fartyg som räddar någon på Medelhavet att återföra personen till en plats där hans eller hennes mänskliga rättigheter inte garanteras. Det betyder att den som har flytt från Libyen inte får skickas tillbaka, eftersom landet med dagens understatement inte uppfyller villkoren. Därför måste europeiska fartyg ta med sig personer som de plockar upp till Europa, vilket EU vill undvika.

Lösningen på ”problemet” är att unionen ger pengar till den libyska kustbevakningen (som EU byggt upp, utbildat och utrustat), som åker ut och drar tillbaka migrantbåtarna, ibland efter att EU:s flygövervakning har försett kustbevakningen med koordinaterna. Tillbaka på land placeras många migranter i interneringscenter på obestämd tid, där villkoren är vidriga och det förekommer övergrepp. Det finns även rapporter om slavarbete och slavmarknader vilket, för att knyta an till antologins titel, är så långt ifrån en liberal demokratisk samhällsmodell man kan komma.

Som Johan Persson konstaterar i SVT:s program *Politik i bokhyllan* är EU:s politik framgångsrik om

målet är att hålla människor borta och minska migrationen till Europa. Däremot kommer den med ett pris för fattiga människor flera hundra mil bort, som på grund av de ökade svårigheterna har börjat välja ännu farliga vägar exempelvis genom öknen för att undvika att bli gripna, varpå fler än tidigare dör under flykten.

Förutom att EU:s agerande är minst sagt etiskt tveksamt kom det så sent som i våras ett exempel på vad som kan hända när man sätter sig i knäet på auktoritära regimer. Sedan många år tillbaka betalar EU Marocko för att hålla migranter borta. När en ledare för självständighetsrörelsen i Västsahara, som Marocko ockuperar, skrevs in på ett sjukhus i Spanien svarade Marocko med att släppa igenom flera tusen migranter. Det kan inte tolkas som någonting annat än en tydlig signal om att landet inte bara kräver pengar och handelsavtal, utan även politisk lydnad, för att hålla gränsen. Händelsen var en både smärtsam och konkret påminnelse om att de auktoritära regimerna när som helst kan använda migration som politiskt vapen, vilket även Turkiets president Recep Tayyip Erdoğan gjorde när han hotade med att skicka syriska flyktingar till Europa efter omvärldens kritik mot hans militäroffensiv i Syrien.

Om samarbetet mellan EU och skurkstater stärks

för att strypa migrationen ökar alltså de senares makt eftersom de sitter med trumf på hand, vilket knappast främjar demokrati och liberala värden. Då uppstår en fråga som borde diskuteras mer i såväl Sverige som Europa, som de som kräver minskad invandring eller ett asyltak sällan behöver besvara: Finns det en gräns för hur inhumana metoder som kan tillåtas för att hålla människor borta om man är ett demokratiskt land som säger sig värna mänskliga rättigheter?

Egenintresset ljuger aldrig

På den positiva sidan finns att framtiden inte är förutbestämd, även om klimatförändringarna givetvis är här och redan sätter spår. Däremot kan de värsta scenarierna undvikas, men det förutsätter att utsläppskurvorna snarast börjar vända brant nedåt, vilket varken kommer att ske av sig självt eller vara gratis.

Det är dock inte att fortsätta som ”vanligt” heller. Tvärtom är det betydligt billigare att öka investeringarna för att minska utsläppen här och nu, jämfört med att kompensera för effekterna (som kraftigt höjda havsnivåer) i efterhand.

Ekvationen är ingenting som miljörelsen har

tagit fram genom kreativ matematik. Det är huvudbudskapet i rapporten om hur Nordatlanten påverkas av klimatförändringarna och hur det i sin tur kan inverka på livet i Europa, som forskare från Europas samlade vetenskapsakademier, EASAC, presenterade i juni 2021. Vidare: I reportaget *Miljömigrant eller klimatflykting – varför är definitioner så viktigt?* (2019) skriver representanter för Föreningen för utvecklingsfrågor att antalet framtida klimatflyktingar kan sänkas markant om åtgärder för att förhindra klimatförändringarna sätts in så fort som möjligt.

Med tanke på reaktionerna 2015, när ordet flyktingkris var på mångas läppar, ligger det alltså inte bara i fattigare delar av världens intresse att hindra den humana katastrof som det innebär för människor att tvingas fly. Som klimatforskaren Jos Lelieveld påpekar har Europa ett egenintresse av att se till att det inte händer, vilket kanske kan tyckas cyniskt, men knappast oviktigt för den politiska debatten om klimat- och migrationsfrågan. Författartrion till *Upphettnings: demokratin i klimatkrisens tid*, som har nämnts tidigare i texten, går så långt att de menar att den klimatrelaterade migrationen kommer att bli en ödesfråga för demokratin i västvärlden, vilket kan låta överdrivet, men spaningen är inte gripen ur luften.

Problem ja – men hotar det verkligen demokratin?

Efter finanskrisen i slutet av 00-talet gav nedgången i ekonomin näring åt auktoritär nationalism som växte sig starkare under 10-talet. Partier som tar avstamp i den ideologin vänder sig ofta till grupper som upplever att de just nu förlorar ekonomiskt och socialt, och gynnas därför av att folk är rädda och oroliga inför framtiden.

Dessutom visar forskning att väljare som känner sig hotade tenderar att rösta mer konservativt och uttrycka mer intoleranta åsikter om saker som abort och homosexualitet, oavsett om de tidigare har haft liberala värderingar, enligt Daniel Lindvall och Olle Wästberg. Vidare blir demokratier som inte lyckas skapa trygghet och rimliga levnadsförhållanden sköra och utsatta, och rädsla går ofta hand i hand med intolerans och slutenhet, vilket gör att nationalismen och populismen växer när många är bekymrade över samhällets tillstånd.

För USA:s förre president Donald Trumps väljare handlade det bland annat om oro över att den amerikanska livsstilen skulle vara hotad och därför behövde försvaras. Och synen på klimatet kan ofta kopplas till politisk ideologi, där högerpopulistiska partier i regel är skeptiska till klimatforskningen, vilket även gäller deras väljare.

Kruxet är att klimatförändringarna och deras konsekvenser inte kan förnekas bort. De hotar vår livsstil vare sig vi låtsas om dem eller inte, vilket inte minst översvämningarna sommaren 2021, återkommande värmerekord och kriget i Syrien vittnar om. Det understryker den högerextrema paradoxen: Samtidigt som dessa partier kan gynnas av kritik mot de snabba samhällsförändringar som klimatkrisen bidrar till är de sannolikt sämst på att göra något åt dem.

En stor del av de totala utsläppen kommer från länder med populistiska ledare och om dessa blir fler precis när det internationella klimatsamarbetet är som viktigast riskerar utvecklingen att gå fortare. Sambandskedjan, som även beskrivs i inledningen, är att klimatförändringar ökar antalet extremväder som gör att människor inte kan bo kvar på sina hemorter. Det leder till flyktingströmmar, som i många fall riskerar att ge växtkraft till auktoritära ledare och partier, som ser liberala och demokratiska värden som onödiga hinder på vägen mot ”målet” samtidigt som de fnyser åt klimatåtgärder. Där är cirkeln sluten, spiralen i snurrning och framtidsvisionen dyster.

Därmed inte sagt att det är kört. De klimatåtgärder som sätts in i dag bestämmer vilka kostnader och kriser vi kommer tvingas hantera och genomleva i

morgon. Inte bara där utsläppen sker, utan överallt, eftersom de som påverkar minst ofta är de som drabbas värst.

Däremot är det bråttom, både för klimatet och för den liberala demokratin. Enligt miljöprofessorn Johan Rockström är årtiondet mellan 2020 och 2030 ett avgörande decennium för mänsklighetens framtid på jorden. Och som Olle Wästberg och Daniel Lindvall skriver är det centralt för demokratin överlevnad att vi lyckas hantera rädslan när den sprider sig i samhället.

I det ingår att kostnaderna för omställningen och klimatförändringarna måste delas så solidariskt som möjligt, men också att sprida insikten om att status quo inte finns som alternativ. Med klimatdebattören Mattias Goldmanns ord i boken *Klimatsynda!* (2020) handlar det inte om att byta livsstil för att skydda klimatet, utan om att skydda klimatet för att försvara vår livsstil.

Det är om vi misslyckas med det senare som demokratin är hotad på allvar.

Liberal demokrati – och ”illiberal”?

97

Bengt Westerberg var partiledare för Folkpartiet 1983–95 samt vice statsminister och socialminister 1991–94

Min avsikt med denna text är att diskutera demokratis utveckling i världen, innebörden av liberal demokrati och de hot mot den som kan finnas, framförallt i Sverige.

Hur går det för demokratin i världen?

För att en stat ska betecknas som demokratisk krävs att det regelbundet genomförs val med allmän rösträtt och att det råder yttrande- och mötesfrihet. Om man nöjer sig med de kriterierna kan enligt Varieties of Democracy Institute (V-Dem) vid Göteborgs universitet närmare hundra stater i världen, med en tredjedel av världens befolkning, betraktas som demokratier. Men om man också ställer krav på att

staten ska vara en rättsstat, skydda mänskliga fri- och rättigheter (utöver de nämnda) och tillämpa maktindelning, det vill säga vara en *liberal* demokrati, så minskar antalet till drygt trettio och bara en sjundedel av världens befolkning lever i sådana. Sverige är en av dessa liberala demokratier.

Man kan säga att demokratin under 1900-talet utvecklades i tre vågor. Den första var efter första världskriget (följd av en tillbakagång under trettiotalet), den andra efter andra världskriget och den tredje efter 1989 då kommunistsystemet i Östeuropa och Centralasien föll samman.

Bakom denna utveckling på global nivå döljer sig betydande variationer mellan länder och världsdelar. Särskilt stort var gapet mellan å ena sidan Västeuropa och Nordamerika och å den andra sidan Östeuropa och Centralasien från andra världskriget till 1989, alltså under det kalla kriget. Detta var i hög grad en ideologisk kamp mellan liberal demokrati och kommunistisk diktatur.

Under det senaste decenniet har det skett en tydlig inbromsning och till och med tillbakagång i demokratiseringen. Antalet stater med demokrati, och andelen av världens befolkning som lever i sådana, är fortfarande högre än på sjuttioalet, men är nu enligt V-Dem tillbaka på ungefär 1990 års nivå. Det är dock inte diktaturerna som har blivit fler utan

framförallt vad de kallar val-autokratier, det vill säga stater ledda av envåldshärskare som med vissa mellanrum arrangerar val, i många fall med ganska given utgång. Sådana ”val-autokratier” är i dag den vanligaste typen av regim och antalet växer. Det är ingen tillfällighet att årsrapporten 2021 från V-Dem har fått titeln *Autocratization Turns Viral*.

Demokrati – liberal och ”illiberal”?

Begreppet demokrati kan alltså förstås på olika sätt. Demokrati är, som statsvetarna Katarina Barrling och Sören Holmberg uttrycker det i den av riksdagen publicerade boken *Demokratins framtid*, inte längre bara en artfråga (demokrati mot diktatur) utan i hög grad en gradfråga (demokratier kan se olika ut).

Det finns de som är kritiska mot begreppet *liberal* demokrati. Ibland hänvisar de till statsvetaren Herbert Tingsten, som i sin klassiska bok *Demokratiens problem* skriver:

Tron på demokratien är icke en politisk åskådning i samma mening som exempelvis konservatism, liberalism och socialism. Den innebär en uppfattning om statsstyrelsens

form, om tekniken för politiska avgöranden, icke om de statliga beslutens innehåll och samhällets struktur. Den kan alltså betraktas som ett slags överideologi, i den meningen nämligen, att den är gemensam för skilda politiska åskådningar.

Det hindrar inte att också Tingsten ville ge demokratin ett visst innehåll utöver att handla om "tekniken för politiska avgöranden". Han betonade att kampen för demokrati också är en kamp för frihet: "Politisk frihet utan rösträtt är en halv demokrati; rösträtt utan politisk frihet har intet med demokrati att skaffa."

Begreppet *liberal* demokrati föddes på 1860-talet ur erfarenheten att demokratiska val kan resultera i att autokratiska politiker får makten och begränsar människors frihet. Historikern Helena Rosenblatt påminner i boken *The Lost History of Liberalism* om att det första presidentvalet i världen med allmän rösträtt ägde rum 1848 i Frankrike. Då valdes Louis Napoleon Bonaparte (senare Napoleon III) till president. Han var en autokrat, som ansåg att demokratin bäst tjänades av en stark ledare och inte av något parlament. Han begränsade Nationalförsamlingens (det franska parlamentet) inflytande, manipulerade valen, censurerade pressen och använde polisöver-

vakning för att förhindra spridning av vad han ansåg vara fel åsikter. Valet av honom innebar ett stort bakslag för liberalismen.

En av dem som reagerade var den franske liberalen Edouard de Laboulaye. Han, och många med honom, menade att demokratin hade kommit för att stanna, men att den kejsrerliga demokratin måste ersättas av en liberal. En sådan innebär konstitutionella gränser för statens makt och garantier för medborgarnas friheter, det vill säga gränser som skrivs in i grundlagen (konstitutionen).

När demokratin så småningom etablerades i huvuddelen av Västvärlden var det i praktiken liberala demokratier i denna mening det handlade om, det vill säga politiska system som inte bara kännetecknas av fria och rättvisa val samt yttrande- och mötesfrihet utan också av att det är rättsstater, tillämpar maktindelning och skyddar andra grundläggande fri- och rättigheter, såsom religionsfrihet, rätt till utbildning och forskningsfrihet. Ett sådant system brukar kallas konstitutionell liberalism.

Demokratiska val kan alltså resultera i politiska ledare som motverkar liberala principer. Och vi behöver inte gå tillbaka till 1800-talet för att hitta sådana exempel. Adolf Hitler kom till makten i demokratiska val. Hans parti vann visserligen inte egen majoritet men med andra högerpartiers hjälp

kunde han utses till kansler. Och i nutid kan man peka på Ungerns premiärminister Viktor Orbán. Författaren Fareed Zakaria kallar sådana regimer för "illiberala demokratier" och Orbán själv använder den beteckningen. Även det begreppet kan emellertid ifrågasättas. Många kritiker menar att en "illiberal demokrati" inte kan kallas demokrati. Att begreppet demokrati har en positiv laddning framgår av att även många diktaturer gärna kallar sig demokratier. Men begreppet riskerar att urvattnas om det kan användas för vad som helst. Kanske är V-Dems beteckning val-autokrati bättre för denna typ av regim.

Stamtänkande – de illiberala krafternas ideologi

Under det kalla kriget stod striden alltså mellan liberal demokrati och kommunistisk diktatur. När kommunistsystemet föll samman trodde många att den liberala demokratin hade vunnit en slutlig seger. Men utvecklingen under det senaste decenniet har visat att det var en alltför optimistisk bedömning. Idén om "illiberal demokrati" har fått en renässans.

När man lyssnar på vad Orbán säger är det som ett eko från Napoleon III. Likt Napoleon har han blivit

vald i demokratisk ordning, men har därefter systematiskt använt sin makt för att riva liberala institutioner, både sådana som är en förutsättning för all demokrati och andra.

Journalisten Paul Lendvai ger i boken *Orbán. Europe's New Strongman* en bild av utvecklingen:

- I princip alla medier – radio- och tv-stationer, tidningar och nätsidor – har samlats under en statlig myndighet och kontrolleras av regeringen. Den minsta kritik som riktas mot makthavarna leder omedelbart till ingrepp från regeringens sida. Praktiskt taget all politisk och kulturell debatt i radio och tv har stoppats.
- Orbán betraktar numera, i avsaknad av någon effektiv politisk opposition, frivilligorganisationer som sina värsta motståndare. Organisationer som får stöd utifrån, såsom Helsingforskommittén och Transparency International, ses som fiender till staten. Han har uttalat att han vill stoppa alla frivilligorganisationer.
- Medel till oberoende kulturella och vetenskapliga forskningsinstitutioner har skurits ned. Genom ett beslut i par-

lamentet har den ungerska Vetenskapsakademien omstrukturerats och ett antal forskningsinstitutioner tvångsvis lagts in under ett regeringskontrollerat nätverk. Ett internationellt ledande universitet, Central European University, som bedriver forskning om bland annat demokrati, har tvingats flytta från Budapest till Wien.

- Rätts- och polisväsendet har politiserats. Genom att polischefer, författningsdomstolens domare, tjänstemän på riksåklagarämbetet och viktiga domare i landets domstolar utses av en av Orbáns trogna vänner har man försäkrat sig om straffrihet för dem som genom politiska kontakter tjänar stora pengar. Bland dem finns flera av hans släktingar.
- Orbán har själv förklarat att liberalismen nu är död och att han, med Kina, Turkiet och Ryssland som förebilder, vill skapa en "illiberal demokrati".

Orbán har, som statsvetaren Marlene Wind konstaterar i boken *The Tribalization of Europe*, utan att använda vapen genomfört en statskupp mot den liberala demokratin.

I Polen pågår en motsvarande utveckling. Ungern

och Polen är de två stater i världen där demokratin enligt V-Dem har minskat mest. Dessa bägge länder är som bekant medlemmar i EU, men hade med dagens regimer knappast blivit det. EU har emellertid inte förmått hindra utvecklingen

I Ungern och Polen har de illiberala krafterna nått en ledande position. Detsamma gällde i USA under president Donald Trump. Han är nu borta, men, som journalisten Theresa Kuchler konstaterade i *Svenska Dagbladet*, "Europas trumpister mår utmärkt". Deras program kan skilja sig något från land till land, men det är tydligt att de tillhör samma politiska familj. Dit hör partier som franska *Rassemblement National* (RN), *Freiheitliche Partei Österreichs* (FPÖ), italienska *Lega*, nederländska *Partij voor de Vrijheid* (PVV), belgiska *Vlaams Belang* (VB), *Dansk Folkeparti* – och Sverigedemokraterna (SD).

Det som karaktäriserar dessa partier har getts olika namn, men jag väljer, med Marlene Wind, att kalla det stamtänkande eller tribalism. Deras idé är att mänskligheten är indelad i ursprungliga stammar. Hur och när dessa stammar skulle ha uppstått är oklart, men tribalisterna anser att varje stam har sina egna kulturella, språkliga, religiösa, historiska, nationella eller etniska drag, vilka skiljer ut den från alla andra stammar. Deras mål är att varje stam helst ska ha en egen stat och att varje stat helst ska befol-

kas av bara en stam. Det handlar om ett fundamentalistiskt vi-och-de-tänkande. De vill, med statsvetaren Ivan Krastevs ord, "göra om demokratin från ett instrument för inkludering till ett för exkludering".

Ett viktigt mål för tribalisterna är att skydda den egna stammen från påverkan av andra stammar. De bedömer att det är mycket svårt för individer att byta stam och att det under alla förhållanden är en process som tar flera generationer. Sådana "stambyten" bör därför undvikas. Tribalisterna är också skeptiska till internationella, "stamövergripande", organisationer som EU. De vill att samarbetet i dessa ska upphöra, om inte formellt så i praktiken genom att medlemmarna låter bli att respektera gemensamt beslutade lagar och principer.

Orbán framhåller gärna att – i just hans fall – Ungerns kultur är unik samtidigt som han attackerar främlingar, judar, muslimer, HBTQ-aktivister och allt som andas kosmopolitism (världsmedborgaranda). Hans värsta fiender är den "liberala eliten" dit han räknar majoriteten av politikerna i EU och i synnerhet EU-kommissionen. Han ser dem alla som hänsynslösa kosmopoliter som försöker tvinga på de stackars ungrarna mångkultur och tolerans. "Vi måste inse", säger han, "att de europeiska politiska ledarna är olämpliga eftersom de har varit oförmögna att försvara Europa mot invandringen.

Den europeiska eliten har misslyckats och EU-kommissionen symboliserar det misslyckandet.”

När Orbán ska definiera sin stam handlar det inte bara om dem som är ungerska medborgare utan också om de ungersktalande i rumänska Transsylvanien. Han har till och med drivit igenom att de sistnämnda, som alltså är medborgare i ett annat land, har rösträtt i ungerska parlamentsval. Det är som om Sverige skulle besluta att ge svensktalande i Finland rösträtt i svenska riksdagsval. Den ungerska stammen förenas, enligt Orbán, förutom av språket också av sin kristna tro. Den ”illiberala demokrati” som han förespråkar kan, enligt honom, också kallas ”kristen demokrati”. Det sägs innebära kristen kultur men ingen mångkultur, ingen invandring och bara traditionella heterosexuella familjer.

Orbán lyfts av andra tribalister, också sverigedemokrater, fram som en framstående ledare och förebild. Han har dessutom nått en så stark position i sitt land, med två tredjedels majoritet i det ungerska parlamentet, att han har kunnat förverkliga mycket av sin illiberala politik. Det som händer i Ungern kan därför ge en vink om vad andra illiberala partier skulle göra om de fick chansen.

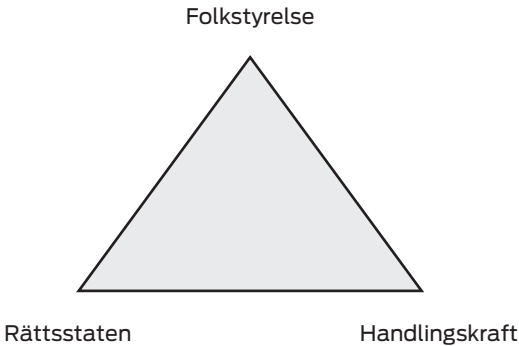
Varför ökat stöd för illiberala krafter?

Vad kan framgångarna för de illiberala politikerna och partierna bero på? Har intresset hos medborgarna för de liberala elementen i den liberala demokratin falnat? Det kan naturligtvis inte uteslutas att det till någon del kan vara så, men jag kan tänka mig åtminstone ett par andra förklaringar.

Den ena är att många tar den liberala demokratin för given. När den urholkas i små steg kan det vara svårt att inse de långsiktiga konsekvenserna. Jag har i annat sammanhang berättat om Andres Küng som på sjuttio- och åttiotalen var engagerad i de baltiska staternas frihetskamp. Efter deras frigörelse i början av nittiotalet tillbringade han mycket tid framförallt i Estland. Han berättade att när han besökte estniska skolor och frågade eleverna vad de tänkte om "frihet" så bubblade det synpunkter ur dem. När han ställde samma fråga till svenska elever var det ofta helt tyst. Skillnaden var, menade han, att de estniska eleverna hade upplevt ofrihet och därför förstod vad frihet var, medan de svenska eleverna tog friheten som så självklar att de inte kunde föreställa sig något annat. På samma sätt är det nog för många med den liberala demokratin.

Den andra förklaringen är att det finns flera faktorer som spelar roll när medborgarna värderar

demokratin. Förutom hur väl valen fungerar och hur starkt rättssystemet och skyddet av grundläggande fri- och rättigheter upplevs så är, som statsvetaren Olof Petersson har framhållit, också en tredje faktor betydelsefull, nämligen demokratis handlingskraft (och, kan man tillägga, resultat). Katarina Barrling och Sören Holmberg har illustrerat dessa dimensioner på följande sätt (den förklarande texten i rutan är inte deras utan inspirerad av Petersson):

Folkstyrelse (demokrati) handlar om fria och rättvisa val med lika rösträtt. Det förutsätter i sin tur yttrandefrihet (fri åsiktsbildning), föreningsfrihet och mötesfrihet. Eftersom det i befolkningen finns olika åsikter ställs också krav på tolerans och respekt för oliktankande. Majoriteten har rätt att fatta beslut.

Rättsstaten (det liberala elementet) är ett uttryck för att den offentliga makten är begränsad. Medborgaren är tillförsäkrad ett antal grundläggande fri- och rättigheter (utöver dem som följer av folkstyrelsen), till exempel likhet inför lagen, religionsfrihet och rätt till utbildning. I rättsstaten tillämpas maktindelning. Den offentliga sektorn är indelad i olika organ med tydliga mandat, till exempel oberoende domstolar. Majoriteten ska så långt möjligt ta hänsyn till minoriteter.

Handlingskraft i det offentliga systemet krävs för att demokratin ska kunna omsätta medborgarnas önsknings i praktisk verklighet (resultat). För att det ska vara möjligt måste det förfoga över ekonomiska och andra resurser. Den kräver också beslutsförmåga, inte minst procedurer och institutioner som kan sammanjämka olika intressen.

Mellan dessa tre dimensioner kan det råda en viss spänning. Rättsstaten – skyddet av mänskliga fri- och rättigheter – innebär vissa restriktioner för folkviljan. Majoriteten kan inte hur som helst köra över individer och minoriteter. På samma sätt är det med handlingskraften. Lagar sätter gränser för vad även en regering eller myndigheter kan göra. Men ibland kan resultaten av besluten av medborgarna uppfattas som viktigare än hur de fattas. Sådana tongångar kan höras även från andra än illiberala krafter. Journalisten Jenny Stiernstedt rapporterade i november 2017 i *Svenska Dagbladet* om ett antal miljödebattörer som inte är främmande för ett slags "klimatdiktatur" för att kunna klara klimatkrisen, det vill säga att stärka handlingskraften på bekostnad av folkviljan och rättsstaten.

Det är viktigt att ha med dimensionen handlingskraft för att förstå de illiberala krafternas framgångar. Statsvetarna Roger Eatwell och Matthew Goodwin har i boken *National Populism: The Revolt Against Democracy* identifierat fyra förklaringar till dessa, "de fyra D:na". Åtminstone två av dem är relaterade till handlingskraft och resultat. Det här är deras förklaringar:

- En ökad misstro mot etablerade politiker (Distrust).
- En minskad anknytning från medborgarnas sida till etablerade politiska partier (De-alignment).
- En ökad ekonomisk ojämlikhet som innebär en relativ försämring för stora grupper (Deprivation).
- Ett upplevt hot från invandrare, särskilt muslimer, mot den egna kulturen och de egna livsvillkoren (Destruction).

De två första har att göra med demokratins funktionssätt (Folkstyrelsedimensionen). Klyftan mellan politiker och väljare har ökat i många länder. Låt mig illustrera med några siffror från Sverige. Här har antalet förtroendevalda minskat kraftigt. Med samma andel som 1950 skulle Sverige i dag ha 300 000 förtroendevalda politiker. I själva verket är det bara drygt en tiondel så många. Det innebär i praktiken att allt färre väljare kommer i kontakt med någon som har ett politiskt förtroendeuppdrag. Det kan bidra till en ökad misstro (*Distrust*).

Partierna har samtidigt utvecklats från breda medlemspartier till partier för en politisk elit. I början av åttiotalet var en av sju svenskar medlem i ett politiskt parti (bortsett från dem som då av fackliga

organisationer var kollektivanslutna till det socialdemokratiska partiet), i dag bara en av fyrtio. Det är i dag också färre personer i Sverige som är lojala med något parti. Andelen partibytare i valen har ökat väsentligt sedan åttiotalet (*De-alignment*). De illiberala partierna framträder gärna som anti-etablissemangspartier och påstår sig företräda "folket".

De sista två förklaringarna handlar mer om demokratis resultat (Handlingskraftsdimensionen). Globaliseringen av ekonomin har bidragit till ekonomisk tillväxt och till att den extrema fattigdomen i världen har minskat, men också till att klyftorna i många länder har ökat. De som relativt sett har halkat efter kan uppleva att det beror på att politikerna bara lyssnar på de rika (*Deprivation*). Ökade inkomstklyftor har i många länder varit en tydlig tendens sedan åttiotalets början då nyliberalismen fick ett starkt genomslag internationellt. Den har inneburit en ökad frihet och rörlighet för kapitalet, men minskad handlingsfrihet för det demokratiska systemet. När kapitalet får röra sig fritt kan kapitalägare sätta gränser för de demokratiska besluten genom att hota att flytta kapital och företag till andra länder.

Sverige tillhör de länder som har haft den största ökningen av ojämlikheten. Det är ett resultat framförallt av att förmånerna i socialförsäkringarna

har urholkats och att toppinkomsterna, främst kapitalinkomsterna, har ökat kraftigt. Nationalekonomerna Olle Folke, Torsten Persson och Johanna Rickne har kunnat visa att i Sverige har SD:s ställning stärkts särskilt i områden där gapet mellan dem som lever i ekonomisk trygghet respektive otrygghet har ökat mest.

Den i särklass viktigaste förklaringen till de illiberala krafternas tillväxt är emellertid deras motstånd mot invandring i allmänhet och muslimsk invandring i synnerhet (*Destruction*). De uppmuntrar den rädsla för det okända som alltid kan finnas och i länder som har tagit emot många invandrare, som Sverige, görs invandrarna till syndabockar för snart sagt alla samhällsproblem. Tribalisterna lovar att om invandringen stoppas så blir det mer välfärd för alla stammedlemmar.

Det sistnämnda argumentet kan säkert vara gångbart i kampen om väljarna, men för tribalisterna själva väger det egentligen inte särskilt tungt. För dem handlar det framförallt om stammens renhet. Det blir tydligt när de motsätter sig invandring också i länder där någon sådan knappast har förekommit, såsom Ungern och Polen. SNS:s demokratiråd har visat att invandringen har spelat en viktig roll även i svenska val och bidragit till ökad polarisering i väljarkåren.

Är demokratin i Sverige hotad?

Jag har i det föregående utgått från den internationella utvecklingen om än med svenska exempel. Men hur ser bilden i stort ut om vi tittar på demokratin i Sverige?

I V-Dems jämförelser mellan länder intar Sverige en stark position. Bland de 179 länder som finns med i dess jämförelser ligger Sverige år 2020 på andra plats, strax efter Danmark och strax före Norge.

Katarina Barrling och Sören Holmberg har redovisat en del siffror på hur den svenska demokratin mår. Sammanfattningsvis kan man konstatera att den är vid god hälsa. Omkring två tredjedelar av väljarna är enligt flera studier relativt nöjda med hur den fungerar. Men det innebär samtidigt att ungefär en tredjedel är missnöjda. Barrling och Holmberg har särskilt undersökt vad det kan bero på. Det är främst sverigedemokratiska väljare som är missnöjda. De missnöjda var det framförallt därför att SD isolerades av andra partier och på grund av invandringpolitiken.

SD är således i betydande utsträckning ett parti för missnöjda väljare. Närmare hälften av dem som uttrycker något missnöje sympatiserar med SD och nästan 70 procent av de sverigedemokratiska sympatisörerna är missnöjda. Missnöje är sannolikt

en viktig rekryteringsgrund för SD. Om missnöjet skulle växa är det ingen omöjlighet att det leder till, som statsvetaren Anders Widfeldt, också i *Demokratiens framtid*, har spekulerat om, "att Sverigedemokraterna kan komma att bli makthavare, kanske till och med ett statsbärande parti".

Widfeldt menar att SD:s entré i riksdagen från demokratisk synpunkt kan anses ha vissa fördelar. De representerar en invandringskritisk opinion som har funnits länge, men som har varit svagt representerad. De har också under flera år haft en positiv medlemsutveckling vilket innebär att fler väljare har blivit engagerade. Det går därmed, skriver han, "att se det sverigedemokratiska genombrottet som positivt för demokratin, antingen man har en demokratisyn som prioriterar åsiktsrepresentativitet, politiskt deltagande eller en kombination av båda".

Men det finns också en problematisk sida och det gäller partiets hållning till den liberala demokratin. På den punkten uppvisar de stora likheter med andra illiberala partier. De ifrågasätter inte val och majoritetsbeslut, men väl flera fri- och rättigheter. Ett ökat inflytande för dem kan därför, med Widfeldt ord, "innebära en inskränkning av demokratiska värden som likhet inför lagen, minoritetsskydd och generella medborgerliga och mänskliga rättigheter".

Håkan Holmberg, tidigare politisk redaktör på *Upsala Nya Tidning*, gick bort i fjol, men följde dess förinnan under många år SD för att försöka förstå vad de vill. Han har sammanfattat sina iakttagelser i boken *Den farliga mångfalden*.

Han framhåller att konsekvenserna av partiets grundsyn långt ifrån alltid redovisas tydligt i dess programskrifter. Partiledningen förstår att de måste formulera sig försiktigt för att inte stöta bort människor. Partisekreteraren Richard Jomshof har konstaterat att eftersom Sverige inte är Ungern och svenska medier inte fungerar som ungerska så måste SD anpassa sin retorik till det. I ett råd till sina partivänner har SD-riksdagsledamoten Robert Stenkvist sagt: "Att slappna av för tidigt och säga vad man egentligen tycker efter en intervju är ett miss- tag några fått betala med sin karriär." Man kan alltså utgå ifrån att det ledande sverigedemokrater säger inför öppen ridå ofta präglas mer av försiktighet än av uppriktighet.

Håkan Holmberg har för att försöka tränga bakom dimridåerna utgått ifrån vad som trots allt har slunkit ur vissa ledande företrädare i anföranden och debatter. Låt mig ge tre exempel.

1. För liberaler är **kultur** en produkt av korsbefruktningar. Som socialantropologen Ingvar Svanberg har framhållit är sådana en förutsättning för utvecklingen av mänskliga kunskaper och tanke-system. Kulturella impulser känner inga nationella gränser. Isolering och avståndstagande undergräver möjligheterna till framåtskridande på kulturens alla områden, vare sig det gäller litteratur, vetenskap eller utbildning. Men för SD handlar kultur i stället om stammens identitet och renhet. Partiets chefsideolog Mattias Karlsson har framhållit att huvudkonflikten i politiken inte längre står mellan höger och vänster utan "mellan värdekonservativa patrioter och kosmopolitiska kulturradikaler". De förstnämnda föredrar gammalsvenska traditioner som oxdans och stångstötning. De sistnämnda har ingenting emot dessa traditioner, men välkomnar också gränsöverskridande kulturutbyten. SD värjer sig mot det öppna demokratiska samhälle som har skapats av "det socialliberala etablissemanget". Ett samhälle, som präglas av mångfald i fråga om idéer, vetenskapliga ansatser och kulturellt skapande och som tillåter oss att själva ta ställning, reflektera och göra de val som är viktiga för oss, uppfattar SD som "splittarat och själlöst". De vill bekämpa det.

För en levande demokrati är kulturell frihet och mångfald centralt. Politiker ska hålla armslängds avstånd till det konstnärliga skapandet och ge konstnärer stor frihet att experimentera och provocera. Det motsätter sig SD. De vill skära ner miljardbelopp i regionernas och kommunernas kulturbudgetar just för att förhindra konstnärliga uttryck som kan provocera. Framhållandet av den egna stammens kultur blir tydligt i förslagen att det på svenska bibliotek inte ska finnas böcker på andra språk än svenska (och de fem officiella minoritetsspråken) och att bara svenska medborgare ska få besöka biblioteken.

2. En annan viktig pelare i liberala demokratier är **fria medier**. En av dessas viktigaste uppgifter är att granska makthavare. Det är ingen tillfällighet att autokrater som kommer till makten börjar med att skaffa sig kontroll över medierna. Att det är så bekräftas av V-Dems studier av den autokratiska utvecklingen. SD är inne på samma spår. Fri press och fria medier beskrivs som ett uttryck för "liberalmarxism". Journalister anses vara nationens fiender. Medierna ska i sinom tid stoppas. I avvaktan på det vill de dra ner på presstödet, begränsa mandatet för public service och registrera och kvotera dess journalister efter politiska åsikter.

3. Ytterligare en viktig pelare i den liberala demokratin är **rättsstaten**, det vill säga principerna om likhet inför lagen och oberoende domstolar. Domstolar ska döma enligt lag och politiker får inte lägga sig i hur de dömer i enskilda ärenden. De principerna ifrågasätts av sverigedemokrater. Det har till exempel föreslagits att partiets nämndemän i sina beslut ska döma utifrån SD:s politik snarare än lagen, att olika straffskalor ska tillämpas för svenska och utländska medborgare, att inga hinder ska finnas för att i strid med den så kallade flyktingkonventionen (Genèvekonventionen som slår fast flyktingars rättsliga ställning) utvisa personer till tortyr och dödsstraff och att kriminalvården ska registrera intagna efter nationell bakgrund. Det sistnämnda har naturligtvis som enda syfte att allmänheten i varje person med samma bakgrund ska se en brottsling.

I Polen har rättsväsendet politiserats. Oberoende domare har ersatts av sådana som lojalt följer regeringens linje. Sverigedemokraten och förre vice talmannen Björn Söder har uttryckt förståelse för den ordningen och menat att något sådant nog skulle behövas även i Sverige.

SD är mer öppna med sitt motstånd mot invandring. De anser att den politik som har förts i Sverige har lett till en invasion och ockupation av landet. De vill stoppa all invandring och ge incitament till återvandring. Det sistnämnda ska ske bland annat genom minskad rätt till välfärd, till exempel indragna barnbidrag, för dem som inte är svenska medborgare. De åberopar ofta flyktinginvandringens kostnader som ett skäl för sina förslag, men även om invandringen skulle vara ekonomiskt lönsam så skulle de motsätta sig den. Det handlar ytterst inte om ekonomi utan om stammens renhet. Därför kan de också i sin argumentation helt bortse från de hundratusentals invandrare som varje dag ger viktiga bidrag till Sveriges välstånd och välfärd.

SD undviker numera att tala om ras, men en formulering som tills helt nyligen fanns med i deras principprogram visar att de fortfarande tänker i sådana termer. Där talades om en "nedärvd essens" (en biologisk kärna) som är unik för olika grupper av människor. De hävdar också att med tillhörigheten till en stam följer en speciell identitet. De anser bestämt att man bara kan ha *en* sådan. Man kan inte vara både svensk och något annat. Men det är inte den enskilde som själv avgör vilken social identitet hen har utan SD. SD:s partiledare Jimmie Åkesson vill till exempel inte erkänna Liberalernas partile-

dare Nyamko Sabuni som svensk. Tillfrågad varför av journalisten Maciej Zaremba i *Dagens Nyheter* svarade han för några år sedan: "Jag känner inte att jag vill göra det, helt enkelt."

Filosofen Per Bauhn har framhållit att "en fungerande demokrati förutsätter att medborgarna kan se bortom blodsband och bymentalitet och ta ett gemensamt ansvar för sitt samhälle. Demokratin fordrar också att medborgarna kan se varandra som individer med rättigheter och skyldigheter, inte bara som bihang till ett eller annat etniskt eller religiöst kollektiv". SD motsätter sig det synsättet och ifrågasätter därmed en viktig utgångspunkt för den liberala demokratin.

Tillfrågad om de konkreta förslag som här har nämnts skulle Jimmie Åkesson med stor sannolikhet värja sig. De flesta har jag inte framfört, skulle han säga, och vad andra säger kan jag inte ta något ansvar för. Han har gått i Jomshofs och Stenkvists skola. Det gäller att anpassa retoriken och inte säga vad man egentligen tycker. Andra är mer öppna. Sanningen är att alla dessa förslag har framförts av ledande sverigedemokrater (i Håkan Holmbergs bok finns källhänvisningar) så de kan därför antas spegla den politiska och intellektuella miljö som präglar partiet.

De i andra partier som gärna vill ta stöd av SD för

att nå makten tonar ner riskerna med ett samarbete.

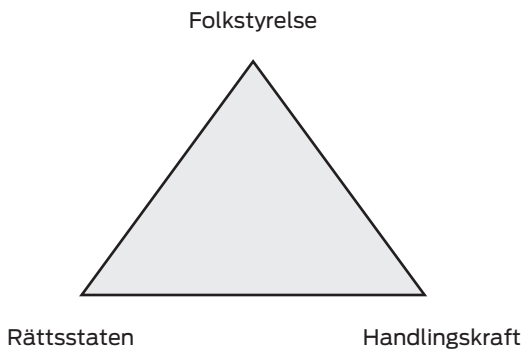
SD menar inte vad de säger, säger några, men en indikation på vad de vill får man ändå genom att studera vad deras förebilder gör. Orbán har av sverigedemokrater hyllats som den främste ledaren i världen, en sådan ledare som de vill se i Sverige. De har också uttalat stöd för Trumps republikanska parti trots att 147 av dess kongressledamöter vägrade att acceptera valresultatet 2020. Det är klart att detta stöd till illiberala ledare betyder något.

SD representerar bara en femtedel av väljarna, säger andra. De kan inte besluta om förslag som hotar den liberala demokratin. Det är naturligtvis sant på kort sikt, men det kan se annorlunda ut över tid. Dessutom kan andra partier, när makten lockar, vara beredda till större eftergifter än de i dag vill medge.

Hur säkra den liberala demokratin?

Som har framgått ser jag huvudsakligen tre omständigheter som har bidragit till de illiberala partiernas framgångar, också SD:s. Gapet mellan politiker och väljare har vuxit, ojämlikheten har ökat och många upplever invandringen som hotfull. Till

det kommer att få starka röster har höjts till försvar för den liberala demokratin. De partier som vill försvara den liberala demokratin har en läxa att göra på alla dessa punkter. Låt mig påminna om den demokratiska triangeln.

Demokratin behöver engagera fler (hörnet Folkstyrelse). Gapet mellan väljare och valda behöver minska. Förhoppningsvis kan digitaliseringen ge nya möjligheter. Statsvetaren Ulf Bjereld med flera presenterade häromåret i boken *Digital demokrati? Partierna i en ny tid* en del tankar om hur det skulle kunna gå till. De konstaterade att partierna dittills hade använt de nya digitala kanalerna främst som megafoner för att basunera ut sina budskap. Men de borde rimligen kunna användas också för dialog

med väljare, för att ge dessa en chans att diskutera politik med och ge input till politiker. Förhoppningsvis kan erfarenheterna av att arbeta med digitala plattformar under coronapandemin bidra till en sådan utveckling.

Rättvisan i fördelningen behöver öka (hörnet Handlingskraft). Ett omfattande underlag har tagits fram av en statlig utredning, den så kallade Jämlikhetskommissionen. I den diskuteras en rad viktiga frågor som måste beaktas när en rättvis fördelningspolitik ska utformas, såsom utbildning, kultur, arbetsliv, integration, bostäder, regionala frågor, konsumentpolitik, hälso- och sjukvård, transfereeringar och kriminalpolitik. En nackdel är att den inte har haft mandat att också beakta skattepolitiken. Den måste förstås tas med i diskussionen. Självfallet kan fördelningspolitiken i en liberal demokrati utformas på många olika sätt. Det viktiga är att uppnå en fördelning som av medborgarna upplevs som rättvis.

Dessa bägge frågor kan sägas vara av traditionellt slag för politiken. De har alltid funnits på den politiska dagordningen. Invandringsfrågan (som berör både hörnet Handlingskraft och hörnet Rättsstat) är betydligt svårare. Liksom när det gäller fördelningspolitiken kan naturligtvis invandringspolitiken i en liberal demokrati utformas på många olika sätt,

men, skulle jag vilja hävda, inte med vilka argument som helst. Respekten för de mänskliga fri- och rättigheterna sätter gränser.

I FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter heter det i Artikel 14 att "Var och en har rätt att i andra länder söka och åtnjuta asyl från förföljelse". I Genèvekonventionen definieras att en flykting är en person "som flytt sitt land i välgrundad fruktan för förföljelse på grund av ras, religion, tillhörighet till en viss samhällsgrupp eller politisk uppfattning, och som befinner sig utanför det land, vari han är medborgare och som på grund av tidigare nämnd fruktan inte kan eller vill återvända till det landet". I svensk asyllagstiftning anses även den som flyr från krig ha skyddsbehov.

Jag menar att det strider mot de liberala principerna att avvisa någon på grundval av de kriterier som nämns i konventionen eller i FN-konventioners eller Europakonventionens antidiskrimineringsregler. Det är alltså inte acceptabelt att med stamtänkandet, vi-och-de-tänkandet, som utgångspunkt avvisa människor på grund av sådant som deras ursprung, hudfärg eller religiösa tro, till exempel islam.

Ibland anförs också ett ekonomiskt argument för att man ska avvisa flyktingar som söker asyl i Sverige. De ska återvisas till närområdet, det vill säga något

land nära deras ursprungsland därför att det är billigare för oss att hjälpa dem där. Det är naturligtvis sant, men hjälpen i Sverige respektive närområdet har olika syften.

Hjälpen i närområdet ger – i bästa fall – en möjlighet för dem som finns där att överleva. Men många flyktingar ser ingen framtid där eller i sitt gamla hemland. De söker sig därför vidare, till exempel till Europa. De vädjar om att här få en ny livschans. Att skicka tillbaka dem med argumentet att det är billigare för oss att hålla dem vid liv där än här strider mot de mänskliga rättigheterna. Har de nått vår gräns är det vår skyldighet att pröva deras asylansökan.

Även om man har dessa principer som utgångspunkt så måste man dock inse att det kan finnas en spänning mellan dem och kravet på demokratis handlingskraft (och resultat). Det finns i dag i världen cirka åttio miljoner människor på flykt varav över trettio miljoner utanför sina hemländer. I praktiken kan inget enskilt land ta emot dem alla. En fungerande asylpolitik förutsätter internationell solidaritet och samverkan. När någon sådan i princip inte existerar kan ett enskilt land få fler asylsökande än det mäktar med. Det finns naturligtvis inga absoluta gränser för vad ett land kan klara, men för svensk del har bedömningen vid åtminstone tre

tillfällen under de senaste årtiondena varit att det var nödvändigt att bromsa inflödet. Det innebär i praktiken att vår regering då har sett sig tvingad att säga nej även till personer med rimliga asylskäl. I sådana situationer uppstår alltså en spänning mellan dimensionerna rättsstat och handlingskraft. Man kan i en liberal demokrati ha olika uppfattningar om hur den avvägningen ska göras, men man kan inte blunda för att här finns en spänning. Utmaningen för dem som vill värna om liberal demokrati är, precis som när det gäller fördelningspolitiken, att hitta en balans som kan accepteras av medborgarna.

Till sist gäller det att fila på argumenten för den de liberala elementen i den liberala demokratin (hörnet Rättsstaten). Här blir det naturligt att lyfta fram vad som händer i länder som raserar de liberala institutionerna. Eftersom det sker mest systematiskt i Ungern och Polen blir det naturligt att närstudera utvecklingen där.

Det är tydligt att de illiberala krafterna eftersträvar en "illiberal demokrati" eller snarare en val-autokrati. Frågan är om deras väljare fullt ut inser vilka följderna skulle bli; hur det i ett längre perspektiv skulle vara att leva i ett land där mycket makt ansamlas hos en autokratisk ledare, där rättsväsendet politiseras, där yttrandefriheten begränsas och där de mänskliga fri- och rättigheterna inte respekteras. Vi

som har vuxit upp i Västvärlden under efterkrigstiden tar dessa institutioner så för givna att vi inte riktigt "ser" dem. Vi måste inse, som danska Marlene Wind skriver, att "vårt sätt att leva, såsom vi känner det sedan andra världskriget och nu tar för givet – med friheten att tala fritt och att leva i inkluderande och toleranta rättssamhällen – är i fara".

Det är önskvärt att förstärka skyddet av demokratin, rättsstaten och de mänskliga fri- och rättigheterna, till exempel genom att göra det svårare att ändra grundlagen, att förstärka rättsväsendets oberoende och att ge grundlagsskydd för public service. Men som statsvetaren Robert Dahl har uttryckt det, "i praktiken kommer den demokratiska processen knappast att bestå särskilt länge, om inte de flesta i ett land ser detta som något önskvärt och om det inte återspeglas i deras kultur och vanor".

Den tyske dramatikern Ernst Toller konstaterade på trettio-talet att "Bara den som förlorar sin frihet lär sig att i sanning älska den". Jag befarar att det är så också med den liberala demokratin. Därför gäller det att ta hoten på allvar, att göra tydligt vad som står på spel och att, innan det är för sent, övertyga medborgarna om att den liberala demokratin är värd att försvara.

Är populismen ett hot mot den liberala demokratin?

Andreas Johansson Heinö är skribent, doktor i statsvetenskap och verksam som förläggare vid Timbro förlag.

“Är ni för eller emot demokrati?” Året var 1992 och på Dagens Nyheters kultursidor (16/9) ställde Göran Greider och Tomas Lappalainen svensk borgerlighet till svars för antidemokratiska tendenser.

Det fanns mycket att oroas över, menade Greider och Lappalainen. Hans L Zetterberg, vid tiden en av Moderaternas ledande ideologer, hade varnat för “majoritetsprincipens ofullkomlighet”. Den förmoderna idén att människor äger vissa rättigheter som inte ens majoriteten kan inskränka och som givits en akademisk inramning av filosofer som John Rawls och Robert Nozick, hade nu på allvar börjat äta sig in även i svensk politik och förvaltning. Samtidigt vann den borgerliga idén om värdet av ett starkare civilsamhälle, oberoende av staten, anhängare även djupt inom socialdemokratin. I allt detta såg Grei-

der och Lappalainen konturerna av något vi sedan länge lämnat bakom oss. Det var den borgerliga, för-demokratiska världsbilden som var på väg tillbaka. Hur kunde någon beklaga att stat och samhälle vuxit ihop? En så lycklig utveckling hade ju knappast skådats någon annanstans. "Staten, det är numera vi själva", skrev de triumferande.

Varje tid har sin demokratidebatt. Vill vi förstå om och i så fall på vilket sätt de nutida populistiska rörelserna hotar den liberala demokratin, vilket är ämnet för det här kapitlet, bör vi försöka sätta in den aktuella debatten i sitt historiska sammanhang. Demokratin har aldrig varit statisk. Hoten har skiftat men det har också vår uppfattning om vad det är som egentligen behöver försvaras.

För mer än hundra år sedan handlade konflikten om huruvida vi skulle ha demokrati överhuvudtaget. I flera decennier motsatte sig högern den allmänna rösträtten medan liberaler och socialdemokrater mobiliserade för först manlig och senare även kvinnlig rösträtt.

Sedan striden väl var vunnen har den parlamentariska demokratin varit "the only game in town", för att låna en formulering som demokratiforskare brukar använda när demokratin anses vara konsoliderad i ett land. Inget svenskt parti har under efterkrigstiden velat inskränka rösträtten eller avskaffa de allmänna valen. Den folkliga uppslutningen

bakom dessa ideal har varit massiv. Även under de allra mest radikala åren på 1960- och 1970-talen behöll demokratin sin ställning som överideologi. Försvinnande få ens på den yttersta vänsterkanten efterlyste diktatur av sovjetiskt stuk. Snarare trodde man på en fortsatt utvidgning av demokratin, dels genom att fler fick rösträtt (till exempel icke-medborgare), dels genom att näringsliv, akademi och kulturliv skulle underställas de demokratiska procedurerna.

Så skedde till viss del men demokratiseringen av nya sektorer födde också sin egen motrörelse. Snart trettio år efter Greiders och Lappalainens artikel har istället den borgerliga demokratisynen segrat. Demokratins räckvidd har begränsats genom utökade mandat för exempelvis riksbank, lagråd och överstatliga organisationer och genom en ständigt växande rättighetskatalog. Demokrati är idag ett lika positivt laddat ord som tidigare, men det betyder inte riktigt samma sak.

I det tysta har det alltså skett en väsentlig förskjutning i synen på vad demokrati innebär. Resultatet är att det även långt ut på vänsterkanten talas högstämt om den "liberala demokratin", ett begrepp som före Sverigedemokraternas intåg i politiken användes sparsamt i den politiska debatten. Numera finns emellertid en bred enighet om att demokrati innefattar mer än folkviljans förverkli-

gande genom allmänna val. I begreppet ryms även en garanti för individuella rättigheter, oberoende medier, maktindelning mellan regering, parlament och domstolar och så vidare.

Det är denna ordning som Sverigedemokraterna och likasinnade partier i Europa nu hotar. Och för första gången på många decennier ser demokratin ut att bli en av stridsfrågorna i en svensk valrörelse.

Hotbilder och verklighet

Man kan börja med att konstatera att något större missnöje med demokratin fungerande inte låter sig beläggas i svenska attitydundersökningar. Förtroendet för de demokratiska institutionerna och aktörerna är stabilt eller ökande. När SOM-institutet vid Göteborgs universitet ställer den övergripande frågan om hur demokratin fungerar svarar 77 procent att de är ganska eller mycket nöjda (*Svenska trender 1986–2020*). Det är den högsta uppmätta nivån sedan 2014. Varken flyktingkrisen 2015 eller Coronapandemin har alltså så här långt haft någon mätbar negativ effekt på tilltron till demokratin i Sverige.

Däremot ökar andelen svenskar som är “mycket oroad” över en försvagad demokrati. Fler än var tredje, 36 procent, instämmer i detta påstående vil-

ket är mer än dubbelt så många som när frågan ställdes första gången 2006.

Vi har alltså en växande oro över något som de allra flesta fortfarande tycker fungerar ganska väl. En möjlig tolkning är att vi ser en ökad medvetenhet om de rent säkerhetspolitiska hoten som främmande makters (Rysslands och Kinas) spionage och påverkansoperationer eller som inhemsk våldsbejakande högerextremism, vänsterextremism och islamism.

Följer man den politiska debatten är det emellertid en annan typ av hotbilder som dominerar. Hoten kommer inifrån och bärs av partier – Sverigedemokraterna och i viss mån Vänsterpartiet – vars demokratiska trovärdighet är låg.

Den svenska debatten förs i skuggan av ett pågående globalt skifte. I min bokhylla trängs en mängd nyutkomna böcker med snarlika och mycket talande titlar: *Så dör demokratier* (Steven Levitsky & Daniel Ziblatt, 2019); *Demokratins skymning* (Anne Applebaum, 2020); *Den hotade demokratin* (Olle Wästberg, 2021); *Hotet mot demokratin* (Martin Gelin & Erik Åsard, 2019); *The End of Europe* (James Kirchick, 2017); *The Retreat of Western Liberalism* (Edward Luce, 2017); *Democracy in Decline?* (Diamond & Plattner, 2015) och många, många fler.

Dessa böcker rymmer ödesmättade berättelser. Men ingen av dem är förljugna. Tvärtom. De beläg-

ger och illustrerar synnerligen allvarliga tendenser.

Sedan några år tillbaka minskar antalet demokratier i världen. I länder som fortfarande klassificeras som demokratier kringskärs mediernas och domstolarnas oberoende. Samtidigt har väljarstödet och det maktpolitiska inflytandet för populistiska partier ökat dramatiskt.

Och det är det sistnämnda som utgör den allt annat överskuggande hotbilden i den inhemska politiska debatten. Socialdemokraterna drev i början av 2021 vad som framstod som en samordnad kampanj i sociala medier på temat att Sverige står inför ett demokratiskt hot om Sverigedemokraterna ges inflytande över regeringspolitiken. I en intervju i SVT:s program *30 minuter* hävdade statsminister Stefan Löfven rentav att demokratin var hotad vid ett maktskifte i nästa val (17/3 2021). Denna analys fick stöd av flera andra riksdagspartier och av ledarsidor i mitten och till vänster. I femton år har det regelbundet publicerats debatt- och kulturartiklar på temat att Sverigedemokraterna är fascister, antidemokrater eller högerextremister.

Även Vänsterpartiets demokratiska legitimitet ifrågasätts med viss regelbundenhet. Såväl Dagens Nyheters ledarsida ("Just därför är Vänsterpartiet inte demokratiskt", 29/4 2019) som flera ledande borgerliga företrädare hävdar alltjämt att Vänster-

partiet inte är demokratiskt pålitligt. Två typiska exempel är Kristdemokraternas policychef Johan Ingerö som twittrat att Vänsterpartiet inte är “demokratiskt jordat” (23/9 2018) och Ulf Kristerssons talskrivare Alexandra Ivanov som menar att de inte är “ett pålitligt demokratiskt parti” (23/9 2018).

Denna debatt aktualiserades återigen våren 2021 efter att Stefan Löfven i en intervju hävdade att han ”aldrig upplevt att VPK inte stod upp för demokratin” (DN 30/1 2021). Reaktionerna på Löfvens uttalande skapade en närmast perfekt spegling av ifrågasättandet från vänster av hur Moderaterna närmast sig Sverigedemokraterna.

Ett tredje narrativ som också är flitigt förekommande handlar om det omvända problemet: att det verkliga demokratihotet utgörs av andra partiers vägran att samarbeta med Sverigedemokraterna (eller Vänsterpartiet). Utifrån det här perspektivet har Decemberöverenskommelsen och Januariavtalet varit skadliga, i egenskap av konkreta hinder för folkviljans förverkligande.

Om ett parti kan klassificeras som ett demokratihot borde det få konsekvenser. I så fall är den isoleringsstrategi mot Sverigedemokraterna som alla övriga partier slöt upp bakom 2010 fortfarande motiverad. Det är i så fall också motiverat att oroa sig över huruvida partier som Moderaterna, Krist-

demokraterna och Liberalerna verkligen kommer klara att samarbeta med dem utan att vackla i sina grundvärderingar. Är det verkligen, som Österrikes Wolfgang Schüssel lovade när han år 2000 som första konservativa premiärminister i Europa satte sig i en regering med högerpopulister, möjligt att “tämja draken”?

Om Sverigedemokraterna däremot kvalar in som ett fullgott demokratiskt parti är det inte bara legitimt att samarbeta med dem, givet helt normala överväganden kring åsiktsskillnader. Det är i så fall också förkastligt att ifrågasätta deras legitimitet. Skulden ligger då hos Löfven och andra som utan grund försöker stämpla politiska motståndare som extremister. I så fall blir även Decemberöverenskommelsen (2014–15) och Januariavtalet (2019–21), som båda motiverades primärt i syfte att exkludera Sverigedemokraterna (och Vänsterpartiet) från politiskt inflytande, djupt problematiska konstruktioner.

Det spelar helt enkelt stor roll vem som har rätt. Men hur avgör man det?

Ett nytt politiskt landskap

Väljarstödet för högerradikala partier har vuxit stadigt under lång tid. På 1980-talet handlade det om

blott en handfull högerextrema partier – framför allt *Vlaams Blok* i Belgien och *Nationella fronten* i Frankrike – som lyckades vinna enstaka mandat i några parlamentsval men som samtidigt var isolerade och helt utan politiskt inflytande.

Under 1990-talet vidgades skaran av anti-etablissemangspartier, inte minst genom demokratiseringen i Östeuropa där de första fria valen visade att det fanns en efterfrågan även på mycket radikala högerpartier. I Västeuropa började emellertid de högerextrema partierna att distansera sig från sina antidemokratiska rötter och istället förvandlas till mer moderna populisterna med invandrings- och EU-motstånd högst på dagordningen. Därigenom lades grunden för de kommande årens politiska inflytande. I Italien kom exempelvis *Lega Nord* att ingå i koalitionsregering med Silvio Berlusconi *Forza Italia*.

Det stora genombrottet skedde emellertid runt millennieskiftet. I Österrike bildade högerpopulistiska *Frihetspartiet* regering tillsammans med konservativa *ÖVP* efter att ha nått nära 22 procent i valet hösten 1999. Tre år senare gick *Nationella frontens* mångåriga partiledare Jean-Marie Le Pen till andra omgången i presidentvalet i Frankrike, samtidigt som *Dansk Folkeparti* inledde en långvarig period som stödparti åt den borgerliga regeringen i Danmark och högerpopulisten Pim Fortuyns parti blev

del av den nederländska regeringen (Fourtyn själv mördades några dagar innan succévalet i juni 2002).

Under 2010-talet har ytterligare kliv tagits. Regeringsmedverkan, som för inte så länge sedan hade varit en exceptionell händelse (Österrike utsattes i början av 2000 för en bojkott från övriga EU-medlemmar sedan FPÖ släppts in i regeringen) är numera mycket vanligt. Totalt har sjuutton länder i Europa vid minst ett tillfälle haft ett högerpopulistiskt parti i regeringsställning. Därutöver har populistiska partier varit parlamentariska stödpartier i flera länder. Högerradikala partier är numera maktfaktorer överallt, även i länder som Sverige och Spanien vilka länge framstod som undantag.

Sammanlagt röstar numera i genomsnitt var sjätte europeisk väljare på högerpopulistiska partier. Det är ungefär dubbelt så många som röstar på liberala partier.

2010-talet innebar även en viss återkomst för den radikala vänstern. Efter ett ständigt sjunkande väljarstöd under 1980- och 1990-talen vände trenden efter finanskrisen 2008. Framförallt i södra Europa har radikala vänsterpartier – ofta breda koalitioner som förenar gröna, feministiska och kommunistiska rörelser under gemensamma antikapitalistiska paroller – vunnit stora framgångar, med spanska *Podemos*, franska *La France Insoumise* och grekiska

Syriza som de mest framgångsrika exemplen.

Det sammanlagda stödet för vänster- och högerpopulistiska partier är idag lika stort som stödet för socialdemokratin. Vad vi har bevittnat är inget mindre än den största förändringen i modern tid av de partipolitiska kartorna i Europa. Men som statsvetarna Roger Eatwell och Matthew Goodwin påpekar i boken *National Populism* (2018): ”vi befinner oss i början, inte slutet, av en mycket omtumlande epok”.

Vad gör populisterna med sin makt?

Den som vill dra slutsatser från de senaste årens europeiska erfarenheter av höger- och vänsterpopulistiska framgångar bör vara återhållsam. Totalt finns ett trettiotal exempel på regeringssamarbeten mellan etablerade högerpartier och högerpopulister. Därtill finns en handfull exempel på regeringssamarbeten med vänsterpopulister. Men flera av dessa samarbeten har till att börja med varit mycket kortlivade. En del samarbeten har bara överlevt ett eller två år, inte sällan som en följd av att just de populistiska partierna visat sig ha svårt att kompromissa. För det andra har det ofta varit fråga om breda koalitioner med ibland så många som fyra

eller fem partier där det högerpopulistiska partiet endast innehaft några enstaka ministerposter. Att då dra slutsatser om hur ett enskilt parti påverkat politiken är förstås vanskligt.

De långvariga regeringarna är således än så länge alltför få för att kunna ligga till grund för mer omfattande systematiska analyser. Statsvetarna Tjitske Akkerman, Sarah L de Lange och Matthijs Rooduijn gjorde trots allt ett försök och argumenterade i en studie från 2016 (*Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the Mainstream?*) för att högerradikala partier inte kompromissar i sina kärnfrågor som invandring och mångkultur. Detta var den viktigaste och mest entydiga slutsatsen och den är också fullt logisk givet att de flesta av dessa partier i mycket hög utsträckning är förknippade med en eller ett par enstaka profilfrågor. I övrigt ger erfarenheterna en komplex bild: å ena sidan följer högerpopulistiska partier de demokratiska spelreglerna och håller ingångna avtal. Å andra sidan upprätthålls den populistiska retoriken även vid makten och någon större breddning av den politiska repertoaren äger inte rum.

Två länder sticker förstås ut. I Ungern har Viktor Orbáns nationalkonservativa parti *Fidesz* varit dominerande regeringsparti sedan 2010 och i Polen har likaledes nationalkonservativa *Lag och rättvisa*

varit ledande regeringsparti först mellan 2005–2007 och därefter från 2015 och framåt. Resultaten är väldokumenterade: vallagar har ändrats för att missgynna oppositionen, mediernas oberoende har kringskurits, författningsdomstolars uppdrag och sammansättning har ändrats för att gynna regeringen, universitetets frihet har hotats, utländska organisationer har motarbetats, kvinnor och minoriteters rättigheter har beskurits. Båda länderna har i omgångar hotats med sanktioner från Bryssel och sjunkit hastigt i oberoende demokratimätningar.

Men det är långtifrån självklart hur analyser av utvecklingen i Ungern och Polen bör appliceras på Sverige. De historiska och institutionella förutsättningarna förblir mycket annorlunda. Varken Polen eller Ungern var någon stabil demokrati som råkade hamna i händerna på skrupelfria demagoger. Polens samlade demokratiska erfarenheter före 1989 stannade vid några få år på 1920-talet medan Ungern kom att förbli en auktoritär stat under hela mellankrigstiden. Redan de första åren efter kommunismens fall var skiljelinjen mellan en auktoritär och en frihetlig höger påtaglig, liksom spänningen mellan nationalism och liberalism. I båda fallen har valframgångarna dessutom underlättats av en korrupt vänster som alltjämt förknippas med kommunistdiktaturerna.

En analys av hoten mot den svenska demokratin måste börja och sluta i Sverige samtidigt som den drar nytta av lärdomar och insikter från omvärlden. Men då i första hand från de senaste årens regeringssamarbeten i länder som har mer liknande förutsättningar, som Nederländerna, Österrike och de övriga nordiska länderna.

Är det liberalismen eller demokratin som hotas?

Huruvida högerpopulismen är ett hot mot demokratin eller om dess framväxt snarare är ett uttryck för att demokratin faktiskt fungerar, har varit en definierande fråga för 2000-talet. Ytterlighetspositionerna är välkända. Å ena sidan de som hävdar att skillnaden mellan populism och fascism är försumbar. I december 2014 beskrev exempelvis Stefan Löfven Sverigedemokraterna som ett "nyfascistiskt enfrågeparti" som saknar "respekt för Sveriges demokratiska institutioner" (*DN Debatt*, 6/12 2014).

Å andra sidan de som ser högerpopulisterna som ett nyttigt tillskott, vars existens stärker demokratin genom en ökad åsiktspluralism och en förbättrad överensstämmelse i åsikter mellan väljare och politiker. Sverigedemokraterna själva har naturligtvis

under lång tid hävdad att det är etablissemang som står i vägen för demokratin genom att den politiska eliten inte lyssnat på folkviljan i frågor som exempelvis invandring. Denna uppfattning förmedlas numera även av många borgerliga opinionsbildare.

Som statsvetaren Jan Teorell konstaterar i sitt bokkapitel "Är den liberala demokratin i Sverige hotad?" (i antologin *Partiernas vägskäl*, 2019) är det svårt att belägga att Sverigedemokraterna skulle utgöra ett direkt hot mot den liberala demokratin. Idédokumentet skisserar inget systemskifte och de ledande företrädarna säger sig respektera demokratis spelregler.

I den uppmärksammade boken *Så dör demokratier* (2019) påminner författarna Steven Levitsky och Daniel Ziblatt om att auktoritära partier eller presidenter kan komma till makten på demokratisk väg och även initialt värna demokratin, för att efter några år påbörja nedmonteringen av de demokratiska institutionerna. Venezuelas tidigare president Hugo Chávez är ett exempel på detta, liksom Ungerns nuvarande premiärminister Viktor Orbán.

Det är förstås fullt rimligt att tolka Sverigedemokraterna i detta ljus. Vägen till makten kantas av respekt för demokratiska procedurer, men när målet väl är uppnått kommer fokus skifta till inskränkningar av de demokratiska institutionerna. Problemet med

en sådan tes är att den är svår att belägga och att konsekvenserna av en felaktig gissning är så allvarliga.

Levitsky och Ziblatt formulerar ett lackmustest som består av fyra kriterier: i) avståndstagande från demokratiska spelregler, ii) förnekelse av de politiska motståndarnas legitimitet, iii) tolerans eller uppmuntran till politiskt våld, iv) beredvillighet att begränsa motståndares eller kritikers demokratiska rättigheter.

Teorell gör en hastig analys av Sverigedemokraterna utifrån dessa kriterier och menar att partiet klarar sig på alla punkter, med reservation för den fjärde som är öppen för tolkning.

Möjligen är det en något för generös bedömning. Även på den andra punkten finns skäl att varna för Sverigedemokraternas retorik. Partiet har under hela sin existens format en berättelse där de själva företräder folkviljan mot "eliten". Begrepp som "sjuklövern" har syftat till att sätta bilden av att den politiska vänstern och högern i själva verket håller varandra om ryggen och ignorerar den demokratiska processen. Retoriken har visserligen skiftat sedan Moderaterna och Kristdemokraterna öppnat för samarbete, nu används istället begrepp som "vänsterliberaler" om regeringen och dess stödpartier. Men logiken kvarstår; Sverigedemokraterna har ett vi mot dom-tänkande som urskiljer dem från andra partier i Sverige.

När Stefan Löfven efter stormningen av Kapitolium i början av januari 2021 varnade för en liknande utveckling i Sverige var det just språkbruket hos Sverigedemokraterna han lyfte fram:

“Riksdagens partier tycker olika om mycket men det är bara Sverigedemokraterna som talar om att ”segra eller dö”. Det är inte så man talar demokratins språk. Det är inte så man hedrar sina demokratiska skyldigheter. Och vad den här typen språk kan leda, även i en stabil demokrati, såg vi i förra veckan.”
(Aftonbladet 13/1 2021)

Frågan om högerpopulismens relation till demokratin har intresserat inte bara empiriskt intresserade statsvetare utan också politiska filosofer. Många ser populismen som i sig oförenlig med liberal demokrati. Definitionsmässigt utgår populismen från föreställningen om en homogen folkvilja, i strid med den pluralism som är kännetecknande för en liberal demokrati. Därför menar exempelvis statsvetaren Jan-Werner Müller att populismen alltid utgör ett hot mot demokratin. De båda är två oförenliga storheter. Man får välja: antingen är man demokrat eller populist.

Andra har argumenterat för att populismen trots allt fyller en funktion. Demokratier genererar alltid

eliter, och denna oundvikliga elitism behöver balanseras. Därför är det nyttigt med påminnelser om att de etablerade partierna faktiskt har väljare att representera och därför också behöver förankra sina vägval. Populismen kan i denna mening sägas utgöra ett korrektiv, en nödvändig återställare när den demokratiska eliten tappar fotfästet. Göteborgs-Postens ledarskribent Håkan Boström menar exempelvis att populismen har en viktig roll att spela i demokratin:

“Den fångar upp väljare som annars skulle vänt politiken ryggen eller i värsta fall dragits till den rena extremismen. Den populistiska vågen har således drivit upp valdeltagandet. Den har kanaliserat missnöje i frågor där de etablerade partierna ignorerat majoritetens ståndpunkter. Det är i linje med hur demokratin är tänkt att fungera. När etablerade partier inte är lyhörda uppstår nya partier, som på vilken marknad som helst. Det är också i grunden sunt att det finns en elitkritik i en demokrati. Alternativet skulle vara direkt anti-liberalt.”
(GP 4/2 2021)

Boströms argumentation får stöd i en färsk studie där bland annat svenska statsvetare anser sig kunna

påvisa att väljarnas nöjdhet med hur demokratin fungerar har ökat efter att högerpopulistiska partier inkluderats i regeringar i en rad europeiska länder (Dahlberg et al, 2021). I synnerhet är det förstås de egna sympatisörerna som blir mer positiva, medan ett motsvarande missnöje från motståndare inte är lika framträdande.

Det finns också en del som tyder på att populistiska partier bidragit till ett ökat valdeltagande genom att mobilisera väljare som annars skulle ha struntat i att rösta.

Även på vänsterkanten finns förespråkare för ett liknande synsätt. I en intervju med Åsa Linderborg efterlyste exempelvis sociologen Göran Therborn en svensk Bernie Sanders:

”Populism betyder egentligen att du talar till folket. De etablerade eliternas problem är att de har förlorat förmågan att tala till vanligt folk. Den programmatiska socialismen har blivit alltmer avlägsen och otydlig. Vad vi skulle behöva i det här landet och i andra delar av världen är en vänsterpopulism som talar till folket utifrån vänsterns värderingar om jämlikhet.”

Och tillsammans med Göran Greider har Åsa Linderborg själv, i boken *Det populistiska manifestet* (2018), förespråkat vänsterpopulism i syfte att "vitalisera demokratin" och "entusiasmera folket". "Populismens motsats är inte demokrati, det är elitism", skriver de exempelvis. Att "vänsterpopulismen kan vara frigörande" menar även Per Wirtén som vill dra en skarp linje mot en högerpopulism som "alltid är samhällsfarlig" (*Expressen* 27/3 2017). Problemet med högerpopulismen är att den alltid är nationalistisk, medan vänsterpopulismen har en demokratisk potential: "folket i singular kan enkelt bytas mot den inkluderande pluralformen folken".

I en översiktsartikel i *The Oxford Handbook of Populism* (2017) argumenterar Stefan Rummens för att detta är en alltför optimistisk tolkning. Populismen kan absolut sägas vara ett symptom på en bristfällig demokrati, men därav går inte att dra slutsatsen att mer populism är botemedlet.

Rummens påpekar att de som bejaktar populismens demokratiska potential vanligen utgår från att liberal demokrati i sig är en paradox. Den liberala demokratin förmodas rymma en spänning mellan folkvilja (demokrati) och rättigheter (liberalism). Men denna tolkning är långtifrån självklar, påminner Rummens. Snarare är liberal demokrati att betrakta som ett enhetligt system. Han utgår exempelvis från

John Rawls rättviseteori. Enligt Rawls är politisk makt legitim endast så länge den korresponderar med en politisk syn på rättvisa som alla medborgare kan förväntas dela. Likaså kan Jürgen Habermas så kallade ”deliberativa” demokratiteori (ett demokratiideal där dialog och reflektion premieras, istället för att betrakta demokratin som en kamp mellan oförenliga intressen) ses som ett sätt att överbrygga spänningen mellan liberalism och folkvilja. Rättigheterna måste alltid tolkas i sin historiska kontext men endast det demokratiska kollektivet kan på ett legitimt sätt göra denna omtolkning. Rummens summerar:

“Populism i betydelsen “ren folkvilja” utgör inte en konstituerande del av den liberala demokratin utan är en ideologi som i grunden motsätter sig dess värden och procedurer”
(Rummens 2017, s. 561)

Uppdelningen mellan liberalism och folkstyre återkommer inte minst i beskrivningarna av Sverigedemokraterna. Sverigedemokraterna anses vara antiliberal men demokratiskt. Det ligger förstås mycket i detta. Idéprogrammet från 2019 inleds exempelvis med att partiet bekänner sig till “den klassiska definitionen av demokrati, där demokratibegreppet inte görs synonymt med de egna politiska uppfattning-

arna”. Det sistnämnda bör rimligen tolkas som en markering mot begreppet liberal demokrati. Sverigedemokraterna är ett antiliberalt parti och vill därför försvara ett demokratibegrepp som inte tvingas in i en liberal historieskrivning. Därutöver klargörs att partiet gärna ser starkare inslag av direktdemokrati samt att en ”gemensam nationell och kulturell identitet” är en hörnsten i en fungerande demokrati. I dessa avseenden har partiet stora likheter med andra nationalistiska och högerpopulistiska partier i Europa. Det är mycket vanligt att dessa partier eftersträvar fler folkomröstningar samtidigt som de strävar efter att ge konstitutionellt skydd åt majoritetskulturen.

Att Sverigedemokraterna även ogillar många konkreta inslag i den liberala demokratin är också tydligt. Partiets företrädare uttalar återkommande sitt motstånd mot minoritetsrättigheter, sin skepsis mot oberoende media, sitt ointresse för internationella konventioner och sin vilja att styra forskning och utbildning (med särskilt genusvetenskap som ett rött skynke). Här finns rikligt med exempel för den som önskar driva hem poängen att Sverigedemokraterna skulle vilja driva Sverige i en ungersk eller polsk riktning.

Samtidigt är även Sverigedemokraterna en del av den västeuropeiska nationalkonservativa rörelse

som sociologen Rogers Brubaker har benämnt för “civilisationism”. Det vill säga tendensen att de nationalistiska och högerpopulistiska partierna själva kommit att infoga så kallade västerländska värden som individualism, sekularism, jämställdhet och tolerans i sin retorik. Det är utifrån dessa föreställningar som västeuropeiska nationalistpartier numera utropar sig till försvarare av exempelvis HBTQ-, djur- och aborträttigheter, vilket alltså är främmande för deras systerpartier i Östeuropa. Även om detta skifte till delar är taktiskt – som Sverigedemokraternas omsvängning i abortfrågan efter valet 2018 vilket explicit motiverades i strategiska termer – är det samtidigt positioner som uppskattas av stora delar av väljarkåren. Vilket i förlängningen också ger substantiella avtryck i partiernas politik. Relationen mellan populism och liberalism är således mer komplex än vad som ofta framkommer.

Så var lämnar detta oss?

Mer än hundra år efter att socialdemokratin splittrades och trettio år efter att Vänsterpartiet tog bort ordet kommunisterna ur partinamnet saknas enighet om partiets demokratiska trovärdighet. Det är inte sannolikt att det kommer gå fortare för Sveri-

gedemokraterna. Den djupa oenigheten om vad partiet står för kommer med all sannolikhet att bestå.

Att avskrika det populistiska demokratihotet låter sig inte göras. Sverigedemokraterna är motståndare till den liberala demokratin, även om det är höljt i dunkel exakt vilka konkreta följder detta kommer att få.

Men istället för att sitta och invänta vad som eventuellt händer när Sverigedemokraterna förr eller senare hamnar i ett organiserat regeringssamarbete finns goda skäl att bejaka det nyväckta intresset för demokratin.

Det kan vara frestande att se över de demokratiska skyddsvallarna. De institutioner vi har är utformade i en tid när alternativen utgjordes av demokratisk socialism eller icke-socialistisk borgerlighet. Men vad händer om ett parti med Sverigedemokraternas ideologi får makten över kulturpolitik, rättspolitik, högskolepolitik eller mediepolitik? Borde vi göra grundlagen ännu svårare att ändra? Bör vi ge ökade befogenheter till lagråd och andra instanser som kan bromsa en ivrig majoritet som tror sig ha folkviljan i ryggen?

Kanske. Sådana frågor bör man alltid ställa sig. Demokratin ska rustas för dåliga tider. Det förebyggande arbetet är viktigt. Men om man i den liberala demokratin namn uppfattas trixa med spelreglerna

för att missgynna ett specifikt parti tar man en stor risk.

Det tycks finnas en kollektiv glömska i svensk demokratidebatt. Plötsligt har alla varit liberala demokrater, hela tiden. Men den demokratiska enigheten har aldrig varit så djupgående som det nu påstås. Denna historia bör berättas. Rädslan för onödig relativisering – Sverigedemokraternas historia kan inte jämföras med Vänsterpartiets som inte kan jämföras med övriga partiers – bör inte stå i vägen för att samtliga partier också intresserar sig för sin egen demokratiska resa. Om Socialdemokraterna menar allvar med det man nu säger om liberal demokrati är det en anmärkningsvärd förskjutning som har ägt rum. Det har alltid funnits stora och viktiga skillnader mellan framförallt Socialdemokraternas och de borgerliga partiernas syn på hur demokratin ska fungera. Den borgerliga demokratisynen vilar på maktodelning. När stat, marknad och civilsamhälle hålls isär följer också naturliga begränsningar av politikens räckvidd. Den socialdemokratiska synen har istället haft hela samhället som arena. Någon strikt uppdelning mellan det politiska och det icke-politiska har aldrig accepterats. Att stat och samhälle smälter samman har varit själva målet.

Är det ens önskvärt att skillnaderna mellan de olika demokratiidealen suddas ut? Miljöpartiet grundades exempelvis en gång i tiden som ett alter-

nativ till det rådande systemet, vilket inkluderade en mycket skarp kritik av hur demokratin fungerade i Sverige i början av 1980-talet. Mångfalden av demokratisyner har historiskt tjänat oss väl.

Valrörelsen 2022 kan mycket väl bli den första på mycket lång tid där demokratifrågor ges en framskjuten plats. Frågan ”är ni för eller emot demokratin?” som Greider och Lappalainen ställde till borgerligheten 1992 är återigen motiverad. Men det vore i så fall mycket olyckligt om det framstår som att den enda relevanta skiljelinjen går mellan Sverigedemokraterna och de övriga partierna. Det går att upprätthålla en skarp konflikt mot Sverigedemokraterna och samtidigt även betona de viktiga skillnader i demokratisyn som även skiljer socialdemokratiska, liberala och konservativa partier.

Så svaret på frågan i rubriken får helt enkelt bli tudelat. Nej, de svenska populisterna i form av Sverigedemokraterna är i nuläget inte att betrakta som ett hot mot de demokratiska principerna eller de demokratiska institutionerna. Men ja, Sverigedemokraternas demokratisyn är tillräckligt avvikande från rådande konsensus för att partiet ska kunna sägas utgöra ett hot mot den specifika form av liberal demokrati som det just nu råder stor uppslutning kring. Men en sådan demokratidebatt är inget vi ska frukta, tvärtom.

Lever vi i en demokrati längre?

Bartosz Stroinski är förbundsordförande för Förbundet Vi Unga och ledamot i Studieförbundet Vuxenskolas förbundsstyrelse. Han är född i Polen och uppvuxen på den svenska landsbygden.

”Lever vi i en demokrati längre?”

Det är nog tyvärr en tanke som förr eller senare slagit många polska medborgare under de senaste åren. Sedan valet 2015 har vi sett hur demokratin i Polen gång på gång blivit utsatt för angrepp. Riktningen är tydlig – en populistisk och auktoritär stat. Rättsväsendet undergrävs, de demokratiska processerna bekämpas och det fria ordet är hotat i så hög grad att de demokratiska valen inte längre är självklara. Det är osäkert om det finns någon vändning i sikte. Hur kan en ung blomstrande demokrati ha gjort en sådan tvärvändning?

Vad är det som egentligen hänt i Polen? Vilka likheter och skillnader finns mellan Sverige och Polen? Vad vi kan lära oss av detta?

Vad har hänt?

Polens historia har varit allt annat än lugn och stabil. Landet har präglats av många politiska och territoriella vändningar under de senaste århundradena. Från att vara en av Europas stormakter under 1600- och 1700-talet till att i princip inte existera under ett århundrade. Första och andra världskriget kullkastade hela landet. Den gråa betongverkligheten som landet murades in i av kommunistregimen lämnade en stor längtan efter individuell frihet. En längtan som det inte fanns mycket plats för i en Sovjetisk satellitstat. Kanske var det just denna längtan, förhoppningarna och den starka framtidstron, som följde frigörandet från det kommunistiska väldet, som nu slagit tillbaka när befolkningen har fått möta den komplicerade demokratiska verkligheten?

De första åren av riktig självständighet och frihet från kommunistregimen var långt ifrån perfekta. Uppdraget att konvertera ett land från en bräcklig planekonomi och ineffektivt styre till en liberal demokrati grundad på kapitalism var mycket mödosamt, särskilt då de kommunistiska krafterna fortsatte att spöka i maktens korridorer. Demokratiseringen kom dock inte helt oväntat. Ända sedan ombildningen av Polen efter andra världskriget hade ett folkligt motstånd bubblat under ytan. 1980:s strejk vid Leninvarvet i Gdańsk kom att bli

en av Polens stora historiska milstolpar. Hela landet stannade till i en gemensam strejk som följd av detta. För första gången tvingades den kommunistiska regimen att sätta sig i förhandlingar med en äkta folklig motståndsrörelse. Det tog inte lång tid efter det innan de tidigare hemlighållna nätverken organiserade sig officiellt, om än under stort förtryck. Den oberoende fackföreningen Solidaritet var bara ett exempel på den nya vågen av organiserade rörelser som spred sig i Polen under 1980-talet. Tillsammans med bland annat den polska katolska kyrkan och KOR (kommittén för arbetarnas försvar bildad 1976 av oppositionella intellektuella) satte Solidaritet press på kommunistregimen vilket ledde till att Polen 1989 fick delvis fria val. Det var också många av de gräsrotsaktivister inom det tidigare Solidaritet som kom att ta plats i ledningen, såväl bland arbetare, som Lech Walesa, som bland akademiker, som Karol Modzelewski. Hade de verkligen rätt erfarenheter och förutsättningar för att kunna leda landet? Var samhället redo för de stundande förändringarna?

Likt många länder i det forna östblocket har Polen navigerats av ett demokratiskt ledarskap som har varit svajigt ända in i vår samtid. Pendlingen mellan olika politiska riktningar bland Polens regeringar, främst nya demokratiska partier och diverse efterträdare till

kommunistpartiet, i kombination med låg politisk kompetens bland många av de nya politiska ledarna var bara några kännetecken på Polens ostadiga demokratiska ledarskap. Det demokratiska styret försvagades ytterligare efter den för landet traumatiska flygolyckan i Smolensk som sedan kom att missbrukas i landets maktspel. Samtidigt måste vi komma ihåg att Polen är en av de stater som tidigt lyftes som en framgångssaga för de underverk som demokratisering och kapitalism kan åstadkomma. Detta med all rätt då Polens ekonomi och utveckling höll raketfart in i 2000-talet. Mycket av framgången har Polen EU-medlemskapet att tacka för. Genom EU:s öppna gränser, ekonomiska stöd och frihandel fick Polen stöd att stärka och stabilisera sin unga demokrati.

Efter att Lag och rättvisa fick makten vid valet 2015 har Polens demokrati nedmonterats snabbt, bit för bit. Avdemokratiseringsprojektet i sig har bestått av en serie angrepp på många av demokratins hörnstenar, såväl institutioner som de enskilda medborgarnas rättigheter. Det har handlat om bland annat de fria mediernas krympande utrymme, tillfällig avstängning av parlamentet, lagar som stiftas i strid med grundlagarna och avskaffande av rättsstatens oberoende. Exempelen är många fler och sträcker sig från historierevisionism och korruption till oklarheter kring valförfarandet.

Det fria och faktaenliga ordet

Det tog inte lång tid efter parlamentsvalet 2015 innan regeringen bytte ut ledningen för det statliga TV-bolaget TVP och påbörjade en utrensning av icke-lojala journalister. Under kommunismen agerade alla mediekanaler under kontroll av staten, vilket gör fria medier till något relativt nytt i landet. Många tidigare polska regeringar har bytt ut ledningen för public service-bolagen och ofta vinklat innehållet till sin egen fördel. Men det vi ser sedan 2015 är en mer påtaglig agenda. Rubrikerna i den statliga nyhetskanalen TVP Infos nyhetssändningar visar detta tydligt. Exempel som ”En attack mot kyrkan är en attack mot Polen” eller ”Vem ansvarar för dramat i Warszawa?” kan ge intrycket av sovjetisk propaganda. Kanske är det dessa tidigare erfarenheter som gör att polska folket lätt märker absurditeten i detta då TVP:s anseende under 2021 har hamnat på dess lägsta nivåer någonsin.

Men angreppen på medierna stannar inte vid de statliga mediebolagen. Mediernas fria tillgång till det polska parlamentet var hotad 2016 då ett lagförslag lades fram av regeringen om att kraftigt begränsa mediernas fria tillgång till parlamentets korridorer och dess plenisalar. Efter massiva protester drogs det dock tillbaka. De oberoende medierna har satts under press genom såväl ekonomiska påtryckningar,

exempelvis särskild beskattning, som statens upprepade försök till uppköp av diverse mediebolag. En dag som kommer att lämna ett tydligt fotspår i den polska yttrandefrihetens historia var den 10 februari 2021 då majoriteten av stora tidningar, tv-kanaler och nyhetssajter valde att ersätta sina framsidor och sändningar med en svart bild med texten ”Medier utan val”. En bild som verkligen får en att stanna till och fundera över vart vi är på väg.

Den demokratiska rättsstaten

De kanske viktigaste och mest uppmärksammade angreppen mot Polens demokrati har varit riktade mot det oberoende rättsväsendet. Balansen i maktindelningen är idag så gott som utplånad. Först ut stod domarbänken i Författningsdomstolen som redan 2015 ersattes av regeringsvänliga domare. Detta försök skulle bana vägen för regeringen att kunna stifta lagar trots att de strider mot grundlagen. 2017 fick justitieministern befogenhet att avsätta och tillsätta egna chefsdomare. Under 2018 fick parlamentet en ny rätt att utse 15 av 25 domare i det Polska Nationella domstolsrådet, KRS, ett organ som bland annat utser domare i Högsta domstolen. Juli 2018 gjordes ytterligare ett försök att ersätta en stor del av Högsta domstolen genom ett lagförslag om sänkt pensionsålder för domarna. I praktiken skulle detta

tvinga 27 av Högsta domstolens 73 domare att avgå för att lämna plats åt nya regeringsvänliga domare. Detta drogs tillbaka efter ett rättsligt ingripande av EU då detta stred mot EU:s grundprinciper. Det har även inrättats en disciplinär instans, som kan avsätta domare i Högsta domstolen och straffa domare för deras olämpliga agerande, vars legitimitet har ifrågasatts av såväl EU som domarkåren själva, vilket lett till många påtryckningar på domare runt om i landet. Nederländerna har sedan september 2020 valt att inte utlämna några misstänkta kriminella till Polen då de anser att det inte finns några garantier för rättvisa rättsprocesser i Polen.

Kvinnor och HBTQ-personers rättigheter

Genom att ha lyckats provocera många med sina beslut om att kraftigt begränsa HBTQ-personers och kvinnors rättigheter håller regeringen bensin på en redan brinnande konflikt mellan olika samhällsgrupper. Lag och rättvisa kväver det demokratiska utrymmet för vissa gruppers rättigheter. Polens redan mest restriktiva aborträtt i hela EU skärptes i praktiken till ett förbud när en lag som tillät abort på grund av svåra fosterskador upphävdes den 27 januari 2021. Sedan dess är aborträtten begränsad till ett minimum av fall som involverar våldtäkt, incest

eller livsfara för kvinnan. Sedan 2019 har en mängd kommuner och städer i Polen antagit deklARATIONER för att ta avstånd från så kallad "HBTQ-ideologi" och kallat sig för "HBTQ-fria zoner", vilket lett till omfattande diskriminering av HBTQ-personer. Dessa beslut har ofta lett till stora demonstrationer som inte sällan eskalerat till våldsamma sammandrabbningar med ultrakonservativa och nationalistiska grupperingar. Här har även kyrkan spelat en stor roll genom att driva en hård konservativ linje inom båda områdena. Detta driver människor till ett alltmer skoningslöst agerande och en polarisering som river samhället itu.

De otaliga angreppen mot den polska demokratin har inte gått obemärkt förbi. Medborgare med diverse bakgrunder och politiska ståndpunkter, som aldrig tidigare ens haft tanken att ta plats i det politiska rummet, har mobiliserats över hela landet genom olika initiativ i sitt motstånd mot många av Lag och rättsvisas kontroversiella förslag. Förslagen har bland annat rört aborträtten, miljöfrågor, HBTQ-frågor och kvinnorrättsfrågor som väckt starka reaktioner. Många av de som protesterar nu gjorde det inte för fem år sedan, då de trodde att utvecklingen gick åt rätt håll under ledning av den föregående regeringen och förhöll sig passiva. Därför kom tyvärr denna våg av samhällsaktivism först

efter att Lag och rättvisa redan inlett arbetet med antidemokratiska reformer. Den sena reaktionen gjorde det svårt att sätta käppar i hjulet på det avdemokratiseringsprojekt som redan satts i rullning. Men det hade kanske inte heller gjort någon skillnad om motståndet hade initierats då, för snart sex år sen när Lag och rättvisa fick en majoritet i det polska parlamentet, på grund av polariseringen i landet.

Polen är och har varit otroligt polariserat. Något som det senaste presidentvalet visade med ett resultat nästan på procenten jämnt. Polarisationen kan bland annat ta sig i väldigt personliga uttryck genom att människors relationer med varandra har hamnat i något som liknar kalla kriget. Vissa har slutat prata med varandra. Andra gör det knappt längre och vid de få tillfällen som detta sker blir samtalen väldigt torra. En misstänksamhet som kan påminna om tiden under kommunistregimen. De många sakfrågepolitiska initiativ som mobiliserats mot Lag och rättvisa har dock inte heller synts på den parlamentariska plattformen. Oppositionen har varit i en djup identitets- och ledarskapskris under flera år och tampas fortfarande med dessa utmaningar. Detta i form av snabba skiften av partiledningar, partigrupperingar och föränderliga politiska ståndpunkter.

Tyvärr börjar de nyheter som kommer dagligen om nya angrepp på den demokratiska staten i Polen

att försvinna i mediebruset. Nya angrepp förvånar inte längre. Dag för dag känns en vändning alltmer avlägsen och hoppets låga riskerar att brinna ut. Normaliseringen får därför aldrig bli ett faktum. Vi måste fortsätta fördöma dem som demonterar demokratin och stödja dem som står upp för densamma och ett öppet samhälle.

Vad kan vi lära oss av Polen?

Vi måste släcka auktoritarianismens första gnista innan dess lågor blir till en brand. Alla angrepp eller oroväckande odemokratiska tendenser måste tas på allvar och hanteras som det. Odemokratiska tendenser grundar sig ofta i någon form av samhällsövergripande missnöje, bristande tillit eller polarisering. Ett missnöje bland grupper i samhället som upplever att det demokratiska statsskicket inte längre fungerar. Det är detta missnöje som populistiska krafter tar tillvara på för att driva sin agenda. Därför måste vi ta itu med de problem som orsakar missnöjet. Problem som förvånande ofta är av mer mänsklig än materiell karaktär.

Samtidigt måste vi stärka vårt demokratiska immunförsvar mot eventuella angrepp på demokratin. Dörrar som kan öppna för demontering av

demokratin måste för alltid förbli låsta. Lagstiftningen måste vara säkrad mot antidemokratiska angrepp. Undantag från grundlagar och fri- och rättigheter, som yttrande- eller föreningsfrihet, bör undvikas till varje pris. Även om undantagen kan fylla ett till synes berättigat syfte för tillfället så kan de i framtiden användas i syfte att strypa demokratin. Ett exempel på detta är den statliga utredningen från maj 2021 som syftar till att förbjuda deltagande i rasistiska organisationer, vissa vill till och med gå steget längre och förbjuda organisationerna i sig. I detta fall handlar det om signalpolitik som genom otydlighet och inskränkningar i föreningsfriheten ämnar lösa något som kräver andra typer av insatser. Föreningsfriheten är en grundpelare i den svenska demokratin och alla inskränkningar i denna öppnar för att i framtiden även kunna slå undan benen på andra organisationer.

Tillit

Något av det mest grundläggande i ett välfungerande demokratiskt samhälle är en stark tillit till staten, till viktiga samhällsinstitutioner samt mellan invånarna. Det är en av det polska samhällets främsta svagheter. Många känner en oro varje gång de behöver ha med myndigheterna att göra. Det finns en utbredd uppfattning att politiker enbart är ute

efter att tillgodose sina egna intressen och gör det som gynnar dem själva allra mest. Grannar baktalar ofta varandra och tilliten till obekanta är nästan obefintlig. Kan en demokrati verkligen betraktas som en sådan utan en ömsesidig tillit i samhället?

Tänk dig att du vill undvika sjukvården så långt det går för att du vet att du efter månader av väntan knappt kommer att få någon hjälp på grund av brist på tid och resurser. Eller att du får ont i magen bara av att gå in i en myndighetsbyggnad då du vet att ditt ärende kommer att ta evigheter till följd av oändliga köer, felaktigt ifyllda formulär och ohjälpsamt bemötande. Eller att varje gång du ser en politiker tala i TV så vet du inte om du kan lita på personens avsikt även om ni verkar åsiktsmässigt överens.

Bristen på ordnade samtal, möten och förståelse mellan olika samhällsgrupper har varit några av grundproblemen som lett till att Polen befinner sig i en nedåtgående spiral av bristande tillit. Det betyder inte att åsikter inte har fått mötas, för det har de, såväl i TV-rutan som vid julbordet med familjen. Men samtalen har helt enkelt inte varit konstruktiva. Samtalen om konkreta samhällsproblem har

istället ofta handlat om personliga angrepp om vem som är mer eller mindre kommunist eller andra helt orelaterade frågor. Den offentliga polska debattkulturen genomsyras av ändlöst rättshaveri, du förväntas alltid ha svaret, diskussioner förs inte för att hitta lösningar utan för att vinna. En god debattkultur med pluralistiska samtal, där olika åsikter får mötas, återfinns nästan enbart inom tankesmedjor och akademiska kretsar. Personliga konflikter mellan individer och grupper genomsyrar hela det polska samhället och debatten. Den negativa förväntningen att någon ska kringgå regelverket och enbart bevaka sina egna intressen, eftersom det var det enda sättet att nå framgång under kommunismen, gör tilliten i Polen ännu svagare. Invånarnas tillit till varandra har fått utstå en särskilt stor prövning när polska Nationella Minnesinstitutet (IPN) vid flera tillfällen under 2000-talet offentliggjort dokument som visat på olika invånares samarbete med den sovjetiska hemliga polisen under 1900-talet. Helt enkelt vem som tjuvat på vem. Det är när vi människor börjar bli misstänksamma och ifrågasätta varandra och våra intentioner som vi hamnar i en oändlig ond spiral som kan sätta hela samhället i en auktoritär fälla av kontroll, där folket kontrollerar staten och staten kontrollerar folket.

Ett av de allra viktigaste övertagen som den

svenska demokratin har är tilliten. Det handlar inte bara om tilliten till staten och myndigheter utan framför allt till våra medmänniskor. Vi litar i regel på att vi kommer att få bra sjukvård, ett rättvist bemötande av rättsväsendet och att myndigheterna agerar skyddsnät när vi är som mest sårbara. Just denna tillit är något som kanske mest av allt är viktig att värna och upprätthålla. Ett samhälle där människor känner tillräcklig tillit till varandra för att inte behöva kontrollera varandras varenda steg är ett samhälle där vi tillsammans kan utvecklas som allra mest. Vi behöver den här känslan av tillit som gör att även om vi tycker olika i sak så respekterar vi varandra och förstår att vi alla strävar efter det bästa, om än på olika sätt.

Om vi inte säkerställer denna tillit riskerar vi att skapa ett bakåtsträvande samhälle där vi genomför massvis av dyra och tidskrävande kontroller av människor för att fabricera en känsla av trygghet. Detta trots att det finns risk för missbruk av kontrollerna och kontraproduktivitet. En viss mån av kontroll är nödvändig för att en säkerställa rättvis bedömning, till exempel i skolan, eller för att säkerställa kvalitet inom produktionen. Men det är långt ifrån den typ av extrema krav på kontroll av på myndigheter och civilsamhälle som ställs idag från olika håll. Förslag om krav på direkt insyn

i medlemsregister eller oannonserade stickprovskontroller i all verksamhet är bara några exempel på denna extrema övervakning. Krav som i praktiken skulle innebära att varenda timme av verksamheten ska kontrolleras. Så är också fallet med de omdebatterade övervakningskamerorna, som bidrar till en övervakningsstat där alla är potentiella brottslingar, såväl ur samhällets syn som individens förväntningar på en själv – och andra. I Polen har detta gått så pass långt att många orter flaggar med en skylt om att orten är kameraövervakad. Det stärker varken tilliten eller tryggheten. Det är därför otroligt viktigt att övervakningsinsatser som övervakningskameror förekommer i begränsad, välavvägd utsträckning. En stickprovskontroll är något helt annorlunda än ständigt pågående övervakning. Kontroll ska finnas för att säkerställa kvalitet och finna eventuella felaktigheter men den ska inte vara norm.

Grunden för tillit, baserad på ömsesidig respekt, är en god förståelse för människors olika förutsättningar. Denna skapas genom att människor från olika socioekonomiska bakgrunder möts under både spontana och organiserade former. Mötena behöver ske på alla olika plattformar i vårt samhälle, som i grannskapet, skolan eller bolagsstyrelsen. Faktumet att personer och grupper med blandade bakgrunder får mötas och kan skapa en förståelse

för varandra kan leda till insikten att människor kan ha många olika behov och att enkla lösningar därför sällan är rätt svar på svåra problem. En naturlig följd av detta borde bli ett bättre debattklimat. Allt sedan Polens demokratisering har Polen genomgått en staketboom av gated communities som försvårat detta. Den ökande segregationen i Sverige är därför en viktig varningsklocka som inte får förbises.

Sverige har haft den stora förmånen att ha en befolkning som i stort litar på sina folkvalda beslutsfattare. 2010 var det så många som 70 procent av befolkningen som hade förtroende för politikerna, ett rekord sedan SVT:s valundersökningar började genomföras 1991. Trenden har dock vänt sedan dess och valet 2018 hade befolkningen en förtroendenivå för politikerna på cirka 60 procent. Detta sker parallellt med att vi ser hur populistiska krafter får en allt högre röst och tar större plats i samhällsdebatten. Den grupp av väljare som hade minst förtroende för politiker i valundersökningen 2018 var Sverigedemokraternas väljare, som hade en förtroendenivå på knappt 25 procent. Utvecklingen av förtroendenivån bland de olika partierna har mellan 2014 och 2018 generellt rört sig om ett antal procentenheter. Undantaget är två av de tre partier som nu valt att närma sig SD och öppna upp dörren till att de skulle ingå i ett regeringsunderlag, nämligen Kristdemo-

kraterna och Moderaterna, som sett ett stort fall av förtroende för politiker mellan 2014 och 2018 då de politiskt började närma sig Sverigedemokraterna.

Befolkningens förtroende för Sveriges myndigheter är överlag högt, med några undantag. Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan är de två myndigheter med allra sämst anseende under 2020. Dessa två myndigheter ansvarar för att stödja människor i en väldigt utsatt situation när de inte kan försörja sig själva utan blir beroende av samhällets skyddsnät. Vårt behov av trygghet är stort, vilket ställer krav på att samhällets skyddsnät levererar denna trygghet. Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan utgör kärnan i det svenska skyddsnätet. Därför är det högst oroväckande att förtroendet för dessa myndigheter är så lågt, då det tyder på att dessa brister i sitt uppdrag och försvagar tilliten till staten. Migrationsverket är den tredje myndigheten med sämst anseende. Något som inte alls är konstigt med tanke på att migrationskrisen 2015 ledde till en hård debatt från både beslutsfattare och invånare om asylmottagandets omfattning i Sverige. Vidare har Migrationsverket varit ansvariga för många tvivelaktiga utvisningar och asylhandläggningar under de senaste åren, vilket lett till att de har fått utstå skarp kritik och minskande tillit från alla politiska håll.

Den svenska tillitens akilleshäla är främst vår för-

måga att upprätthålla tilliten under kriser, vilket inte är så märkligt med tanke på att Sverige har varit förskonat från större, skarpa krislägen i över hundra år. Detta har gjort att landet och folket har kunnat fokusera på att bygga upp ett stabilt samhälle. I nästan ett sekel har Sverige styrts av socialdemokratiska regeringar, ett politiskt monopol som genomsyrar landets och framför allt statens utformning. Den offentliga sektorn tar stor plats i samhället och fyller betydligt fler roller än i många andra länder – staten ska lösa problem när de dyker upp. Folkets tilltro till en stor statsapparat har varit stabilt under lång tid med tanke på det stöd som Socialdemokraterna haft under en så lång tid. Men vad händer när en så stor statsapparat inte levererar det den ska? Om myndigheter och politiker gång på gång misslyckas med att leverera det de utlovat kommer deras ord att tappa värde och tilliten till hela statsapparaten att skadas långsiktigt. En stor statsapparat innebär ett stort ansvar. Desto fler instanser som kan begå misstag desto större risk för att tilliten till staten försvagas. Särskilt om det handlar om individer som missbrukar sin ställning för sin egen personliga vinning. Beredskapen för en sviktande tillit är låg i Sverige. Därför är det av stor vikt att upprätthålla en statsapparat av hög kvalitet och rätt omfattning. Helt enkelt – staten måste leva upp till sin del av samhällskontraktet.

Den långa perioden av politisk stabilitet som vi haft i Sverige har varken prövats av stora samhällskriser eller angrepp mot demokratin. Det är därför Sverige kan möta en omfattande Coronaeffekt på tilliten, något vi ser tecken på redan nu när förtroendet för regeringen och de myndigheter som är ansvariga för krishantering har fluktuerat och i omgångar fallit till oroväckande låga nivåer. Men även de väldigt olika beteenden och förhållnings-sätt till krisen som vi sett inom befolkningen kommer att sätta grova spår i vår tillit till varandra som medmänniskor. Många av oss kommer att fortsätta med att byta plats på en tom buss när någon satt sig i sätet framför oss eller flytta oss ett steg fram i kön på affären när någon ställt sig tio centimeter bakom oss. Coronapandemin har kommit att bli en viktig lärdom om vikten av en stark krisberedskap. Förhoppningsvis kommer den också att leda till en upprustning av samhällets beredskap inför de utmaningar vi tillsammans kommer att stå inför.

Den liberala demokratin strukturer behöver därför förstärkas för att kunna bemöta eventuella angrepp på demokratin och inskränkningar av individuella fri- och rättigheter. En avgörande roll i detta har lagstiftningen som behöver vara vattentät mot försök att montera ned demokratin genom att säkerställa maktindelning och skyddet av grundla-

garna. Även den politiska processen kan förstärkas för att stoppa odemokratiska lagförslag som strider mot grundlagarna. Ett antal sådana förbättringar genomfördes i samband med grundlagsreformen 2010 då bland annat rättsväsendet samt individens fri- och rättigheter stärktes. Men mycket arbete återstår med att förstärka vår demokrati.

Ett stort ansvar ligger på politiker och andra opinionsbildare för att det är de som sätter tonen för debatten. Deras ord och handlingar sipprar nedåt och sprider sig i samhället. När ledande politiker gång på gång ifrågasätter myndigheter för att inte agera rätt eller strider mot lagar som de själva varit med att anta, börjar tilliten hos befolkningen att brista. Detta har blivit extra tydligt under Coronapandemin när flera ur regeringen visat sig ha agerat i strid mot rådande restriktioner. Ett annat tydligt exempel är att regeringen gång på gång har valt att köra över Lagrådet, vilket utmanar tilliten till en korrekt politisk process. Detta blev inte minst tydligt i hanteringen av asyllagstiftningen efter flyktingkrisen där riksdagen och regeringen ignorerade Lagrådet och andra tunga remissinstansers yttranden och rekommendationer. Ett tredje exempel är det skifte i den politiska samhällsdebatten som har skett i takt med lanseringen av sociala medier. Det räcker med att söka på #svpol på Twitter för att

hitta otaliga exempel på ett råare debattklimat fyllt med personliga påhopp, spridning av lögnen och hat från såväl ryska botar som högt uppsatta politiska företrädare. Bristen på den ödmjukhet som en fysisk mänsklig interaktion ger gör att vi kan uttrycka oss på sätt som vi aldrig skulle göra i verkligheten. Det är trots allt bara en skärm vi pratar med. Coronapandemin har kraftigt begränsat antalet fysiska kontakter och tvingat oss att interagera digitalt vilket gjort debattens standard grövre, även bortom pandemin.

Det minskande förtroendet för politiken är problematiskt eftersom politiken är det huvudsakliga verktyget för medborgare att få inflytande över samhällsutvecklingen. Genom politiken kan man påverka såväl det nära som det nationella, till exempel både den lokala skolan och skolsystemet i stort. Politiken är kärnan i en representativ demokrati. Dessvärre verkar dagens unga – framtidens beslutsfattare – ha tappat gnistan och hoppet för det partipolitiska systemet. Trots att ungas intresse för samhällspolitiken har ökat ständigt i över 10 år så har viljan att engagera sig partipolitiskt minskat under samma period. Dagens ungdomar har alltså tappat tilliten till vårt parlamentariska system som ett effektivt demokratiskt statsskick – den svenska demokratin. De tror helt enkelt inte längre på partipolitiken som ett effektivt medel för att skapa

förändring. Förutom att rubba representativiteten i dagens beslutsfattande skapar detta ett demokratiskt tomrum när partipolitiken förlorar fler engagerade än den lyckas aktivera. Frågan om att engagera unga partipolitiskt blir alltså en ödesfråga för hela vår demokrati. Här har hela folkrörelser ett viktigt uppdrag som dessa har misslyckats med – att lyckas aktivera och skola in unga att ta klivet vidare in i partipolitiken. Det vi kan göra är att påverka är samtalsklimatet och göra politiken mer handlingskraftig genom att själva ta aktiv del i den.

Tilliten är också en säkerhetsfråga för hela vårt samhälle. Det finns en anledning till att auktoritära stater som Ryssland och Kina sprider lögn och hat i olika svenska kommunikationskanaler. Det tvivel som groor bland invånarna gör att tilliten brister och vår demokrati destabiliseras. Detta gynnar dem som har ett intresse av att försvaga vår demokrati av såväl ideologiska som ekonomiska skäl.

Även om vi i Sverige har ett samhälle starkt präglad av tillit så har tilliten i det svenska samhället utsatts för många prövningar under de senaste åren. Det minskade förtroendet för politiken och myndigheterna, ökade krav på kontroller samt den växande segregationen i Sverige har tärt på tilliten. Om utvecklingen på dessa områden fortsätter i liknande takt som hittills riskerar vi att steg för steg

närma oss ett samhälle byggt på samma misstro som i Polen. Tillit kräver en väldigt komplex och outtalad överenskommelse som är mycket enklare att behålla än att återuppbygga. Det är därför viktigt att agera samlat om vi ska kunna vända denna negativa trend.

Utanförskap – demokratis värsta fiende

När ekonomin och utvecklingen satte fart i Polen fortsatte år av konstitutionell osäkerhet. Försök till angrepp på de demokratiska strukturerna kunde anas från gång till annan. Varför skulle en befolkning frivilligt vilja ge upp sina demokratiska fri- och rättigheter genom att rösta på ett antidemokratiskt parti? Svaren är många men en viktig del i detta har varit ett befogat groende missnöje bland många grupper i samhället som lämnats utanför det demokratiska samtalet och inte fått följa med på tåget till ekonomiskt välstånd. Det är detta som de antidemokratiska krafterna tagit vara på genom att dölja sin bakomliggande agenda med en populistisk traditionalistisk politik vänlig mot “den vanliga medborgaren”.

Året är 1990, Berlinmuren ligger äntligen i bitar och med den årtionden av kommunism och Sovjetiskt förtryck. Det stora välstånd i Väst som du så många gånger hört talas om är

äntligen på intåg i Polen och det känns som att allt är möjligt. Kanske tar det några år innan den stora förändringen kommer till dig, ditt hus i förfall och det lilla bondesamhälle som du bor i långt ute på Polens östra landsbygd, men det är värt väntan.

Nu, 2015, när det gått 25 år, en hel del tid, dina barn har till och med hunnit växa upp, så har saker inte blivit så mycket bättre. Javisst, vi har många stora och fina vägar, Warszawa är en helt annan stad och några nya fabriker har dykt upp i närheten. Men här i byn då? Förutom ett nytt grannhus med en Audi ser nästan allt exakt likadant ut: vårt hus står fortfarande och förfaller, den gamla Fiaten har blivit ersatt av en rostig Daewoo och skolan har till viss del blivit renoverad efter allt mögel och asbest som hittades. Efter år av arbetslöshet har du äntligen lyckats hitta ett jobb som städare på en skola med en lön som knappt räcker till de mest nödvändiga utgifterna. Till exempel för elen i en lägenhet i ett förfallande arbetarhus med gemensamma toaletter och utan tillgång till internet, som egentligen skulle ha rivits för femton år sen. Du har det i alla fall bättre än grannarna i den gamla logen som behöver hämta vatten

från en brunn. Prästen pratade häromdagen om hur det är en synd att rösta på regeringen i nästa val eftersom de hatar kyrkan och sprider den farliga "HBTQ-ideologin". Samma dag kommer Lag och Rättvisas kampanjbuss. Det är första gången på tjugo år en politiker dyker upp i byn. Du får höra om deras stora plan om "en god tid för Polen". Till en början är du lite skeptisk. Var det inte någon korrupsionshärva som de var involverade i nu igen? Men det har ju de andra också varit. Du får prata om dina problem och för första gången höra fler konkreta saker än "vi kommer föra en stabil politik som kommer leda till en ökad tillväxt". De vill till exempel införa ett barnbidrag på en tusenlapp i månaden, precis det din son som nyligen flyttat ut med en tvååring behöver. Medan bussen rullar i väg fylls du av en stark känsla av upprymdhet och en sak är säker: de kommer att få din röst i valet.

Detta illustrerar det förlorade hopp, den uppgivenhet och den övergivenhet som brett ut sig över Polen under alla dessa år. För samtidigt som ekonomin och levnadsstandarden har fått ett lyft så har vissa tagit sig till en helt ny nivå av välstånd medan andra knappt märkt av den. Faktum är att den socioekono-

miska klyftan i Polen har växt sen början på 90-talet. Idag tjänar de rikaste tio procenten av befolkningen mer än en tredjedel av inkomsterna i landet medan halva befolkningen tjänar bara en femtedel. Vilken grupp man tillhör handlar oftast inte om en slump. Hela grupper har glömts bort i den stora utvecklingsresan som Polen gjort, inte minst lågutbildade människor på landsbygden. De har sällan fått ta del av de stora infrastruktursatsningarna eller varit med i samtalen om vägen framåt, därför har deras frågor också sällan hamnat på tapeten. Dessa människor är ett praktexempel på de *lokaliserade* som enligt Bauman i sin isolering från omvärlden kommer allt längre från den globaliserade kulturen och söker sin trygghet i konservativa grupper, vilket gör kulturkrockarna ännu större. Det är den frustrationen som Lag och rättvisa har lagt märke till. De har låtit dessa människor känna sig hörda och tagna på allvar genom de stora krafttag som utlovats. Många av de reformer som levererats av Lag och rättvisa är dock inte ekonomiskt försvarbara i längden, vilket gör att dagens stora satsningar till stor del levererats på bekostnad av framtida generationer som kommer att få lida av konsekvenserna dessa kommer orsaka på tillväxten och statsskulden.

Visst känns den här historien igen på något sätt?
Ja, tyvärr.

Fabriksnedläggningar, urbanisering, utsatta områden och försvinnande samhällsservice. Det är några av de ord som på olika sätt präglat de senaste årtionden i vårt vackra avlånga land Sverige. Problemet med att saker stannar till eller rent av försvinner är att människorna blir kvar, och även om stora delar av den svenska befolkningen har följt den stora urbaniseringsströmmen, så är det många som är kvar vars röster sällan hörs, vars värld och problem inte alls är desamma som de i Stockholm. Det är just dessa personer som riktar hoppet till populistiska partier, som Sverigedemokraterna, som med enkla lösningar och tydliga budskap kan få dessa personer att känna sig delaktiga i samhället igen. Bara det att landsbygds- och småstadsbefolkningen äntligen får uppleva att någon politiker lyssnar på dem och att de inte behöver känna sig maktlösa gör det självklart för dem att ge sitt stöd till Sverigedemokraterna. Den tilltagande populismen blir därför som en varningsklocka för ett samhälle om att det finns stora problem under ytan som inte tas på tillräckligt allvar. Problemen kan när de tilltar skapa en polariserande uppdelning av samhället i ett ”vi” och ett ”dem”.

I Polen har det skett en uppdelning i samhället mellan dem som stödjer regeringen och dess motståndare. Det handlar inte bara om en uppdelning i debattrummet utan även på gatan, i affären eller

hemma. Vänner ställs emot varandra, familjer splittras och medarbetare vägrar samarbeta med varandra.

Telefonen ringer. Du ser att det är din gamla klasskompis. Det dröjer några sekunder av tvivel innan du slutligen svarar. Till en början försöker ni starta konversationen genom att ställa de vanliga frågorna om hur det går i livet. När ni till slut lyckas få till ett ganska naturligt samtal börjar det att spåra iväg på det ämne som ni båda har försökt undvika. Han börjar prata om hur bra allting är och hur mycket bättre hans familj har det ställt genom alla de bidrag som införts sedan "de kommit till makten". Samtalet börjar kännas värdelöst. Han förstår inte att nästan alla fria medier numera är borta och att det senaste valresultatet låter helt verklighetsfrånvänt. Till slut väljer ni att lägga på och inser att det var därför ni inte talats vid på så länge och att det tyvärr kommer fortsätta att vara så. Du börjar fundera över hur vi har hamnat här: att människor som känner varandra och ofta varit nära vänner numera låtsas som att de inte längre känner varandra när de möts på gatan.

Polariseringen kan också tydligt märkas av i maktens korridorer. Orden i det polska parlamentet är hårda och inte sällan gapas det från de ena till de andra i ledamotsbänkarna. Omröstningar mitt i natten eller på röda dagar och sent påkomna kallelser hör inte till det ovanliga.

Utanförskapet i Sverige har under de senaste decennierna ökat på såväl den alltmer övergivna landsbygden som i de kraftigt segregerade städerna och förorterna. Även om vi i Sverige till skillnad från Polen kan säkerställa en någorlunda likvärdig tillgång till samhällsservice så finns det tydliga ojämlikheter som får många att uppleva sig som andra klassens medborgare. Bara faktumet att ett storstadssjukhus kan köpa in fel dörrar för flera miljoner utan konsekvenser samtidigt som en pensionär i Norrland inte får en enda krona över efter att ha betalat de mest nödvändiga levnadskostnaderna kan uppröra många. Även den syn som vi har på varandra i samhället spelar en viktig roll. En tydlig symbol för de tider som vi gått in i har blivit dessa ord som uttalats av en tidigare partiledare: ”Stockholmarna är smartare än lantisar”. Attityden bakom detta uttalande tyder på ett samhälle med ett tydligt definierat centrum och periferi. Det krävs åtgärder för att motverka den ojämlikhet som polariserar vårt samhälle. Det krävs samtal, minskad segregering

och satsningar på utanförskapsområden om vi inte vill se ett land delat itu.

Sedan 1800-talet har olika samhällsgrupper i Sverige med gemensamma värderingar organiserat sig i rörelser för att kämpa för sina rättigheter och rikta ljuset mot olika samhällsproblem. Det är folkrörelserna som har skapat modellen för Sveriges demokrati, såväl inom civilsamhället som staten. Ända sedan Sveriges demokratisering på 1920-talet har de svenska folkrörelserna representerat befolkningen i beslutsfattandet. Nästan alla partier i Sveriges riksdag är grundade i en folkrörelse som valt att ta plats i det offentliga beslutsfattandet. Folkrörelserna har även grundat ett antal andra avgörande organisationer som studieförbund och fackförbund. Den svenska demokratin kan därför anses vara sammansvetsad med folkrörelserna som säkerställer hela samhällets deltagande i demokratin.

Denna typ av samlande övergripande rörelser saknas i Polen. Det polska civilsamhället har en haft en betydligt kortare startsträcka än det svenska. Först efter Berlinmurens fall kunde under 90-talet självständiga organisationer växa fram i Polen, och då ofta för att säkerställa väldigt grundläggande mänskliga behov som mat och boende. Organisationernas spontana framväxt och brist på folkrörelsetraditioner har gjort att Polen ännu inte sett några

områdesövergripande organisationsfärer – folk-rörelser. Den polska demokratin har istället bestått av en mångfald olika okoordinerade organisationer och partier. I ett sådant samhälle blir ett politiskt deltagande och representativitet inte självklar.

Svenska folkrörelsernas förmåga att samla olika samhällsgrupper för att representera dessas intressen är därför en ypperlig form för att säkerställa folkets deltagande i den liberala demokratin. Men folkrörelserna står idag inför stora utmaningar. Minskande medlemsantal, färre engagerade, svagare ekonomi och allt högre krav från det offentliga. Många folkrörelser och organisationer har lidit av en identitetskris där de i strävan efter att kunna se till att alla ska få vara en del av deras organisationer tappat sin egen särart. Bakom detta ligger både en mer utbredd uppfattning om att alla ska passa i varje organisation och de kvantitativa krav som bidragsgivare ställer på att organisationerna ska nå ut till ständigt högre antal invånare. För sin egen överlevnads skull behöver folkrörelserna återfinna sin spets av värderingar och grupper som de ska nå ut till. Alla ska inte behöva få plats under samma tak. Det är därför det finns flera olika organisationer inom samma områden. Det viktiga är att alla accepteras och kan finna en organisation som de kan vara en del av.

Förutom en stark föreningslivstradition och sam-

hållsbärande folkrörelser har Sverige det världsutniska fenomenet folkbildning som tillsammans banar väg för viktiga möten som skapar förståelse. Forskare som Bo Rothstein lyfter folkbildningens stora förtjänst i att skapa socialt kapital, invånarnas aktiva deltagande som driver en demokrati. Han menar att folkbildningen skapar både en social mötesplats för olika människor och en plattform för dialog i studiecirklarna. När grunden till folkbildningen i Sverige lades för över hundra år sedan var den främst ämnad att ge frivillig tillgång till kunskap för de grupper som inte hade tillgång till annan utbildning. Folkbildningens uppdrag har skiftat men frivilligheten har alltid stått i centrum. Idag handlar folkbildningen mer om ett ömsesidigt kunskapsutbyte och discussionsforum för olika perspektiv. Förutom att vara en plattform för individuell bildning är folkbildningen en viktig struktur för Sveriges föreningsliv. Genom sin närvaro i hela landet kan studieförbunden garantera lokaler, cirklar och olika former av stöd till det lokala föreningslivet. Studieförbunden kan säkerställa att dessa viktiga möten mellan olika samhällsgrupper sker vilket således förebygger polarisering i samhället. Det engagemang som skapas och drivs av studieförbunden skapar engagerade och kompetenta invånare som blir redo att ta sig an stort ansvar och roller i vårt samhälle. Studieförbunden står

inför stora utmaningar med att hänga med i samtiden och bevaka sin egen särart samtidigt som de får möta stark kritik från konservativa företrädare för att bidra till systematiskt bidragsfusk. Vi står inför ett omfattande förnyelsearbete av folkbildningen samtidigt som vi som individer behöver stå upp för dess kärnvärden och betydelse för den svenska liberala demokratin.

Normalisering

I allt fler länder, Sverige inkluderat, ser vi hur demokratiska partier öppnar dörrarna till inflytande för populistiska partier med motiveringen att vi inte ska exkludera stora delar av befolkningen från demokratin. Det kan låta väldigt logiskt och rättvist att i ett demokratiskt idealsamhälle ska allas åsikter få lika stort utrymme som befolkningens stöd. Det finns dock en hake. Gör vi det accepterar vi dessa åsikter och ser dessa grupperingar som sådana vi kan räkna med som potentiella regeringspartier. Filosofer som Rawls och Popper talar om toleransparadoxen, att ett tolerant samhälle måste kunna försvara sig mot intolerans för att kunna säkerställa sin överlevnad. Nu var det inte fallet med Lag och rättvisa i Polen, då de redan varit en del av den kaotiska politiska scenen ända sedan Polens demokratisering. Men i många andra demokratier är det just sådana vägval

som vi står inför. Problemet med att låta populisterna vara en del av ett regeringsunderlag är att dessa grupperingar agerar strategiskt, de driver en populistisk agenda som kan verka positiv för många väljare. Men deras reformer kan i många fall visa sina negativa konsekvenser först på lång sikt samtidigt som de sakta men säkert tänjer gränserna för vad som kan anses vara anständigt i vårt samhälle. Det är därför av yttersta vikt att stadigt hålla fast vid sina grundläggande värderingar och inte acceptera minsta avsteg.

I samband med de populistiska krafternas successiva normalisering sker det en förskjutning i det politiska samtalet från att diskutera vad man vill med politiken till att enbart beskriva och hantera akuta problem. Fokus hamnar lätt på kortsiktiga populistiska lösningar som invandringsstopp eller hårdare straff. Diskussionen borde snarare handla om hur vi skapar långsiktiga lösningar, som till exempel resulterar i hållbar integration och motverkar kriminalitet. Denna förskjutning har även skett i många andra samhällsfrågor där fokus hamnat helt på enskilda problem som framställs som akuta istället för att diskutera den större sakfrågans reformbehov i dess helhet. Ett exempel är de senaste årens debatt om skolan där fokus hamnat på att dividera om friskolornas vara eller icke vara samt skol-

pengen. Det är viktiga frågor men utmaningarna är mycket större än så. Mer plats borde lämnas åt diskussioner om kvaliteten, formen och strukturerna för det svenska utbildningsväsendet. Det politiska samtalet borde istället för att enbart agera på dags-tidningarnas nyhetsrubriker och ge förslag på kort-siktiga och populistiska lösningar, lämna mer plats åt att föreslå långsiktigt viktiga reformer för att lösa samhällets problem.

Några avslutande ord

Sverige är inte Polen. Sverige är ett diametralt annorlunda land med andra förutsättningar. Tilliten är hög, den politiska stabiliteten är stor och organiseringen som driver demokratin är stark. Men detta gör inte vår demokrati immun. Vi får också möta olika hinder och motsättningar redan nu. Sviktande tillit till politiker, ett växande utanförskap och allt högre krav på kontroll är bara några av dessa motsättningar. Många av de strukturer som folkrörelserna byggde upp för över hundra år sedan har låtit oss fortsätta att upprätthålla en stark och välförankrad demokrati. Vårt samhälle har en demokratisk struktur rustad för att motstå starka vindar, men den börjar att rosta. Vissa samhällsbärande myn-

digheter klarar inte av sitt uppdrag, grundlagarna är inte tillräckligt starka för att motstå angrepp och viktiga organisationer har försvagats. Ditt engagemang behövs för demokratins överlevnad. Vi måste stå upp för vår demokrati, ta vara på det som redan finns men också våga att utmana våra tankar och strukturer. För om inte vi gör det, så kommer någon annan att göra det.

Det svenska missnöjet och hotet mot den liberala demokratin

Lisa Pelling är statsvetare och chef för Arena Idé, en partipolitiskt obunden och fackföreningsnära tankemedja. Lisa Pelling är tillsammans med Johanna Lindell författare till Det svenska missnöjet (Atlas 2021).

En rad ljusbleka hyreshus dominerar centrum i den lilla bruksorten Ställdalen. Trevåningshusen byggdes för arbetare på bruket. Nu står de tomma och förfaller. Bokstavligt talat mitt i byn. Den privata fastighetsägaren har inte haft råd att ha värmen igång över vintern, så rören har frusit sönder. Fönsterrutorna gapar tomma, och i bottenvåningen är alla skyltfönster skitiga och övergivna. Tidigare fanns här en blomsteraffär, en matbutik, en pizzeria. Längre tillbaka i tiden både post och bank. Nu är det ingetejpat och dammigt. Portuppgångarna är fulla av glassplitter och skräp, dörrarna in till flera lägen-

heter är insparkade, därinne skymtar uppbrutna golv och sopor.

Ställdalen är en tacksam fond för berättelsen om missnöje i Sverige. En bruksort på dekis, i det svenska rostbältet Bergslagen. Här finns skäl att vara missnöjd: arbetslösheten är hög, inkomsterna är låga. Men Ställdalen är mer än så. Och det svenska missnöjet är lika svårt som viktigt att förstå.

Hösten 2019 undersökte Arena Idé det svenska missnöjet genom att knacka dörr på sex missnöjda orter runt om i Sverige. Vi ställde frågor om vad människor tycker fungerar bra, och vad de är missnöjda med.

Vi stod i trapphus och på innergårdar, på farstubroar och i kök. Sammanlagt genomförde vi 318 intervjuer. En del intervjuer var korta, vi knackade på oanmälda mitt i vardagsstöket, andra varade i en och en halv timme.

Svaren vi fick kan ge nycklar till att förstå hoten mot den liberala demokratin. Inte för att missnöje i sig är ett hot mot demokratin, det är det inte. Den centrala frågan är: vart tar missnöjet vägen? Vilka krafter mobiliserar missnöjet, och för vilka syften?

Svenskarna blir allt mer missnöjda: enligt SOM-institutet har vi inte varit så missnöjda som vi är nu sedan institutet började mäta missnöjdhet i mitten av 1980-talet. Och missnöjet har ökat kraftigt

under det senaste decenniet. Fyra av tio som svarade på SOM-institutets frågor ansåg att Sverige var på väg åt fel håll 2012, år 2019 var det sex av tio.

Missnöjet ser olika ut i olika grupper. Det finns inga större skillnader mellan kvinnor och män, men äldre tenderar att vara mer missnöjda än yngre, och när det gäller den ekonomiska utvecklingen är låginkomsttagare mycket mer missnöjda än andra. Det finns också en tydlig ideologisk skiljelinje: människor som placerar sig till höger på den politiska skalan tenderar att vara mer missnöjda än dem som placerar sig till vänster, och mest missnöjda av alla är Sverigedemokraternas väljare.

När vi gav oss ut för att undersöka det svenska missnöjet valde vi medvetet ut sex orter där man kan förvänta sig att det finns ett stort missnöje: orter där medelinkomsten är låg, där människor i genomsnitt har en kort utbildning, och där missnöjespartiet Sverigedemokraterna fått en hög andel av rösterna.

Vi hade inspirerats av en tysk-fransk undersökning som genomfördes hösten 2017, och använde oss av en liknande metod. Den tysk-franska studien undersökte politiskt missnöje på sex socioekonomiskt utsatta orter i Frankrike och Tyskland där en hög andel av väljarna röstat på *Nationella fronten* (numera *Nationell samling*) respektive *Alternativ för Tyskland* (AfD). I Sverige valde vi ut sex orter där

Sverigedemokraterna fått relativt stort stöd i det senaste riksdagsvalet. Vi valde två glesbygdskommuner (Haparanda och Ljusnarsberg), två mindre städer (Landskrona och Ronneby) och bostadsområden i två storstäder: Rannebergen i Göteborg och Holma och Almgården i Malmö.

Vi hade med oss samma frågebatteri som i den tysk-franska undersökningen. Det handlar om ett antal öppna, ganska stora frågor. De första frågorna är ”Vad tycker du fungerar bra i Sverige?” och ”Vad tycker du fungerar dåligt i Sverige”. Sedan följer frågor om vad som fungerar bra och dåligt på orten, följt av frågor om människors vardag, ”Vad är det största problemet du har i din vardag?” och några frågor som är tänkta att fånga upp människors politiska (men inte partipolitiska) åsikter, som ”Vad ger dig hopp för framtiden?” och ”Om du skulle engagera dig politiskt, vilket skulle vara ditt viktigaste löfte till väljarna”?

Tanken är att frågorna ska ge den intervjuade chansen att berätta fritt, och ge sitt perspektiv på samhället och sin egen situation, med sina egna ord. Förhoppningen var att de öppna frågorna skulle ge en bild av vad människor spontant värderar och bryr sig om, och vad som oroar och upprör. I den svenska undersökningen ställde vi också ett antal frågor om medieanvändning och tillit till medier.

Är missnöje ett hot mot den liberala demokratin? Nej, är det enkla svaret. Missnöje kan snarare beskrivas som demokratins livsluft. Det är ju för att det finns ett missnöje med sakernas tillstånd, och behov av förändringar och förbättringar som demokratin finns till. Demokratin är ett sätt att organisera, kanalisera, åtgärda missnöje. Ett sätt att hantera de mål- och intressekonflikter som oundvikligen uppstår i ett samhälle.

Vi pratade med många människor som var kritiska till hur den svenska demokratin fungerar. Som upplevde att de inte blev lyssnade på, att de inte blev behandlade med respekt.

– Inför valet så går man där och tror på det de säger. [...] så är det valdag och då har de glömt allt. Då finns inte vi mera, sa en 57-årig man som vi intervjuade i förorten Rannebergen i Göteborg.

En del upplever att politiker lever i en annan verklighet.

– Ja ... eh, det hade varit kul att veta vad politikererna gör, som en 34-årig man i Ronneby sa.

En 67-årig kvinna i Rannebergen skulle vilja att statsministern bytte plats med henne.

– Jag skulle vilja att Löfven kom hit och bodde i den här lägenheten, med våra förutsättningar. Utan några Säpovakter. Bo här i tre månader. Då kanske han skulle få se verkligheten, sa hon.

Men även missnöje med hur demokratin fungerar är en del av demokratin. Det är viktigt att inte blanda ihop demokratins kritiker med demokratins fiender, som statsvetaren och demokratiforskaren Olof Petersson påpekar i en rapport för MSB från 2015 om demokratins motståndare i Sverige. Demokratin som system är ”öppet för självkritik, lärande och utveckling”, menar Petersson. Att kritisera demokratin, är därför, åtminstone så länge som det sker inom det demokratiska systemets ram inte ett hot mot demokratin, och förvandlar inte kritikerna till demokratins fiender. Tvärtom är kritik av demokratin ”att bidra till en vital och levande samhällsordning”.

Samtidigt sätter ökande missnöje demokratin under press. Vad händer när missnöjet kanaliseras av krafter och partier som ifrågasätter den liberala demokratin?

Vår undersökning kan bidra med några pusselbitar.

Samhället har dragit sig tillbaka

Många av de människor vi intervjuade, från Haparanda i norr till Malmö i söder, upplever att de är övergivna av samhället.

– *Vi är totalt bortglömda*, som en 65-årig man uttryckte det.

Vi var inte förvånade över att människor skulle vara missnöjda med bristande och minskande service i glesbygdskommunerna Ljusnarsberg och Haparanda. Det är kommuner där invånarantalet minskat kraftigt under de senaste decennierna. Inte konstigt att affärer har stängts och busslinjer dragits in.

– *Stället dör ut helt enkelt, sakta men säkert*, som en av våra intervju personer i Ställdalen sa.

Men missnöjet med att det blivit långt till både matbutik och polisstationen fanns även i Landskrona och Ronneby. I Rannebergen, ett höghusområde i Göteborgsförorten Angered var människor upprörda över att det inte längre går att handla ett paket mjölk utan att behöva ta bussen till Angered centrum. För 29 kronor enkel resa.

Det är svårt att tänka sig att livsmedelsbutiker ska kunna överleva överallt, oavsett hur litet samhället är. Numera vill vi trots allt kunna välja mellan lättmjölk, mellanmjölk, laktosfritt och kanske havremjölk: det är svårt för närbutiker att konkurrera med utbudet på ICA i centrum eller centralorten. Samtidigt är det ett faktum att politiska beslut drivit på utvecklingen mot mindre samhällsservice.

Sedan 1990-talet befinner sig inte minst den statliga servicen på reträtt. Åtminstone om man vill träffa en handläggare i verkliga livet. Fackförbundet ST har räknat ut att de statliga myndigheterna Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan, Polisen, Kronofogden, Migrationsverket, Skatteverket, Pensionsmyndigheten, Lantmäteriet och Centrala studiestödsnämnden tillsammans hade totalt 1 559 serviceställen runt om i landet år 1997. Två decennier senare, 2017, hade antalet minskat med 37 procent. Minskningen har fortsatt sedan dess.

Och det är ett tillbakadragande som inte bara syns i gatubilden på små orter, där myndigheten ersatts av en dator ”för självservice” i en tom foajé om de inte tagit ner skylten helt och hållet. Där jag bor, i Uppsala, som trots allt är Sveriges fjärde största stad, har alla de stora statliga myndigheterna flyttat ut från centrum. För bara ett par år sedan låg Försäkringskassan på Kungsgatan, ett par kvarter

från tågstationen, och Skattemyndigheten i slutet på gågatan, granne med Arbetsförmedlingen.

Idag är alla dessa myndigheter samlokaliserade till "statens servicekontor". Detta så kallade servicekontor ligger i inte i centrum, utan i stadens absoluta periferi, i utkanten av ett industriområde precis vid påfarten till E4:an.

Det är också ett problem att servicekontoret mest verkar mest vara till för att de som har problem att logga in på "Mina sidor" ska kunna få lite tröst. "Vi ser fram emot att välkomna arbetssökande och arbetsgivare för att bland annat vägleda dem i Arbetsförmedlingens digitala tjänster", sa kontorsområdeschefen när Arbetsförmedlingen flyttade in på servicekontoret i Uppsala tidigare i år.

Digitaliseringen har såklart inneburit att den statliga servicen förbättrats på många sätt: du måste inte längre boka tid eller ta dig in till stan för att få svar på en fråga eller lämna in en blankett. Samtidigt har digitaliseringen skapat ett nytt utanförskap. Det drabbar dem som inte har bredband, och varken smart telefon eller dator. Men de är trots allt få, och blir allt färre. Värre är att det digitala utanförskapet också drabbar dem med kort utbildning: de kan ha ett stort avstånd att övervinna när kommunikation med myndigheten ska ske skriftligt. "Enklaste sättet att få svar snabbt är att ställa din fråga till vår chatt-

bot.” upplyser Arbetsförmedlingen på sin hemsida. Hur ska den frågan vara formulerad för att roboten ska ge ett begripligt svar?

– *Arbetsförmedlingen finns inte längre, som en av dem som vi intervjuade uttryckte det.*

Det är inte bara antalet fysiska arbetsförmedlingskontor som har minskat. Antalet arbetsförmedlare har också blivit färre, samtidigt som de arbetslösa blivit fler. Enligt statistik som tidningen Arbetet har tagit fram hade Arbetsförmedlingen 7300 arbetsförmedlare i januari 2019. I mars 2020 hade antalet minskat med en fjärdedel, till cirka 5500 förmedlare. Min hemort Uppsala län har drabbats värst av nedskärningarna, antalet arbetslösa per arbetsförmedlare ökade från 40 till 90 personer på ett år, innan pandemin.

Samhällets skyddsnät mot arbetslöshet har försvagats, och intrycket av att skyddsnäten inte är vad de en gång var förstärks av att både Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan rent bokstavligen flyttat ut från samhällets centrum.

Den nuvarande regeringen har gjort försök att vända trenden, inte minst genom att öppna fler statliga servicecenter (inklusive i min hemstad Uppsala: snart ska ett nytt öppna i förorten Gottsunda), men

när det här skrivs finns det inget som tyder på att antalet handläggare på Arbetsförmedlingen kommer att kunna växa lika snabbt som arbetslösheten. Istället för en kunnig och engagerad handläggare får de arbetslösa försöka glädja sig åt att Arbetsförmedlingen nyanställer på ”avdelningen för Personliga distansmöten”.

Säkert har samlokaliseringen av myndigheternas kontor sparat in en del hyreskostnader åt staten. Frågan är om någon har brytt sig om att räkna på vad det kostat. I missnöje med sämre service, och därmed kanske i minskande tillit till det allt mer frånvarande samhället. Arbetsförmedlingen är, föga förvånande, en av de myndigheter som människor har lägst förtroende för. Vad betyder det, i sin tur, för demokratin?

Kund istället för medborgare

Staten har dragit sig tillbaka rent fysiskt. Och staten har kommit längst ifrån dem som redan innan hade långt att resa. Arbetsförmedlingen har stängt sitt kontor i Kopparberg, polisstationen i Ronneby är nedlagd.

Staten har dragit sig tillbaka och bytt skepnad. Service som tidigare sköttes direkt av samhället är

utsålt, utlagt på entreprenad, marknadsiserat.

Det har inneburit ökad valfrihet för många, medan andra fått längre till servicen. Inte minst gäller det vården. Nära 90 procent av de vårdcentraler som tillkom under de första åren efter att det blev obligatoriskt med vårdvalssystem inom primärvården etablerades i områden som redan hade ett bra serviceutbud. Där fick människor lite närmare till en vårdcentral. Men i 196 områden med sammanlagt 250 000 invånare fick människor längre avstånd till närmaste vårdcentral, enligt en granskning gjord av Riksrevisionen 2014. Tillgängligheten minskade mest på orter med låg medelinkomst.

De som har möjlighet kan idag välja bort en dålig skola. Men de som inte har möjlighet att bussa eller skjutsa sina barn tvärs över stan får ett sämre alternativ än tidigare, eftersom dagens dysfunktionella skolpengssystem dränerar skolor med stora behov på resurser samtidigt som friskolor med lättundervisade elever (och deras aktieägare) gynnas, som läraren Marcus Larsson på tankesmedjan Balans visar i boken *De lönsamma* (2020).

En av de skolor som inte har tillräckligt med resurser är Vättleskolan i Rannebergen, som år efter år ligger i den trista toppen av statistiken över andel elever som går ut grundskolan med ofullständiga betyg.

En mamma vi pratade med i Rannebergen skjutsar sina barn till Internationella Engelska Skolan i Mölndal.

– *Det är en timme till Mölndal, det är långt, men det behövs, berättar hon. När hennes tonåring gick i Vättleskolan var det ”kaos”, säger hon.*

– *Lärare som inte är bra utbildade, lärare som inte pratar bra svenska.*

Det är inte längre demokratiska beslut som styr var en skola ska etableras, och staten lägger sig inte längre i var det finns apotek eller bankkontor. Avregleringarna har, som sagt, inneburit ökad valfrihet för många. Du kan göra fler val som konsument, men färre som medborgare. Det ger större möjligheter för en del, och större utsatthet för alla. ”Valfriheten privatiserar”, som tidigare kulturministern Bengt Göransson formulerar det i sin bok *Tankar om politik* (2010), ”jag väljer för mig, du för dig, och om du väljer fel är det din ensak”.

Vård efter behov, en likvärdig skola, service över hela landet, kan det verkligen tillhandahållas av ett system som bygger på privata vinstdrivande företags etableringsfrihet, och deras konkurrens om ”kunder”?

Hur hänger det svenska missnöjet ihop med hoten mot demokratin? Det finns en risk att människor slutar tro på demokratin när man känner sig övergiven, bortglömd, undanskuffad och obetydlig. När systemet inte verkar fungera längre, när de förväntningar som människor anser sig ha rätt att ha på samhället, på det gemensamma, inte infrias.

Ett sådant missnöje finns bland de marknadskraftlösa – de som inte är tillräckligt lönsamma patienter eller skolelever eller inte tillsammans med andra kan efterfråga ett serviceboende eller en simbassäng.

Tydligt är att avregleringarna på glesbygden förstärkt den neddragning av service som utflyttning och en minskande befolkning oundvikligen för med sig. Digitala banker har gjort det smidigare för de allra flesta, men de som inte kan sköta sina bankärenden på nätet är chanslösa, och människor som driver företag i glesbygd måste åka många mil med dagskassan.

En man vi intervjuade i Ställdalen sörjde det samhälle som inte längre finns.

– 1987 då jag flyttade hit, då hade vi post och bank. På Folkets park hade vi dans, det tror jag aldrig händer längre, sa han.

Invandringen som syndabock

Statsvetaren Tommy Möller definierar politiskt missnöje som ouppfyllda förväntningar på aggregerad nivå. Politiskt missnöje uppstår när människor upplever att rimligt ställda förväntningar på samhället inte infrias. Missnöjet kan undergräva tilltron inte bara till enstaka partier eller politiker, utan också till det politiska systemet som sådant. Det finns en risk att människor tappar tron på demokratiens förmåga att fungera och leverera.

En sådan risk finns. Men våra samtal med människor på missnöjda orter i Sverige visar på ett hot mot den liberala demokratin som är mer omedelbart. Det hotet handlar om hur missnöjda människor ramar in sina upplevelser av ett samhälle som sviktar och sviker. På de orter vi besökte var ramen ofta en främlingsfientlig berättelse. I ett försök att förstå varför bussen går mer sällan, varför hålen i vägen inte blir lagade, varför Arbetsförmedlingen är så otillgänglig och köerna till vården så långa, användes invandringen och invandrare som syndabockar.

– Kommuner bara sparar och sedan slösar de pengar på invandrare, som en 60-årig man i Sandvången i Landskrona uttryckte det.

Ett exempel på den främlingsfientliga berättelsen är glappet mellan det som människor upplever som problem i sin vardag och det de identifierar som Sveriges problem. Bland dem vi intervjuade handlade några av de vanligaste vardagsproblemen om ohälsa. När vi frågade en 59-årig kvinna i Sandvången vem som lättast skulle kunna lösa hennes vardagsproblem, svarade hon ortoped. Hon var förtvivlad eftersom hon precis hade fått reda på att det var ett till två års väntetid för att få träffa en ortoped.

– Ska jag då leva på Citodon i två år till? [...]

Det är en hemsk smärta.

När vi frågade henne vad som är Sveriges största problem svarade hon med ett ord: ”invandringen”.

– Jag själv är inte emot invandrare, tvärtom, jag har lätt att prata med dem. Men det måste bli ett stopp, för vi kan inte bara ta in och ta in, [...] pengarna hade varit bättre att använda till våra egna. [...] sjukvården, äldreomsorgen, skolor [...] det har vi inte pengar till men vi har pengar att lägga där och jag tycker, nej, det går inte, sa hon.

En 36-årig man i samma område svarade med ett enda ord på frågan ”Vem skulle lättast kunna lösa dina vardagsproblem?”:

– *Sjukvården.*

Han svarade lika kort på frågan vad som är Sveriges största problem:

– *Invandringen.*

Den främlingsfientliga berättelsen är besatt av det för demokratin så centrala begreppet demos: vem har rätt att komma hit, vem har rätt att stanna här, och vem ska få vara med och bestämma? Sverigedemokraterna driver sedan de grundades att färre ska ha rätt att komma till Sverige och stanna här. De vill att det ska bli svårare att bli medborgare i Sverige, och att icke-medborgare ska ha färre rättigheter, till exempel genom att den kommunala rösträtten för personer med enbart uppehållstillstånd ska avskaffas. Det skulle vara en allvarlig inskränkning av demokratin i Sverige, åtminstone om man som statsvetaren Ludvig Beckman anser att rätten till politiskt inflytande ”bör sammanfalla med den krets av människor som är underställda de politiska besluten” (DN 18/8 2014, citerad av Kristina Lindquist i

DN 18/5 2021). Det handlar om människor som lever, arbetar och betalar skatt i Sverige, men som alltså skulle berövas sitt demokratiska inflytande över en avgörande del av politiken.

Hotet från hetsande alternativmedia

Att allt som är fel i Sverige är invandringens fel, det budskapet är – lite hårdraget – det som är gemensamt för det som kallas alternativmedia, liksom slutsatsen att lösningen på snart sagt alla problem är att minska invandringen. Det är medier som genom hur de vinklar sitt innehåll underbygger misstro och fientlighet mot människor och grupper av människor, och hetsar fram hat. Det är en grogrund för hatbrott, som är mycket allvarliga angrepp på den demokratiska rättsstaten.

Det kan handla om olaga hot och ofredande, som när en av våra intervjupersoner tvingas stå ut med glåpord och nedsättande kommentarer på grund av sitt utseende när hon handlar i sin matbutik, och om hets mot folkgrupp. Det kan också handla om våldsbrott, om kvinnor som får sin slöja avsliten, människor som blir omkullknuffade, puttade ut i trafiken eller misshandlade. Särskilt allvarligt för

demokratin är det när hatbrotten riktas mot journalister och andra opinionsbildare.

Dessa sajter har nu funnits länge, men har aldrig varit så stora som nu. Dessutom tyder mycket på att de kommer att fortsätta att växa i betydelse. Inte minst det faktum att några av de största publikationerna nu har beviljats presstöd.

Tillsammans har Nya Tider, Exakt24, Samhällsnytt och Swebbtv beviljats totalt över 14 miljoner kronor i statligt presstöd under 2020. Det kommer att göra skillnad för deras möjligheter att nå ut.

Medievetaren Kristoffer Holt varnar för att överdriva effekten av mediekonsumtion på hur människor röstar. Den som regelbundet surfar in på SD-stödda sajter röstar inte automatiskt på Jimmie Åkesson. Hur människor röstar beror på många olika faktorer, det handlar inte bara om åsikter i enskilda frågor, avgörande är också vilka frågor som individen värderar högst. Det är här den främlingsfientliga berättelsen blir särskilt intressant: den kan ju, som för dem vi intervjuade i Sandvången i Landskrona, göra att de som prioriterar sjukvårdsfrågor högst ändå röstar på ett parti som driver en till synes helt annan fråga: att begränsa invandringen.

Den främlingsfientliga berättelsen måste utmanas. Författaren Ola Larsmo skriver i *Handbok för demokrater* från 2018 om vikten av ordet, och om

avhumaniseringen av språket som en förutsättning för anti-demokratiska krafter och – i förlängningen – anti-demokratiskt handlande. Just den typ av språk som odlas i främlingsfientliga medier och i det Ola Larsmo kallar hatgrupper på sociala medier. Hans råd till demokrater är att ständigt markera mot hat-språket på sociala medier. Han beskriver situationer där människor genom att bli avbrutna, genom att deras ordval och formuleringar blir granskade och möter motstånd, kan komma ur de självförstärkande grupper som hetsar och hatar.

Våra samtal med människor på missnöjda orter påminner om att det också är viktigt hur vi pratar om det som oroar och upprör. Människor har verkliga, materiella skäl att vara missnöjda. Med låga och osäkra inkomster, en utbildning som inte räcker till, med ett samhälle som dragit sig tillbaka.

Statsvetaren Daniel Lindvall skriver i sitt bidrag till *Handbok för demokrater* från 2018 att politiker måste ta tag i det som skapar oro, som brottslighet och arbetslöshet och de stora förändringar som klimatomställningen kräver. Men vi måste göra det, skriver Lindvall, ”utan att överdriva och underblåsa hoten och utan att skapa motsättningar människor emellan”. Nyhetsmedier, menar Lindvall ”måste se till att de genom att fokusera på samhällets olyckor inte bidrar till att göra rädslan och oron permanent.

Vi ska sakligt beskriva och diskutera de problem vi står inför utan att skrämma och överdriva.”

Han har rätt, men frågan är hur nyhetsmedierna ska kunna följa hans uppmaning. Nyhetsmedier som fokuserar på motsatsen – att överdriva hot och piska upp konflikter mellan grupper av människor – får ju ökat stöd. Inte minst genom att de nu i allt högre grad får presstöd, men också genom att Sverigedemokraterna själva satsar stora resurser på egna medier som TV-satsningen Riks. Dessutom finns ännu inget svar på hur techjättarnas algoritmer ska tyglas. Det är ju de som har störst betydelse för de så kallade alternativmediernas möjligheter att sprida sina budskap. De affärsmodeller som gjort Facebook och Google (inklusive Youtube) till ”världshistoriens mäktigaste entiteter” styr i hög grad medielandskapet, enligt Karin Pettersson. Martin Gelin och Karin Pettersson beskriver i boken *Internet är trasigt – Silicon Valley och demokratins kris* från 2018 hur det offentliga samtalet påverkas av algoritmerna: de belönar texter och bilder som väcker hat, vrede och andra starka känslor. Det är inte högerextrema rörelser som är bra på sociala medier, utan sociala medier som är bra på högerextremism, som Karin Pettersson påpekat.

I den numera klassiska analysen av hoten mot demokratin *When democracies die* (Så dör demokra-

tier på svenska) lyfter demokratiforskarna Steven Levitsky och Daniel Ziblatt fram särskilt borgerliga partiers roll som ett värn mot att ge högerradikala, främlingsfientliga partier politiskt inflytande. Främlingsfientliga partier kommer sällan till makten av egen kraft, utan först när de får möjlighet att bli regeringsunderlag tillsammans med etablerade borgerliga partier. Men Levitsky och Ziblatt skriver också att ekonomisk ojämlikhet är en viktig grogrund för polarisering och en politik som ställer olika grupper mot varandra.

I intervjuerna vi gjorde för boken *Det svenska missnöjet* samtalade vi med människor som inte efterfrågar jämlikhetspolitik, annat än när det handlar om att ta resurser från inflyttade svenskar. De riktar inte sin vrede mot skattesystemet eller regionalpolitiken, mot styrningen av sjukvården eller skolans organisering. Den främlingsfientliga berättelsen som de gjort till sin flyttar den politiska diskussionen från höger-vänster-skalan, från motsättningar som handlar om mer eller mindre stat, högre eller lägre skatt, fler regleringar eller friare marknad, till att handla om att ställa olika grupper mot varandra. Och till en politik som går ut på att förstärka rädslor och hetsa fram hat för att underbygga berättelsen om vi mot dem.

”Det finns inga enkla vägar ut ur otrygghet. Kanske

är det bara demokratin som kan råda bot, men då måste rädslans politik få ett slut.” skriver Daniel Lindvall.

Han sammanfattar sina råd så här: ”Alla kan bekämpa rädslan. Var alltid kritisk när du läser sensationella nyheter som sprider skräckbilder, och fråga efter fakta. Erkänn äkta oro, men bekämpa falsk. Värdesätt gemenskaper såsom föreningsliv och mänskliga möten. Försök sprida trygghet, det gör också dig själv tryggare.”

Fler platser för samtal

Många vi pratade med var missnöjda. Med den otrygghet som låga inkomster och osäkra jobb för med sig, med känslan av att de inte kunde lita på att de skulle få hjälp i tid från sjukvården. Missnöje med att både offentlig och kommersiell service försvunnit.

Men också stolta över sin bygd och sitt bostadsområde. I Ställdalen svarade många liknande på frågan ”Vad fungerar bra på din ort?” Svaren handlade om gemenskapen på orten, om grannarna och ofta om föreningslivet. När vi räknade hittade vi ett hundratal föreningar i Ljusnarsbergs kommun. Brukshundsklubbar, bygdegårdsföreningar, Kopp- arbergs Bowlingklubb, Bångbro Folkets Hus, Ljusnarsbergarnas Spelmän. Ställdalens AIK håller gräs-

planerna på Bergslagsvallen invid sjön Sågdammen trimmade. Föreningen sköter också en grusplan, isbana, löparbanor, elljusspår och omklädningsrum. De driver Lyftet, en styrketräningslokal, och ordnar varje år tävlingen ”Starkast i Ställdalen”.

Byalaget kom upp i samtalen, gång på gång. Aktiviteterna de organiserar, gemenskapen som finns där.

Därför var det särskilt sorgligt, och oroväckande, att höra invånarna berätta om att byalaget riskerade vräkning från sin lokal på bottenvåningen i ett av de tomma hyreshusen. De klarade inte av kostnaden för eluppvärmningen av sin lokal i det annars utkylda huset. Vi intervjuade den privata fastighetsägaren, som var krass: hyran är vad det kostar att värma upp lokalen på vintern. Varför ska jag betala för byalagets lokal?

Jag vet såklart ingenting om Ställdalen, egentligen. Jag bygger den är texten på ett femtiotal samtal med människor på orten på senhösten 2019, och sådant jag har kunnat läsa mig till. Men i den mån det går att destillera fram något allmänmänskligt, en erfarenhet som betyder något även på andra orter i Sverige så här på 20-talets början, så är det detta:

Byalaget är inte lönsamt. Men det har ett oskattbart värde. Inte minst för demokratin.

Avslutande reflektioner

Vilka slutsatser går att dra av vår undersökning av det svenska missnöjet? En viktig slutsats är att den främlingsfientliga berättelsen är stark. Och att den måste brytas. När missnöjda människor tolkar samhällets svek som en fråga om invandring undergrävs demokratin: vissa medborgare ses som värda att skydda, andra som en del av sveket. När invandringen och invandrare blir syndabockar.

Sverige är redan ett mångkulturellt och mångspråkigt land, och människor kommer att fortsätta flytta hit även i framtiden. Det gör att vi behöver ett sätt att samtala om de utmaningar som det för med sig, som varken förstorar eller förnekar problem. Vilket Sverige vill vi ha, och hur vi ska leva tillsammans i Sverige i framtiden? Svaren på de frågorna kan inte enbart formuleras av en medelklass som haft råd att köpa sig långt bort från sjuttiotalsförörternas och glesbygdens verklighet. Svaren kan inte heller diktteras av främlingsfientliga partier och krafter.

De försvagade politiska partierna

217

Olle Wästberg har bland annat varit riksdagsledamot (L), statssekreterare i finansdepartementet, styrelseordförande för Sveriges Radio, generalkonsul i New York och generaldirektör för Svenska institutet. Han var ordförande för den statliga Demokratiutredningen. Våren 2021 kom hans bok "Den hotade demokratin".

När min bok *Den hotade demokratin* kom i våras var det åtskilliga som var frågande inför om den svenska demokratin verkligen är hotad. Och svaret är att någon risk för diktatur finns inte, men att det ändå finns oroande inslag. Engagemanget i politiken är långt mindre än förut. En Novus-undersökning från 2019 visar att 59 procent av svenskarna anser att demokratin försvagats de senaste tio åren.

Försvagningen har åtskilliga inslag och många handlar om de politiska partiernas ställning. En undersökning vi lät göra i Demokratiutredningen (2014–2016) visade att endast 15 procent av svenska väljare ser sig ha något inflytande alls på politiska

beslut mellan valen. De flesta svenskar anser sig inte ha en röst som lyssnas på eller en egen politisk representation och ser sig därför inte som politiskt respekterade.

Sverige har svag mellanvalsdemokrati

Eftersom endast valen upplevs som politiskt inflytande av svenska väljare beror upplevelsen av brist på möjlighet till påverkan på att Sverige har längst mellan valen av alla demokratier – i och med att vi har nationella och lokala val samtidigt. Inte i någon annan demokrati har människor chans att rösta enbart vart fjärde år. I USA går man till lokala val i november varje år. Valdeltagandet är rekordhög i Sverige men samtidigt är det knappast möjligt att göra sin röst hörd mellan valen. Därigenom skapas en grogrund för populismen. Att allt fler medborgare känner sig negligerade och bortglömda i det politiska beslutsfattandet gör det särskilt nödvändigt med mellanvalsdemokrati. Den är svagare i Sverige än i många andra länder.

Att vi har så långt mellan valen beror alltså på att gemensam valdag infördes 1970 i en kompromiss mellan Folkpartiet, som drivit att tvåkammarstyre-

met skulle avskaffas, och Socialdemokraterna som ville att den kommunala och regionala opinionsbildningen skulle påverka riksdagen. När den svenska demokratin genomfördes för hundra år sedan var frågan om gemensam valdag uppe till diskussion. Den liberale justitieministern Eliel Löfgren betonade skilda valdagar. En gemensam valdag skulle medföra ”för stor tidsutdräkt mellan valen” och ”att vid sammanförandet av många skilda val skulle det ena valet lätt kunde förta intresset av det andra”. Riksdagen sade för hundra år sedan nej till gemensam valdag.

När gemensam valdag sedan infördes 1970 beslöt man också att endast ha tre år mellan valen, men 1994 infördes fyraåriga mandatperioder för att en regering skulle kunna ha en längre planeringsperiod och långt innan nästa val kunna lägga en budget som innehöll impopulära inslag, som besparingar eller skattehöjningar. Den gemensamma valdagen drabbar i hög grad den kommunala opinionsbildningen. I förra valet och det vi hittills ser inför nästa val är att regeringsfrågan helt dominerar och alltså lägger sig som en slagskugga över den lokala politiken.

Min egen politiske idol Per Ahlmark höll sitt jungfrutal i riksdagen mot just gemensam valdag. Även om Liberalerna formellt sett är för att införa skilda valdagar driver de den frågan lika lite som något

annat parti gör. Det har en grund i att partierna numera har tämligen svaga organisationer och få medlemmar, inte är inriktade på löpande direktkontakter med väljarna och därför skulle se det som en nackdel att ha valkampanjer vartannat år.

När SOM-institutet vid Göteborgs universitet 2015 mätte förtroendet för de politiska partierna hamnade de längst ner av samtliga undersökta samhällsinstitutioner. I en undersökning något år tidigare, av statsvetarprofessorn Gissur Erlingsson, svarade endast var tredje svensk att de politiska partierna har förmåga att föra fram medborgarnas önskemål samt att ta ansvar.

Partiernas väljarkontakter mellan valen är också på en låg nivå. I själva valrörelserna står valstugor på åtskilliga torg. Sedan tar det fyra år innan valstugorna kommer upp igen. Lika länge dröjer det innan man får se politiker på torgmöten, på presentationer i skolor eller som dörrknackare.

Här har vi en av förklaringarna till att förtroendet för de folkvalda minskat. Partierna tycks se valrörelserna som försäljningstillfällen, inte som en möjlighet att kommunicera med väljarna och lyssna på opinionen. Inte minst på landsbygden försvinner politikerna under hela valperioden. Väljarna verkar ses som partiernas kunder, inte som deras uppdragsgivare. Därför är det inte konstigt att många

väljare känner sig förbisedda.

En väsentlig förändring är att de valda politikerna blivit mer okända. Förr visste de flesta väljare vem som representerade dem i riksdagen och vilka som ledde kommunen. Detta trots att vi nu har långt färre folkvalda än tidigare. Den stora kommunreformen 1970 och centraliseringen av kommunerna innebär att antalet folkvalda på femtio år gått ner från cirka 200 000 till 36 000. Allt färre har bekanta med valda uppdrag och man träffar inte på dem på bussen eller i kön i mataffären.

Färre har engagerat sig politiskt

Den bristande mellanvalsdemokratin och att de folkvalda blivit mer okända beror i hög grad på att partierna har långt färre medlemmar. Tidigare var en viktig väg till inflytande mellan valen att som medlem påverka ett parti. Förändringen beror på att de politiska partierna blivit en spillra av vad de varit. Ann-Kristin Kölln, statsvetare vid Göteborgs universitet, visade i en forskningsredovisning åt Demokratiutredningen att för tjugo år sedan var 20 procent av väljarna medlemmar i riksdagspartierna, idag endast 2,5 procent.

1979 hade riksdagspartierna 1 582 000 medlemmar. Siffran var tämligen uppblåst eftersom Socialdemokraterna tillämpade kollektivanslutning av LO-medlemmar. Men även efter att kollektivanslutningen avskaffats 1992 hade partierna 625 000 medlemmar. 2017 endast 255 883. Detta samtidigt som antalet invånare i Sverige ökat med cirka två miljoner under perioden.

Unga är numera mer intresserade av samhällsfrågor än tidigare. Det är dock sociala medier som spelar huvudrollen i deras aktivitet. De unga som är samhällsengagerade är det oftast kring enskilda frågor, som till exempel klimatfrågan, men har i mindre utsträckning ett brett politiskt engagemang. De politiska ungdomsförbunden har blivit små. De flesta unga avstår från att betala medlemsavgift, gå på möten och besluta om dagordning och protokoll – när de i stället kan trycka ”gilla” på sociala medier eller starta en facebookgrupp för att driva sina åsikter. När jag själv, för närmare sextio år sedan, blev aktiv i Folkpartiets ungdomsförbund var Centerpartiets ungdomsförbund det största, med cirka 200 000 medlemmar. Numera har CUF knappt 2 000 medlemmar. Det är talande för utvecklingen av de ungas politiska aktivitet.

Sättet för en medborgare som ville göra sin röst hörd i politiken var tidigare att gå med i ett politiskt

parti. Idag anser dock, också från en av Demokratiutredningens undersökningar, endast 34 procent av dem som är partimedlemmar att de har något inflytande i sitt parti.

Att partierna blivit mindre attraktiva när det gäller medlemskap handlar naturligtvis om möjligheten till inflytande, men också i hög grad om hur de uppfattas. Statsvetaren Katarina Barrling skrev för närmare tjugo år sedan sin doktorsavhandling om det hon kallade ”partikulturer”. Genom intervjuer med riksdagsledamöter, utförda under mandatperioden 1998–2002, kunde hon definiera de politiskt kulturella skillnaderna mellan partierna. Exempelvis hade Folkpartiet och Vänsterpartiet liknande partikulturer, präglade av teorier och ideologi. Medan till exempel Moderaterna hade större inriktning på aktuella fakta. Hos Socialdemokraterna, Centerpartiet och Kristdemokraterna värderades den vardagsnära, praktiska kunskapen högt.

Partiernas förändrade representativitet

De nuvarande partierna grundades i någon form för mer än hundra år sedan. Den svenska ständsriksdagen infördes redan på 1400-talet och bestod

av fyra grupper: Adel, präster, borgare, bönder. Representationsreformen 1866 skapade direktval från en begränsad väljargrupp och de olika stånden fanns kvar. När de politiska partierna grundades under slutet på 1800-talet och kring demokratis införande för ett sekel sedan präglades de i viss mån av de gamla stånden. Adel och präster kom i hög grad att sugas upp av Allmänna valmansförbundet, Moderaternas föregångare. Bondeförbundet hade naturligtvis sin grund i bondeståndet. Liberala samlingspartiet fick betydande stöd från det tidigare borgarståndet.

De politiska partierna var länge knutna till andra organisationer. Socialdemokratiska Arbetarepartiet som grundades 1889 representerade under lång tid arbetare via LO. Frisinnade Landsföreningen var knuten till frikyrko- och nykterhetsrörelserna. När det liberala och det frisinnade partiet gick samman 1934 markerade man mot de andra partiernas ställning som intresseorganisationer genom att kalla sig "Folkpartiet". Senare kom Folkpartiet att i hög grad vara tjänstemannainriktat. Flera ledande TCO-representanter satt i partiets ledning vissa perioder. Kristdemokraterna bildades 1964 och kom att ta över en stor del av de frisinnade väljarna från Folkpartiet. Företagare har i stor utsträckning varit anknutna till Högerpartiet, numera Moderaterna.

Partierna är inte längre hårt knutna till olika grup-

per, liksom underklass, medelklass, överklass, utan åsikter och ideologi spelar huvudrollen. Partierna har också förändrats från att vara representanter för olika folkgrupper och spegla sin egen historia till att bli valorganisationer med inriktning på att skapa bred attraktivitet i kommande val. Det är inget att moralisera över, men det gör partierna till mindre av en gemenskap och det är numera inte lika vanligt att väljare röstar på samma sätt som sina föräldrar eller efter sin sociala position i samhället.

Väljarnas sviktande förtroende

Valu 2018 – valundersökningen direkt efter valet – visade att i inget val sedan man började med dessa undersökningar för åtta val sedan hade så stor andel av väljarna bytt parti. Tidigare talade man om partiloyalitet och kärnväljare. En inte oväsentlig del av partiernas väljare var beredda att fortsätta stödja partiet vad som än hände. Men nu lägger sig Sveriges väljare i olika drivor för att vid nästa vindpust som flygsand hamna på ett annat ställe. Närmare sextio procent av väljarna beslutar sig under valrörelsen för vad de ska rösta på.

Det går att konstatera att väljarna inte känner sig

personligt representerade av de folkvalda. Också människor med funktionshinder röstar i mindre utsträckning än andra. När vi ser på de valda församlingarna – kommun- och regionfullmäktige liksom riksdagen – går det att konstatera att utrikes födda, äldre personer och människor med funktionsvariationer är underrepresenterade. Till exempel är det ytterst få äldre som är riksdagsledamöter, endast två är över 75 år, det vill säga mindre än en procent av ledamöterna. I amerikanska Senaten är elva procent över 75 år. Det finns knappast några funktionshindrade på valda platser. Ett undantag är den rullstolsbundne KD-politikern David Lega, tidigare kommunalråd i Göteborg och nu EU-parlamentariker.

Detta borde leda till ett nytt perspektiv inom de politiska partierna så att deras medlemmar och partiledningar blir medvetna om behovet av bättre representation för alla medborgargrupper. Eftersom det är centralt att medborgarna kan känna identifikation med de fullmäktigeförsamlingar som fattar demokratiska beslut är det angeläget att dessa är representativa.

Riksdagsledamöternas små resurser och bristande lokala förankring

Att riksdagsledamöterna är tämligen okända för sina väljare beror delvis på att vi inte har obligatoriska personval. I Finland måste väljaren ha prickat för en kandidat för att valsedeln ska bli godkänd. Det leder till personkampanjer och att väljarna vet vem de röstat på.

Sverige är tämligen unikt i att inte kräva att valda ska bo i sin valkrets. Det tillhör det som bidrar till klyftan mellan väljare och valda. Många väljare upplever att de utser någon till ett jobb, inte att de ger förtroende till en representant. Det är ingen slump att uttrycket ”förtroendevald” som beteckning på politiker tycks ha försvunnit.

Om riksdagsledamöter i högre grad var närvarande i sin valkrets skulle väljarna ha lättare att identifiera sig med dem. Dessutom skulle de sannolikt veta namnet på sin företrädare i riksdagen. Ett antal riksdagsledamöter har formellt bott på udda ställen i sin valkrets, men i realiteten med sin familj i Stockholm och tagit ut stora bidrag för sitt boende. Aftonbladet granskade detta för några år sedan och det tvingade flera ledamöter att avgå. Detta ledde till ett sjunkande förtroende för politiker. Expressen

skrev i en ledare om ”riksdagsfrälset”, något som illustrerar att de folkvalda inte ses som väljarnas representanter utan som en överhet.

Det spelar också en betydande roll att riksdagens ledamotsstöd, som infördes 1999 med syftet att ledamöterna skulle kunna få möjlighet att anställa en politisk sekreterare eller en lokal representant i valkretsen, i praktiken har avskaffats. I samtliga partier har partiledningarna sugit upp hela ledamotsstödet och använder det till att finansiera anställda kring partiledningen. Det innebär en stark centralisering och att partipiskan fått större kraft.

Statsvetarna Gullan Gidlund och Anna-Karin Frih gjorde 2011 på riksdagens uppdrag en utredning om ledamotsstödet. De konstaterade att många ledamöter upplevde sig sakna inflytande över hur stödet till deras och partigruppernas arbete i riksdagen organiserades och användes. I själva verket går inte ledamotsstödet organisatoriskt till de enskilda ledamöterna, utan partiledningarna i riksdagen förfogar över det. Och i samtliga partier har man fattat centraliseringsbeslut som gör att ledamöterna inte längre förfogar över stödet.

En Novus-undersökning, som journalisten Jan Scherman lät göra för några år sedan, visade att nästan varannan riksdagsledamot uppgav att de hade för lite tid att träffa väljare. Många menade att halva

deras arbetsdagar gick åt till administration och mer än hälften av ledamöterna sa att de inte fick tillräckligt administrativt stöd av sitt parti.

Om ledamotsstödet i stället disponerades av den enskilde riksdagsledamoten skulle riksdagens ledamöter ha större möjligheter – och intresse av – att kanalisera folkopinionen. Dagens förhållande stärker människors upplevelse av att politiken är elitiserad.

Det amerikanska Representanthuset har 441 ledamöter och var och en kan anställa 18 personer för att driva politik, skapa bakgrund till ställningstaganden och hålla kontakt med väljarna. De flesta ledamöter har i sin valkrets ett eget kontor, ofta som en butik. Dit kan väljare gå för att få råd och hjälp, till exempel när de ska fylla i offentliga blanketter eller söka något sorts tillstånd. Det skapar nära relationer mellan väljare och valda.

Konsekvenserna av partiernas professionalisering

Långt färre medlemmar och finansiering via offentligt partistöd har professionaliserat de politiska partierna. Deras arbete är i långt mindre utsträckning beroende av ideellt arbete. Anställda – i form av politiska sekreterare i kommuner, landsting, riksdag, kanslihus, partikanslier – spelar en huvudroll. Det

vanliga är numera att de som hamnar högt på valsedlarna har en bakgrund som anställda inom sitt parti. Det är i hög grad anställda tjänstemän som formulerar politik och deltar i programarbete. I boken *Makt utan mandat* (2015) beskriver statsvetarna Christina Garsten, Bo Rothstein och Stefan Svallfors en flytande grupp som de kallar "policyprofessionella". Det är personer som rör sig mellan riksdagskanslier, sakkunnigjobb, tankesmedjor och PR-företag. Enklast uttryckt har de politiska partiernas roll som folkrörelser försvunnit. Uttrycket "PK-ism" som används rätt ofta av högerinriktade debattörer är ett exempel på att de valda uppfattas som en sorts direktörer som fattar beslut i egenskap av politiker, inte som väljarrepresentanter.

Centraliseringen innebär att de folkvalda kommunpolitikerna anser att de har högst begränsat inflytande. För några år sedan (2015) gjorde Statistiska Centralbyrån en undersökning om folkvaldas villkor, vilken visade att i stort sett alla kommunfullmäktigeledamöter var missnöjda med maktfördelningen och sa att det är kommunstyrelsens ordförande och kommundirektören som bestämmer det mesta. Detta minskar också människors lust att engagera sig i politiken. Centraliseringen är ett av skälen till att de politiska partiernas medlemstal har blivit en spillra i jämförelse med tidigare.

Göteborgs universitet gör de grundligaste undersökningarna kring de förtroendevalda. En forskare berättade för mig att när man på 1970-talet frågat riksdagsledamöter vilka de representerade svarade de ”bygden” eller ”länet”. Tjugo år senare var svaret ”partiet”. Dock vittnar många riksdagsledamöter om att de möts av en förväntan att vara megafoner för partiet, inte en del av partiets utveckling och än mindre att driva sina egna uppfattningar. När Liberalernas riksdagsgrupp under de två senaste åren varit offentligt splittrad är det helt ovanligt.

Partiernas finansiering

Partiernas finansiering har också historiskt förändrats, främst genom att statligt partistöd infördes 1966. Partierna var tidigare finansiellt beroende av sina medlemmar och organisationer eller företag som stödde dem. Jan Myrdal påpekade en gång att när Kommunistisk ungdom ville arbeta för revolution i Sverige inleddes arbetet med att hos relevant myndighet anhålla om stöd för tillfälliga unga anställda som med statliga medel skulle kunna bedriva revolutionsarbetet. Det är en lite komisk berättelse, men säger något: Alla partier och ungdomsförbund är helt beroende av statliga bidrag.

Innan det statliga partistödet infördes var Centerpartiet beroende av bidrag från landsbygdsorganisationer, Socialdemokraterna levde på pengar från fackföreningsrörelsen, Folkpartiet och Moderaterna hade väsentliga bidrag från företag. Allt detta spelade en roll för vilka ståndpunkter partierna intog. Jag minns själv från partistyrelsen hur Bertil Ohlin, när en fråga kom upp, lite ironiskt sa att vi inte kommer att ha råd med den åsikten. Det statliga partistödet har gjort partierna mer självständiga. Samtidigt har de blivit mer oberoende av medlemmarna och eftersom intäkterna hamnar direkt hos partiledningarna har det lett till att de blivit mer centraliserade.

1969 gavs kommuner och landsting rätten att inrätta lokalt partistöd. Det finns nu i alla kommuner och landsting. Stödet kom till för att stärka den lokala demokratin, men har i allt högre grad kanaliserats uppåt, till de centrala partiorganisationerna. En utredning 2012 – *Vital kommunal demokrati* – fäste uppmärksamheten på detta och åtgärder infördes för att det kommunala partistödet skulle stanna lokalt. Följden har blivit att de centrala partiorganisationerna ökat interndebiteringen och höjt priserna på informationsmaterial och liknande. Pengarna fortsätter att strömma uppåt.

Illustrativt till den förändrade synen på med-

lemskap i partierna är att på 1980-talet fördes små interna debatter inom partiledningarna för såväl Moderaterna som Folkpartiet om att man kanske kunde slopa medlemmarna och ha helt professionella partier, som fungerade som företag. Socialdemokraterna började på 1990-talet tala om ”supportrar” i stället för medlemmar.

De politiska partierna har imploderat som organisationer. Det har i sin tur inneburit att partierna både blivit mer toppstyrda och mindre representativa för väljarkåren. Det som förut hade inslag av folkrörelser är numera snarare ”valrörelseföretag”.

Demokratin skulle stärkas om partierna reformeras

Det som varit medborgarnas kanal till beslutsmakten har traditionellt varit de politiska partierna. Det var partierna som gav den representativa demokratin en markkontakt och partierna var länken mellan gräsrotterna och de folkvalda. Men det kan bara uttryckas med imperfektum. För ”mellanvalsdemokratin” har partierna tidigare varit centrala. Men nu spelar partiernas interna processer mycket liten roll för att kanalisera väljarnas uppfattningar.

Allmänhetens låga förtroende är ett problem för

demokratin, eftersom partierna har till uppgift att företräda väljarna och fatta beslut på deras vägnar. Det är alltså själva länken till beslutsmakten som väljarna tappat förtroende för.

Detta måste innebära att det är en viktig uppgift för de politiska partierna att genomföra en reformering som gör att en långt större andel av väljarna blir partimedlemmar för att få en chans att löpande göra sina röster hörda.

Det allra mest centralstyrda partiet är Sverigedemokraterna, som har fått många medlemmar, men också är det parti som löpande utesluter medlemmar. Ett av skälen till att det gått bra för SD är att ledningen lanserat en ”nolltolerans” mot extremism och nazism. Det leder till ständiga uteslutningar av medlemmar och förtroendevalda. Det var i oktober 2012 som detta började i och med att Jimmie Åkesson sände ett brev till Sverigedemokraternas medlemmar om att partiet skulle ”städas upp”, vilket innebär att medlemmar som är nynazister och rasister samt ger offentlighet åt det, främst i sociala medier, oftast åker ut. Det är dock ett problem som inte andra partier har.

Partimedlemmarna uppfattas av partierna numera mer som flygbladsutdelare än som grunden för den interna åsiktsbildningen. Rent formellt kan helt centrala frågor leda till medlemsstyrning. Så

har det varit hos Liberalerna där inställningen till en borgerlig regering, beroende av stöd från Sverigedemokraterna, lett till en rad interna omröstningar. Det kan ses som bra medlemsinflytande, samtidigt som det lett till att många i minoriteten lämnat partiet.

Partierna måste förstå att elitisering är en del av dagens demokratiproblem. Om de traditionella partierna ska kunna bemöta den växande kraften i den populistiska rörelsen måste de förändra sig själva till långt större öppenhet. Dessutom bör riksdagens ledamotsstöd i realiteten återinföras och personvalen bli starkare så att de valda blir mer välkända och står i närmare kontakt med väljarna i sitt valdistrikt, så att dessa verkligen känner att de har representanter.

Hur ska partierna göra för att ge utrymme för mellanvalsdemokrati och öppna upp för långt fler medlemmar? Ett första steg är en tydlig deklaration om att medlemmarna ska bestämma partiets politik. Dessutom visade en av våra undersökningar i Demokratiutredningen att nära två tredjedelar av alla partimedlemmar önskade att ett val av partiledare skulle ske genom medlemsomröstning. Partiledningarna bör, såväl nationellt som kommunalt, ha öppna medlemsmöten med resonemang för att alla medlemmar ska kunna känna att de blir lyssnade på. Det är också angeläget att partierna försöker få minoritetsgrupper av olika slag att bli medlemmar.

Politiken är närmast frånvarande i de utsatta områdena.

Rimligen borde den som blivit vald stå i löpande kontakt med sina väljare och lyssna på dem. Inte minst gäller det kommunalpolitiken. När viktiga beslut ska tas, skulle det vara naturligt att ledamöter i kommunfullmäktige både går ut på nätet och frågar hur de ska göra, men också knackar dörr och ställer frågor. Då involveras fler väljare vilket skulle stärka demokratin. Det borde vara naturligt att återkoppla till väljare man fått kontakt med under valrörelsen.

Som den politiska opinionsbildningen idag sker måste också partiledningarna bli långt mer aktiva i de interna grupperna på sociala medier. Idag är det få medlemmar som registrerar sig där, vilket beror på att partiledningarna inte för interna diskussioner.

Som framgår av det jag skrivit har de politiska partierna historiskt förändrats på åtskilliga sätt. Att de har förändrats från hur det var för hundra år sedan är självklart och bra demokratiskt sett. Dock är det en utmaning att partierna inte längre är allmänt relevanta för medborgarna och numera mer sällan är den naturliga plattformen för de samhällsengagerade.

De interna reformerna i partierna är väsentliga för demokratins framtid.

Om fördumningen av demokratibegreppet och urholkandet av våra rättigheter

Hanna Wagenius är tidigare ordförande för CUF och numera kommunfullmäktiges ordförande i Östersunds kommun. Hon har en juristexamen från Uppsala Universitet och arbetar med familjerätt.

Demokrati är ett dåligt styrelseskick, men det är bättre än alla andra vi prövat – ungefär så brukar Winston Churchill citeras. Han hade en god poäng. Demokrati är i grund och botten inget annat än majoritetens diktatur, där de som är flest fritt kan förtrycka alla andra, och det är bara marginellt bättre än minoritetens diktatur. För att demokrati ska vara ett styrelseskick som faktiskt är bra, behöver det handla om liberal demokrati – alltså en demokrati som respekterar mänskliga rättigheter. Utan det blir demokratin meningslös.

Varför då, kan man fråga sig. Räcker det inte att

göra som majoriteten vill? Varför ska majoriteten begränsas av minoriteten? Det räcker att se tillbaka på historien för att det ska bli tydligt. Ett exempel är häxprocesserna, där hundratals människor bara i Sverige dödades ända in på 1700-talet på grund av den stora massans hysteri och rädsla. Ett annat, som ligger obehagligt mycket närmare i tiden, är de svenska steriliseringarna. Från 1934 till 1976 steriliserades över 63 000 människor, de flesta kvinnor, som ett resultat av majoritetens rashygieniska ambitioner. I praktiken rörde det sig ofta om tvångssteriliseringar, där det till och med förekom att ingreppet skedde utan att den som steriliserades visste om det.

Vare sig häxprocesserna eller tvångssteriliseringarna skapades med syftet att förtrycka individen. Tanken var givetvis att skydda majoritetssamhället, att ”alla” skulle få det bättre. I fråga om just steriliseringarna fanns också ett inslag av att den enskilda skulle skyddas från sig själv – de som fråntogs möjligheten att få barn betraktades helt enkelt inte som kapabla att själva fatta beslutet. Detta är skrämmande exempel på varför skyddet för individens rättigheter behövs.

I Sverige har vi under 1900-talet haft en stark tradition av att prioritera just folkstyret i den demokratiska traditionen, och vi har nedprioriterat det som brukar kallas för minoritetsskydd och makt-del-

ning. Minoritetsskydd är mänskliga rättigheter, som exempelvis rätten till liv, yttrandefrihet, äganderätt och personlig integritet. Maktindelning är ett sätt att skydda dessa rättigheter, genom att all den statliga makten inte finns på ett ställe. Genom att skilja på den lagstiftande, den verkställande samt den granskande och dömande makten kan en majoritet inte lika lätt förtrycka minoriteten. Även om de folkvalda skulle rösta igenom en förtryckande lag, skulle domstolarna stoppa den från att användas med hänvisning till medborgarnas individuella rättigheter.

Förvisso fick de ett eget kapitel när 1974 års regeringsform antogs – men med undantag för yttrande- och tryckfriheten (som båda har betydligt äldre och egna grundlagar) har de inte varit särskilt starkt skyddade. Riksdagen har kunnat stifta lagar som inkräktar på fri- och rättigheterna, och Sveriges domstolar har varit tvungna att tillämpa dem så länge de inte uppenbart stridit mot grundlagen. Juridiskt är det en oerhört hög tröskel som i praktiken omöjliggjort domstolarnas lagprövning (det vill säga när domstolarna prövar om en lag är förenlig med till exempel grundlagen) och gett riksdagen nästan fritt spelrum. Riksdagen har exempelvis kunnat stifta lagar som inskränkt människors äganderätt, utan att domstolarna kunnat stoppa tillämpningen av lagarna eftersom de helt enkelt inte varit

tillräckligt kränkande.

Varför det varit så kan det skrivas åtskilliga spaltmeter om, men det hänger samman med att vi haft en socialdemokrati som varit osedvanligt stark. Från 1924 har man med tre undantag samlat mer än 40 procent av rösterna i riksdagsvalen och man hade regeringsmakten från 1932 till århundradets slut, med två avbrott för borgerliga regeringar. Givet att socialistiska (och socialdemokratiska, om man nu önskar göra den distinktionen) idéströmningar tenderar att betrakta individuella rättigheter som en illegitim begränsning av folkstyret, är det i vart fall inte konstigt att vår grundlag har ett ganska klen skydd för dessa. Anledningen till det är historisk: Socialismen har under de senaste århundradena sett sig som företrädarna för en förtryckt majoritet, som inte fått den makt de har rätt till. Ett starkt, grundlagsfäst minoritetsskydd skulle riskera att begränsa "folkets" vilja för mycket och har därför inte varit något eftersträvanvärt för socialdemokratin. Och eftersom Socialdemokraterna historiskt sett varit så starka i Sverige, har det naturligtvis också påverkat hur vår demokrati utvecklats.

Rättigheternas uppgång

Det var inte förrän runt millennieskiftet som den verkliga revolutionen inträffade. Trots att Sverige ratificerade Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna redan 1952 dröjde det till EU-inträdet innan vi verkligen inkorporerade den i svensk lag. Då var det få som trodde att den skulle göra någon större skillnad, särskilt inte de politiker som röstade igenom antagandet. Förvisso menade riksdagen att det var dags att uppvärdera rättigheterna, men det var främst avsett att ske genom att riksdagen själva skulle förhålla sig till konventionen när nya lagar stiftades. Tanken var inte att domstolarna skulle använda sig av den för att stoppa tillämpningen av befintlig lagstiftning eller hävda individers rättigheter i större utsträckning än vad andra lagar redan gav utrymme för. Genom inkorporeringen skulle den ”grundade balansen mellan den lagstiftande och den dömande makten inte rubbas”, enligt propositionen som riksdagen röstade igenom.

Det gjorde den ändå.

Det dröjde förvisso ett decennium, men den 9 juni 2005 kom ett viktigt avgörande från Högsta domstolen (NJA 2005 sid 462). Där beslutades att en man, som misstänkts för brott men som fått vänta orimligt länge på rättegång och dessutom friats på alla punkter, var berättigad till skadestånd. Det

grundades på Europakonventionen om de mänskliga rättigheternas skydd för rätten till en rättvis rättegång. Man konstaterade helt enkelt, att var och en inte bara har rätt att få sin sak prövad, utan också en rätt att få den prövad i tid. Därefter följde en rad domar där man verkligen inpräntade i rättsordningen att jo, de här rättigheterna gäller och är i högsta grad verkställbara i Sverige. Vi fick plötsligt en rättighetsstadga värd namnet. Efter grundlagsreformen 2010 fick domstolarna en väsentligt större möjlighet att skydda enskildas rättigheter, då reformen medförde förändringen att det räcker att lagbestämmelser strider mot grundlagen för att de inte ska få användas. Tidigare hette det att lagen skulle vara i uppenbar strid med grundlagen, och det gjorde att domstolarna knappt kunde göra något.

Efter reformen har allt fler fått upprättelse efter att deras grundlagsskyddade rättigheter kränkts. Ett exempel är Blake Pettersson, som felaktigt fråntogs sitt medborgarskap i Sverige. Han fick till slut rätt till skadestånd från staten, efter en dom i Högsta domstolen. Ett annat exempel på det är att Bill Persson, som nu fått skadestånd efter att ha tvingats betala Partille kommun för väkanslutningar till fastigheter som inte fanns. Det bedömdes vara en kränkning av hans äganderätt. Precis som när rättigheter enligt Europakonventionen kränks, så går det

numera alltså att få skadestånd om vissa rättigheter enligt grundlagen skulle överträdas.

Internationellt har domstolarna länge haft denna roll i att bevaka mänskliga rättigheter. Maktindelningen mellan den lagstiftande och verkställande makten å ena sidan, och den dömande å andra sidan, är avgörande för att rättigheterna ska upprätthållas. De utgör det försvar som den enskilda individen, den minsta minoriteten som kan finnas i ett samhälle, har mot majoritetens vilja. Finns inte det skyddet, går den viljan lätt över i tyranni. Sverige, som historiskt prioriterat just folksuveräniteten och inte velat se några större begränsningar av majoritetens makt, har därför stått ut något i internationell jämförelse. Även om alla demokratiska länder inte har en författningsdomstol, en domstol vars enda uppdrag är att skydda grundlagen och enskildas rättigheter, är det vanligen så att grundlagen faktiskt väger tyngre än annan lag. Det är lätt att tycka att det är lite av poängen med att ha just en grundlag, annars kan man lika väl strunta i det. I Sverige har man dock inte historiskt lagt samma tyngd vid det som grundlagen ska skydda, nämligen de mänskliga rättigheterna, och därför inte sett behovet av att ge domstolarna samma granskningsfunktion. Man har helt enkelt förutsatt att så länge all makt utgår från folket, så kommer den att användas på rätt sätt.

Trots att det alltså inte riktigt var meningen, blev Sverige under decennierna som omgärdade millennieskiftet en någorlunda normal rättsstat. Vi erkände att det finns begränsningar i vad majoriteten kan besluta över huvudet på minoriteten. Begreppet demokrati måste plötsligt omfatta mer än bara folkviljan, precis som den gör i resten av världen.

... och fall?

Kanske var det att hoppas på för mycket att, när våra fri- och rättigheter vann mark i Sveriges domstolar, tro att något hade förändrats i samhällets grund. Utvecklingen från andra halvan av 00-talet och framåt talar för att pendeln kan vara på väg att svänga igen. Det märks på område efter område. Jag tänker ge tre exempel.

Integriteten

Bara tre år efter att Högsta domstolen tydligt meddelat att de mänskliga rättigheterna fått en starkt ställning i Sverige tack vare Europakonventionen kom ett nytt lagförslag upp som ledde till en av de största rättighetsdebatter landet haft på årtionden. I takt med att allt mer av mänsklighetens kommuni-

kation förflyttades till internet, krävde myndigheter större möjligheter till övervakning. I det här fallet var det Försvarets Radioanstalt (FRA) som skulle ges möjlighet att tråla nätet i jakt på viktig information. Syftet med lagförslaget var att låta myndigheten inhämta information som passerade landets gränser, men inte att den skulle få tillgång till kommunikation mellan svenska medborgare.

Problemet är att kommunikation via internet inte nödvändigtvis håller sig från att korsa gränsen bara för att såväl avsändare som mottagare är där. Om kommunikationen verkligen är inhemsk går inte att avgöra förrän den inhämtats av myndigheten. I praktiken skulle lagförslaget innebära att FRA fick möjlighet att avlyssna allt som skedde via internet.

Förslaget blev omdebatterat. Svenska politiska bloggare från alla läger byggde upp ett starkt tryck i frågan och de borgerliga riksdagsledamöter som anmälde en avvikande uppfattning än den Alliansregeringen förfäktade blev hårt ansatta. Majoriteten i riksdagen var inte större än fyra röster, och fem personer hade meddelat att de ville rösta nej. I slutändan kvittades två ut, en röstade nej, en lade ner sin röst och två tyckte sig ha fått tillräckliga garantier efter en återremiss av förslaget för att kunna trycka på ja-knappen. FRA-lagen blev verklighet.

Samma år kom också en proposition från regeringen utifrån EU:s IPRED-direktiv. Lagen skulle tvinga internetleverantörer att lämna ut uppgifter om IP-adresser och IP-adressens abonnemang vid misstänkt fildelning, något som är en tämligen stor integritetskränkning sett till brottets allvar. Även detta förslag blev starkt omdebatterat, men röstades slutligen igenom 2009 – dock efter vissa förändringar som gjorde att enstaka nedladdningar inte berättigade uppgiftsutlämnande.

Under efterföljande mandatperiod kom nästa stora strid om den personliga integriteten: Data-lagringsdirektivet. Bakgrunden var ett direktiv som Sverige varit med och tagit initiativ till i EU, men som inte implementerats i tid nationellt. Lagen, som antogs 2012, skulle innebära en skyldighet för operatörer att lagra uppgifter om sina användares kontakt med varandra i minst sex månader, för att ge polis en möjlighet att begära ut uppgifterna i brottsbekämpande syfte. Lagringen skulle omfatta såväl avsändare som mottagare av samtal, sms, e-post med mera, och även inkludera geografisk plats för användarna. Direktivet var så långtgående att det ogiltigförklarades av EU-domstolen i mars 2014, eftersom det bröt mot unionens rättighetsstadga. Det innebar dock inte att lagen i Sverige per automatik upphävdes – det skedde först senare, när det

svenska rättsväsendet begärt ett förhandsavgörande från EU-domstolen rörande den svenska implementeringen. När det kom stod det klart att lagen också stred mot grundläggande mänskliga rättigheter och den tillämpades därefter inte.

Regeringen lade dock under 2019 fram ett nytt lagförslag om datalagring som röstades igenom i riksdagen, trots att det även denna gång fanns stora betänkligheter kring dess inverkan på medborgarnas rätt till personlig integritet. Den här gången uteblev dock debatten nästan helt.

Motivet bakom dessa tre lagstiftningar har handlat om brottsbekämpning. FRA-lagens syfte var bland annat att upptäcka och förhindra planer för terrorattentat och utländsk makts påverkan på landet. IPRED-lagen skulle minska den illegala fil-delningen. Datalagringsdirektivet var nyckeln till att förhindra terrorattentat, organiserad brottslighet, pedofilnätverk och så vidare. Det har gjort det svårt för kritikerna att få gehör för sin oro. Rationella argument har helt enkelt inte så mycket att sätta emot när rädslan griper tag i medborgarna.

Följderna av lagarna har varierat. FRA har fått allt mer utökade befogenheter, men debatten har uteblivit och effekterna är svåra att uttala sig om. Det har helt enkelt inte gjorts några utvärderingar som visar att den hjälper Sverige att stoppa terrorbrott

och annat, som tanken var vid införandet. Däremot har Europadomstolen konstaterat att den saknar tillräckliga skydd för den personliga integriteten i förhållande till den information som staten kan dela med sig av till andra stater och att verksamheten inte är tillräckligt kontrollerad.

IPRED-lagen, i sin tur, har fått ett oväntat användningsområde. Ny teknik gör att tillgången till film, musik och dylikt numera är enkel och prisvärd. Fildelningen utgör helt enkelt inte ett hot mot kreatörerna längre. Det som däremot hänt i lagens kölvatten, är att svenska medborgare utsätts för en mycket speciell sorts utpressning. Två tredjedelar av de som begär ut uppgifter om användare som laddat ner upphovsrättsskyddat material från nätet är porrbolag. Dessa skickar sedan ut kravbrev till IP-adressinnehavarna: Betala vår föreslagna förlikningssumma, eller så drar vi dig inför rätta. Eftersom få är bekväma med att tvista i domstol om eventuell fildelning av pornografi, betalar många och intäkterna för bolagen beräknades uppgå till hundra miljoner kronor bara under 2019.

Datalagringen, som skulle möta de brottsbekämpande myndigheternas ”stora behov” av att få ut uppgifter från Internetleverantörer, verkar inte ha fått någon större effekt på den grova brottslighet som det talades om vid implementeringen. Bahnhof,

som varit en av de företag som varit aktiva i debatten kring lagringen, meddelade 2016 att de mestadels fick förfrågningar om att lämna ut uppgifter rörande fildelning. I Tyskland konstaterade man att införandet av datalagring ökade uppklärningsgraden med 0,006 procent. När den nya datalagringslagen infördes varnade tunga remissinstanser för att den fortfarande är för omfattande och fortfarande utgör ett allt för stort ingrepp i enskildas rätt till personlig integritet – men trots det röstades den igenom.

Det är som att vi inte längre är förmögna att göra en rimlig riskavvägning när det är brottsbekämpning som ligger i den andra vågskålen. Plötsligt blir alla medel tillåtna. Enskildas rättigheter väger lätt i jämförelse med den rädsla som allt för många känner inför brottsligheten – och då spelar det inte någon större roll om inskränkningen ens ger effekt.

Rätten till personlig integritet är, i likhet med de flesta andra, inte absolut. Det kan vara legitimt att staten inskränker den. Precis som med andra rättigheter så får den dock inte göra det utan att det är proportionerligt och effektivt. Exempelvis får vår rätt till rörelsefrihet begränsas genom att vi döms till fängelse om vi begår ett brott, men fängelsestraffet måste stå i proportion till hur allvarligt brottet är. Vi låser inte in någon på livstid för snatteri, men däremot för mord. Vår yttrandefrihet får inskränkas

på så sätt att vi inte får förtala andra människor och inte heller får avslöja krigshemligheter. I vissa fall är det också rimligt att inkräkta på den personliga integriteten. Det är helt klart proportionerligt att låta polisen gå igenom brottsmisstänkta personers datorer, om brottet kan gå att bevisa med material från datorn. Men de lagar som antagits av Sveriges riksdag på den här sidan millennieskiftet drabbar inte bara misstänkta, de drabbar alla. Ändå blir de kvar. Det bådär inte gott för respekten för våra mänskliga rättigheter.

Migrationen

Asylrätten är uråldrig och varianter av den har funnits i de flesta mänskliga samhällen genom historien. Som politisk rättighet dök den upp i samband med bildandet av nationalstaterna och skyddar i grund och botten vår rätt till alla andra mänskliga fri- och rättigheter genom att garantera oss skydd mot en stat som inte respekterar dessa. Du kan då ta dig till en stat som har respekt för dina fri- och rättigheter, och slippa bli utvisad till och förföljd i ditt gamla land.

I takt med att människor, tack vare fler, modernare och säkrare transportvägar, fått allt större möjligheter att röra sig mer över nationsgränser för att fly från krig och förtryck har dock världens länder

försökt begränsa hur många asylsökande som tar sig till dem. I EU har man skapat Dublinförordningen, som föreskriver att en asylsökande i första hand ska få sin ansökan prövad i det första EU-land de kommer till, därefter är rätten att söka asyl i unionen förbrukad. Detta, i kombination med de metoder som används av EU:s gränsmyndighet Frontex och det avtal EU slöt med Turkiet som gör att de turkiska myndigheterna hindrar människor från att fly vidare in i unionen, gör det oerhört svårt att ta sig till Europa för att få skydd.

I Sverige har synen på asylrätten också förändrats. När dåvarande migrationsminister Tobias Billström i februari 2013 sa att vi måste börja prata om vilka volymer av människor som kommer hit, mötte det skarp kritik även i de egna leden. Anledningen var, givetvis, att en rättighet inte kan vara beroende av hur många som önskar nyttja den. Ingen politiker skulle få för sig att begränsa föreningsfriheten bara för att fler och fler blev medlemmar i ideella föreningar, eller begränsa rösträtten med hänvisning till att valdeltagandet är för högt.

Ändå hänvisas det ofta till vad det svenska folket anser om migrationen när ämnet debatteras. Det politiska läget helomvändes i och med migrationskrisen 2015, och plötsligt är volymer nästan det enda som våra folkvalda pratar om. Majoriteten svenskar

vill se en åtstramad migrationspolitik, heter det, och då är det plötsligt viktigare än rätten för människor på flykt att söka asyl.

Det går att ha många åsikter om hur integrationen i Sverige fungerar, hur mottagandet av människor ser ut och hur stora flyktingströmmar påverkar hur enkelt det är att förbättra dessa två nödvändigheter. När Sverige i praktiken stängde gränsen i november 2015 så hänvisade också dåvarande miljöpartistiska språkröret Åsa Romson till att vi behövde ett ”andrum” för att ordna just detta.

I själva verket hände inget sådant i andrummet, som fortfarande pågår. Istället permanentas den åtstramade migrationspolitiken och människors möjlighet att söka en fristad blir allt mer beskuren. Anledningen är helt klart den folkliga opinionen. Och trots att antalet som söker asyl i Sverige blivit mindre och mindre år för år efter 2015 och nu ligger långt under genomsnittet för perioden 2000–2011, alltså innan kriget i Syrien bröt ut, ökar trycket på att strama åt ännu mer.

Migrationspolitiken är ytterligare ett exempel på hur styvmoderligt de grundläggande mänskliga rättigheterna behandlas i svensk politik, och hur lättvindigt de ändå inskränks så länge majoriteten inte ser några problem med det.

Yttrandefriheten

Kanske står även en av Sveriges äldsta och mest välskyddade rättigheter näst på tur att drabbas av repressiv lagstiftning till följd av ett tryck från majoriteten. Yttrandefriheten har förvisso ett starkt lagskydd, men stödet för det skyddet bland befolkningen ser ibland ut att vackla betänkligt.

Exempelvis startade år 2018 ett drev mot komikern och rapartisten Anton Magnusson, alias Mr Cool. Magnusson hade under flera år släppt låtar som drev grovt med typiska teman för hiphopmusiken. Problemet för Magnusson var att ett antal kända personer tolkade låttexterna som om de vore på allvar, och det startade en kampanj som ledde till att en av låtarna avpublicerades av Spotify och att Magnusson även avbokades som stand up-artist.

I ett fritt och demokratiskt samhälle ska givetvis var och en få protestera mot det man anser är fel, osmakligt eller obehagligt. Det som är olycksbådande med just drevet mot Anton Magnusson är hur något som nästan måste vara ett medvetet missförstånd leder till krav på avpubliceringar och ifrågasättanden av hur sådant över huvud taget kan vara tillåtet.

Yttrandefrihet behövs nämligen inte för sådant som de allra flesta tycker är vettigt, roligt eller bara allmänt harmlöst. Poängen med rättigheten, är

tvärtom att skydda det som kan upplevas som miss-
hagligt, stötande eller äckligt. Yttrandefriheten är
redan begränsad på så sätt att olaga hot, förtal, hets
mot folkgrupp och dylikt är kriminaliserat – men
den tillåter alla att säga sådant som andra bara inte
tycker om.

I fallet med Magnusson är såklart ämnet mycket
känsligt. Hans texter handlar inte sällan om våld,
misogyni och pedofili, och det kan givetvis göra de
som lyssnar upprörda. Det måste dock vara uppen-
bart för var och en som inte medvetet försöker miss-
förstå, att texterna också är djupt ironiska. Magnus-
son förespråkar inte pedofili eller våldtäkt – han
använder fenomenen för att driva med många av de
texter som faktiskt förekommer inom rapmusiken
till vardags. Det är grova skämt, men det är skämt lik
förbannat, och skämt är i högsta grad tillåtet inom
yttrandefrihetens ramar. Det går inte att ha en ord-
ning där bara humor som inte riskerar att provocera
någon tillåts i offentligheten.

Just Magnussons humor är också rolig just efter-
som det han skriver om är så otänkbart, orimligt
och oacceptabelt. Människor som skrattar åt grova
skämt om pedofili gör det inte för att de tycker att
pedofili är normalt, utan just för att det inte är det.
Att som de inflytelserika personer som deltog i dre-
vet mot Anton Magnusson hävda att låtarna skulle

”normalisera” pedofili är därför fullständigt felaktigt. Hade det varit normalt hade det inte varit roligt.

Det är ett tecken i tiden att toleransen mot just humor verkar vara på nedåtgående.

Drevet har dock drabbat även andra artister. Så sent som den 2 januari 2021 förklarade riksdagsledamoten Robert Hannah (L), att Spotify borde ”ta sitt ansvar” och plocka bort Yasin från sina rekommenderade spellistor. Anledningen var att Yasin misstänktes för diverse grova brott och Hannah menade att Spotify annars skulle tjäna pengar på kriminalitet. Liknande åsikter förfäktades av många i den offentliga debatten.

Yasin har, till skillnad från Anton Magnusson, faktiskt dömts för brott och det verkar onekligen som att han tar upp dem i sina texter. Frågan är dock om det betyder att verken ska göras mindre tillgängliga? Var drar vi då gränsen för vad som får och inte får skildras i artistiska verk?

Det är (ännu) inte någon seriös debattör som menat att Yasins musik inte borde tillåtas alls, men det är ytterligare ett obehagligt tecken i tiden när det kommer till hur synen på yttrandefriheten kommit på glid. Det är klart att det finns mycket som är problematiskt med den våldsglorifiering som många rapartister tycks ägna sig åt, men lösningen kan inte vara att inskränka yttrandefriheten eller att

försöka knuffa verken ur ramplyuset. Dels vore det en oacceptabel inskränkning av yttrandefriheten, dels så skulle det givetvis inte fungera för att faktiskt komma till rätta med det som behöver åtgärdas. Vi kan alla välja vad vi vill lyssna på, och välja bort att lyssna på sådant som vi inte vill stödja. Det är mycket effektivare än rop på förbud och regler.

Vad gör vi nu då?

Den stora trenden som tycks ligga bakom mycket av de glidningar i rättighetsfrågor som vi ser verkar vara rädsla. Trots att vi lever i en värld som är tryggare än någonsin är det som att faror alltid lurar runt hörnet och att de måste bekämpas till varje pris.

Kanske är det den ökade tryggheten i sig som har lett till de allt större kraven på ytterligare trygghet. Minnet är kort, och det var länge sedan majoriteten här i Sverige upplevde vad riskerna med att inte skydda minoritetens rättigheter faktiskt innebar.

Efter andra världskrigets slut var det få som kunde blunda för att stater faktiskt kunde utgöra ett reellt hot även mot sin egen befolkning. Mänsklighetens absolut vidrigaste och mest omfattande brott har begåtts – eller allra minst möjliggjorts – av just stater.

Idag verkar människor snarare tro att det är staten som ska rädda oss från det vi upplever som farligt. Särskilt i Sverige, där majoriteten inte utsatts för några övergrepp på många generationer, utan tvärtom valt att lägga allt mer ansvar för våra egna liv på staten och därför har ett ovanligt högt förtroende för den och dess goda vilja. Det gör att vi lätt ignorerar riskerna med att det offentliga känner till alla integritetskänsliga uppgifter som finns om oss, att vi hellre ser stängda gränser än respekt för asylrätten och undrar om låttexter verkligen ska vara tillåtna. Man glömmer att staten är en mäktig fiende om den väljer att sätta sig emot sina egna medborgare. Som John Locke uttryckte det i *Two treatises of government* 1821: "This is to think that men are so foolish, that they take care to avoid what mischiefs may be done them, by pole-cats, or foxes; but are content, nay, think it safety, to be devoured by lions."

Det finns dock oväntade ljusglimtar. Den socialdemokratiske statsministern Stefan Löfven har börjat använda begreppet liberal demokrati, snarare än att bara säga demokrati. Det kan vara ett resultat av att han tvingats samarbeta med liberala partier i riksdagen, men det kan också vara ett resultat av de illiberala demokratier som växer fram i Europa. Ungern är det tydligaste exemplet, där folksuveräniteten hävdas för att låta regeringsmakten ställa såväl

domstolar som medier under sig. Polen är tragiskt nog på väg åt samma håll, och fler riskerar att följa därefter. Kanske har socialdemokratin upptäckt vad riskerna är med att inte garantera minoriteters rättigheter: Majoriteten kan faktiskt ha fel!

Den stora frågan är givetvis hur vi ser till att upprätthålla de mänskliga rättigheterna även i framtiden. Något entydigt svar går knappast att ge, men det finns vissa saker vi borde kunna vara överens om.

För det första är en bibehållen, och kanske till och med en stärkt, maktindelning av yttersta vikt. Oberoende domstolar är en grundförutsättning för att inte individers rättigheter ska stå sig slätt i förhållande till majoritetens vilja. Att Sverige kvarstår som EU-medlemmar och inte frånträder Europakonventionen är därför avgörande. Det finns också ytterligare åtgärder vi kan vidta för att stärka oberoendet, exempelvis genom att se över utnämningssystemet för domare. I Sverige är det fortfarande regeringen som sitter på utnämningmakten, vilket inte är helt oproblemiskt. Därtill bör vi överväga att införa en verklig författningsdomstol, som har till uppgift att pröva att de lagar riksdagen beslutar om inte står i strid med våra grundlagar. Idag skickas nya lagförslag på remiss till Lagrådet, som får utvärdera dem inför en behandling i riksdagen. Men även om Lagrådet kommer fram till att en lag är grundlagsvidrig så

kan de inte stoppa den. Systemet är inte tillräckligt för att vi ska kunna vara säkra på att våra ledamöter inte fattar rättighetsvidriga beslut. Ett enkelt sätt att lösa problemet är att ge Lagrådet makten att stoppa lagförslag från att nå riksdagen, om de anser att de kränker de mänskliga rättigheterna.

Det andra som vi måste arbeta med är folkbildning. Det har historiskt varit en svensk paradgren. Studieförbunden har varit avgörande för framväxandet av den svenska demokratin i sin moderna tappning. Nu för tiden verkar vi dock räkna med att de flesta får sin demokratiska skolning via grundskoleutbildningen – något som vi tyvärr inte ska vara för säkra på. Flera rapporter, bland annat *World Values Survey-Sweden* (2011), en undersökning som leddes av Staffan I. Lindberg vid Göteborgs universitet, visar att allt färre unga tycker att det är viktigt att leva i en demokrati. Kanske hänger det samman med en sämre förståelse för vad demokrati innebär och hur livet ter sig för den som inte har mänskliga rättigheter. Skolan har uppenbarligen misslyckats med att göra våra medborgare resilienta mot populism och auktoritära strömningar. Det behöver åtgärdas. Det räcker inte med att skolan ovillkorligen får propagera för demokratin, undervisningen måste gå djupare in på innebörden. Fler behöver bli medvetna om hur demokratin fungerar, så att man förstår skill-

naden mellan att vara en medborgare och att vara en kund. Allt för många ser det som politikens uppgift att lösa deras problem, utan att reflektera över hur de själva kan bidra i den processen.

Folkbildning är såklart också mer komplicerat nu än i det gamla och någorlunda homogena Sverige. I tider av fake news och ständigt nya konspirationsteorier som blommar upp i sociala medier, behöver studieförbunden hitta nya vägar att nå de människor som befinner sig allra längst från engagerade aktivister.

Media har givetvis också ett ansvar. Inte minst under coronapandemin har det visat sig hur skadligt det är med förenklade resonemang och klickjaksrubriker. Det resulterade i att många som erbjöds ett särskilt vaccin tackade nej, eller ännu värre, gick till verbal attack mot sjukvårdspersonal för att de inte själva fick välja vilket de skulle få. Tills sist ledde det till att vaccineringen tog längre tid och att de undantagstillståndslänkande inskränkningarna av medborgarnas fri- och rättigheter som införts blev kvar ännu längre, helt i onödan.

Slutligen måste också Sveriges politiker och tjänstemän vara ytterst samvetsgranna i sin maktutövning. Varje gång någon avslöjas med att ha skott sig på skattebetalarnas bekostnad ökar misstron mot demokratin, och allt fler riskerar att falla för

idén om att Sverige styrs av en liten elit som tjänar sig själva mer än folket. Det i sin tur göder populism och de partier som inte alls sätter särskilt högt värde på våra mänskliga rättigheter.

Politiker som misstänkliggör varandra påverkar också. Det är allt för vanligt att folkvalda och andra debattörer går till personangrepp istället för att diskutera. Vissa går så långt att de sprider idéer om att Sverige skulle styras av en liten elit med särintressen, som inte bryr sig om vanligt folk. Tanken om att det skulle finnas en ”tyst majoritet” visar sig dock gång på gång vara felaktig – särskilt i ett land som Sverige med högt valdeltagande. Politiker är vanliga människor, och den överväldigande majoriteten gör sitt jobb ideellt. De läser handlingar på kvällar och helger, tar ledigt från jobbet för att gå på fullmäktige och svarar på arga insändare under sin fritid. Genom att mata idén om att det skulle finnas ett särskilt etablissemang som vill sina medborgare något ont, ägnar man sig inte bara åt ovärdig smutskastning utan också åt att angripa demokratin som sådan. Det eroderar förtroendet för systemet mer än för de politiska motståndarna, och banar väg för en förenklande populism som sätter den stora massan framför enskilda medborgares rättigheter.

Demokrati kan inte bara bygga på vad den stora massan vill, utan måste också respektera varje med-

lem av den massan. Och var och en av dem, måste veta att just deras idéer, viljor och val väger lika tungt som alla andras. Vi måste gemensamt se till att demokratibegreppet aldrig fördummas så pass att det blir utbytbar mot majoritetens diktatur. Tryggast står sig nämligen de mänskliga rättigheterna om också en majoritet av medborgarna värdesätter dem.

Bortanför bäcken – en dystopisk framtidssnovell

Patrik Oksanen är senior fellow på tankesmedjan Frivärld, frilansskribent samt ledamot av Kungliga Krigsvetenskapsakademien och Kungliga Örlogsmanasällskapet. Han är författare till boken "Skarpa Skärvor - Om hur informationskrig hotar att slå sönder det öppna samhället" (2018) och har bland annat varit politisk redaktör på centerpartistiska Hudiksvalls Tidning och jobbat på Sveriges Television.

Någonstans i Värmland. 19:e september 2048.

Solen hade försvunnit bakom träden, men ljuset hängde sig kvar. Aftonskimret spelade i harmoni med de gula och röda löven och dess mörknande skuggor. Hon hade gått med ryggsäcken i två dagar sedan hon hoppat av bussen i Ekshärad, eller Exärr som man sade i bygden förr i tiden. Den nationella uttalsguiden gjorde att det bara var de riktigt gamla som envisades om uttalet, i alla fall när ingen eller

snarare ingenting kunde lyssna. All elektronik hade hon lämnat i Karlstad, hos en kompis. Karta och en gammeldags kompass hade manövrerat henne djupare och djupare in i skogarna.

Det hade varit en vandring i tystnad. Inte en människa hade setts till sedan Roja lämnat de stora vägarna. Det hade varit en reningsprocess från Stockholms pulserande brus, stress och uppkoppling med ständiga budskap som passiviserade hjärnan från hotande tankar mot ledaren och nationen.

De här dagarna hade långsamt breddat hennes synfält. Det var som att ljud, ljus och dofter blev skarpare och tydligare. Tillvaron fick perspektiv, den inrutade rädslan släppte och luften blev friare att andas. Stegen på stigen blev lättare när tyngden på axlarna släppte.

Bakom träden skymtade hon nu den svartnande bäcken som ringlade sig som en trött snok. När hon gått ytterligare några meter förstod hon att hon kommit rätt. Hon var framme.

En gammal skylt, som tagits från en väg någonstans, hade fått ny text.

Hon hade hört talas om skylten när någon släkting skakat på huvudet åt tok-Olle, henne morbror Olof, som flyttat ut i gammelonkel Bengts gamla skogskoja i väglöst land i skogsbygden. Olofs namn nämndes mest som en viskning i slakten, då med

menande blickar och skakande huvuden.

Det var som att han aldrig hade funnits, hennes enda minne av honom hade varit en julafton, han hade varit bullrig och gladlynt, och pratat något om någon tecknad gammal serie om en Robin Hood som inte längre gick att se. Därefter hade Olof försvunnit in i tystnaden. De äldre kusinerna pratade aldrig om sin far. När hon vid sin konfirmation, samma år som den fjärde stora torkan tvingade fram den tredje ransoneringen på kött på grund av nödslakterna, hade dristat sig att fråga hade de bara stirrat ursinnigt på henne.

Det var först när hennes mormor låg på dödsbädden som hon fått veta vart Olof tagit vägen, och hon fick höra historien om att han fanns djupt inne i de värmländska skogarna. Och att han med nöd och näppe klarat sig undan stora skogsbranden som svepte fram under det första torråret på 30-talet. Grönskan hade så här många år efteråt tagit tillbaka markerna, men här och var fanns förkolnade träd som påminde om infernot.

Kojan hade byggts för långt över hundra år sedan av skogsarbetare som var ute och högg skog om vintrarna. Ett hårt arbete för hand, på den tiden då vintrarna var långa, kalla och snörika. Sedan kom motorsågen. Sedan skogsmaskinen. Sedan kom de milda vintrarna. Idag var skogsbruket helt automa-

tiserat med AI-styrda drönare.

Gammelonkeln hade hittat kojan av en slump i sin barndom på en fisketur och i vuxen ålder köpt loss skogshuggarnas enkla skjul.

Skylden hade gammelonkel Bengt gjort när han efter ett liv i handelsflottan klivit i land för femtio år sedan och flyttade ut i skogen. Efter ett liv till havs ville han uppenbart inte se mer av havet, och inte heller ville han bli störd.

Texten hade fått ny färg och lyste i argt rött. En text som skulle skrämja besökare. Då som nu. Få dem att vända om. Kom inte hit. Håll dig borta.

**PÅ ANDRA SIDAN ÅN BOR EN
BEVÄPNAD HEMBRÄNNARE
SOM FÖRAKTAR POLITIKER.
SKIT I HUNDEN, VARNING
FÖR ÄGAREN.**

Hon log lite osäkert åt skylden som signalerade en obändig sturskhet och en oberäknelig ilska gentemot allt och alla. En typ av protest som du inte längre kunde se i den polerade och putsade staden. Och aldrig mot makten.

Men hon tänkte inte vända om. Inte nu.

Det fanns frågor som brann efter svar. Svar som inte längre gavs i den digitaliserade storstaden, där

information fanns tillgänglig i överflöd men inte längre någon kunskap.

Information, eller information.

Det som fanns tillgängligt och integrerad i all kommunikation var det som var godkänt. Den information som fanns var den rätta. Eller snarare den tillrättalagda. Det hade tagit många år för henne att börja förstå det.

Att vara ute i skogen var en befrielse för själens flyktiga tankar. I den ständigt uppkopplade världen värderades ditt agerande, det lagrades i maktens moln, samtidigt som du matades med information för att korrigera ditt beteende så att du blev en nyttig medborgare och fyllde dina förpliktelser mot ledare, folk och land. I den ordningen.

De som inte behövde så mycket korrigering premierades. De mest lojala var de mest privilegierade.

De välartade medborgarna som gjorde nytta för nationen fick dörrarna öppnade. Utbildning, bostad, jobb och resor möjliggjordes. Att resa till andra världsdelar var förbehållet de främsta, övriga fick hålla sig till närområdet, som Gotland, Oslo, Köpenhamn, Åland eller rent av storfurstendömet Finland.

När hon klev upp på den hemmabyggda bron, kanske var spång en bättre beskrivning, hörde hon ett gällt hundskall.

Hon hann tänka på skylten, den som sade ”skit i

hunden”, och nästan hinna över innan hon tvärstannade vid ett plötsligt pang som ringde i öronen.

Lederna värkte. Passet vid huggkubben var fortfarande inte över. Vintern skulle förberedas, den sjuttonde sedan han helt gav upp motståndet och accepterat nederlaget.

Han hade lämnat allt bakom sig efter att ha planerat sin flykt från dårskapen noga. Kojan och det intilliggande lilla huset hade rustats, bastun hade byggts. Jordkällaren, som också blivit hans vinkällare, hade kommit efter bastun. Matjord hade fraktats för åstadkomma ett litet hemjordbruk. Växthus och solenergi hade tillförts. Jakt och fiske bidrog till mathållningen.

Och så hade han fraktat hela sitt bibliotek, arkiv och liv bort från lägenheten på Södermalm.

Äktenskapet var slut, barnen hade vänt honom ryggen. Pappa var pinsam. Han förstod inte vad som var bäst för landet eller honom själv hade de sagt. Hustruns karriär som pr-konsult, med tunga uppdrag för folkfrontspartiet Ny Samling för Svensk Demokrati (NySSD), behövde inte en man som han.

Skilsmässan hade inte kommit som någon överraskning. Snarast var det en bekräftelse, en slutlig

sådan, på något han känt till en under en längre tid.

Han hade inte sagt adjö till barnen eller exfrun. De hårda orden hade sagts redan tidigare. Det fanns inget behov av att säga något mer. I deras ögon var han något skulle tigas ihjäl, glömmas och som helst aldrig funnits. Spåren hade rensats, bilderna i sociala medier hade tagits bort och namn hade bytts.

För honom själv fanns bara sorgen över vad som hade hänt och allt som gått fel. Att årtiondena då han försökt kämpa mot en stormvåg som inte gick att stoppa bara gått förlorade. Nu var hans liv det lilla. Ett besök i kvartalet inne i Ekshärad för förnödenheter.

De här tankarna om sorg och smärta kom inte längre varje dag, inte ens varje vecka – varför de kommit över honom just här och nu hann han inte tänka klart över.

En pulserande signal i fickan fick honom snabbt att lägga undan yxan och ta upp larmet.

Det var sektor 1, station 2 och 3 som larmat. På värmesignaturen såg han att det inte var älgen som triggat larmet, utan en människa. Han plockade upp älgstudsaren, en ömt vårdad svart skönhet om tre kilo. Skämtsamt kallade han bössan för gamla Bettan, nu var det inte ett armborst, utan en Sako 85 Finnlight II.

Han visslade på Marion och en brun labrador kom som en oljad blix.

En skäggig, mager, gänglig äldre man med en grå keps med ett gevär klev fram ur skogen. Vid hans sida en morrande hund.

”Det här är privat mark. Vänd om”.

”Olof...” sade hon trevande.

Han ryckte till och blängde sedan avvaktande mot den unga mörkhåriga kvinnan med ryggsäck som stod mitt på bron i en ställning som indikerade att hon inte visste om hon skulle hoppa i vattnet, vända om eller fortsätta rakt över.

”Vem i helvete är du?”

”Roja, din systerdotter...”

De satt i den tillbyggda stugan. På skrivbordet låg travar med böcker och papper, och i mitten tronade en gammal Remingtonskrivmaskin. Bokhyllorna på väggarna fullproppade med travar av böcker. Den mängden böcker i ett och samma rum hade hon bara sett en gång tidigare, när en pojkvän hade släppt in henne i den stängda bokavdelningen på Folkets upplysningscenter, det som förr kallades för bibliotek, i hopp om att få hångla. Hon hade glömt pojkvännens förhoppningar och istället helt slukats av böcker

som var för farliga för att vara tillgängliga i den öppna och digitala delen.

Den här stugan liknade det stängda bokrummet. Känslan av att vara på ett förbjudet ställe var den samma. Stugan var verkligen full av böcker, bokhyllorna räckte inte till. Det i sig gav känslan av ett frihetligt kaos. Hon hade tagit ut en bok på måfå.

Det blev en svart bok där det mjuka omslaget var fyllt med vita symboler som hon inte kände igen och som trillade nedåt i bilden. Sidorna hade gulnat och när hon bläddrade fastnade hon på orden ”*Jag berättar därför vad som håller på att hända: Vi i den västerländska liberala demokratin håller på att förlora just nu...*”

Hon tittade på tryckåret, 2018. Tio år innan den nationella räddningen, efter det Ryska imperiets befrielsekrig mot de liberala dekadenta oligarkerna. En frihetsbas på Fårösund var det svenska folkets blygsamma tack för att Vladimir den Store återställt ordningen i Östersjön. Det var i alla fall det som lärdes ut i skolan.

”Internet och medborgarnas skapande, som skulle säkra friheterna, riskerar nu att bli bojorna som fångslar oss vid auktoritära regimer; inte långt borta, utan här – hos oss.

Det fria ordet blir det ofria ordet. Aldrig tidigare har George Orwells 1984 känts närmare än idag: ”Krig är fred. Frihet är slaveri. Okunnighet är styrka.”

Hon rös.

George Orwells 1984 var den bok hon stulit i biblioteket när den uttråkade pojkvännen tagit fram ett spel i sitt VR. Hans plan med hångel hade misslyckats, men han var för snäll för att störa henne när hon slukats av det förbjudna.

1984 var en bok som bidragit till att hon nu var här. Hon hade läst den i största hemlighet, vänt på bladen under täcket med en gammaldags ficklampa. Aldrig hade hon läst boken någonstans i närheten av en övervakningskamera.

Det var för mycket hon kände igen sig i 1984 och i Winston Smiths liv, men hon hade inte vågat diskutera det hon läst med någon. Inte ens med de bästa vännerna.

Roja kom tillbaka i tankarna till stugan. Hon slog igen boken hon höll i handen och tittade på författarnamnet, det var inget hon kände igen.

Olof mötte hennes blick och nickade stillsamt.

”Den där författaren har jag träffat, både på den gamla tiden och senare. Tror första gången kan ha varit på Liberal Salong på tankesmedjan Fores

hösten-21 kanske. Nu förstår du ju inte vad jag pratar om, men det var sånt som fanns förr i tiden, när vi var fria. När vi kunde mötas och prata utan att staten lyssnade.”

Olof försvann in i minnen medan han stängde igen kaminen efter att ha fått fart på elden som nu knastrade och sprakade.

De hade slagit sig ned i fåtöljerna. Marion hade blängt på henne innan labradoren funnit sig till rätta på fällen.

”Du tog hennes plats” urskuldade sig Olof. ”Det är ingen annan hon som brukar sitta i den där fåtöljen”. Han räckte över en kopp kaffe. ”Nu får du allt förklara varför du är här”.

Svaret var inte enkelt för Roja. Det var så många saker som gjorde att hon satt här med en morbror hon inte kände, en morbror som var uttraderad av släkten och samhället.

Känslan av att allt var fel, den stulna boken, den inställsamma miljön i Stockholm, kontrollen, pek-pinnarna, de underliggande hoten om minskade möjligheter om något gick snett och sedan en växande nyfikenhet på vad som hade hänt med Olof hade bidragit. En rebellisk ådra löper i släkten hade mormodern berättat på sin dödsbädd. Nog var både Roja och Olof ett bevis för det.

”Jag har frågor som jag inte kan ställa i Stockholm.”

Olof muttrade eftertänksamt till svar. Han förstod att den bristande tankefriheten galopperat iväg sedan han lämnade samhället bakom sig för sjutton år sedan. Att andas fel fråga fick sociala konsekvenser och rapporterades direkt in i stordatorn Moder Svea, som NySSD kallade det digitala rankingsystemet som levererats med pompa och ståt av kinesiska företag med Folkrepublikens ambassadör i spetsen. En ny era i svensk-kinesiska relationer hade inletts hade det hetat.

”Vad hände egentligen? Varför har vi det samhälle vi har? Och vad gör vi åt det? Jag menar, visst var det annorlunda förr. Men jag har svårt att tro på att allt var kaos, att en global elit bestående av satanister och pedofiler styrde världen och att NySSD befriade oss i Sverige från det hela.”

”Ja, det där du nu säger kan du inte säga var som helst...”

Olof satt tyst en stund, lade sedan in mer ved i brasan innan han svarade.

”Det blir en lång natt det här.”

Det hade blivit en lång natt. Hon hade sugit i sig varje ord, särskilt när morbrodern berättat om den stegvisa undergången.

”Jag kämpade i nästan tjugo år för att stoppa det som skedde. Men det var för mycket och för få som såg faran i tid. Och när fler såg vad som höll på att

hända var det för sent. Det var som i boken du håller i handen. Det var skärvor man kunde uppfatta, men mosaiken av skärvorna framträdde först i efterhand, förutom för några framsynta som kunde se bilden tidigt. Den där smörjan om att NySSD räddade landet är just smörja. Det där med global elit av satanister och pedofiler var ett påhitt i USA, Qanon. Det spreds av president Trumps anhängare under hans första presidentperiod med hjälp av Kina och Ryssland. De försökte storma Capitolium, där den folkvalda kongressen höll till, men misslyckades första gången. Sedan hjälpte rörelsen honom tillbaka till makten igen. Det ledde till Natos sammanbrott och dödsstöten för EU. Demokratin dog stegvis under många år.”

Därefter hade han behövt förklara vad EU och Nato var, båda organisationerna föddes ur det andra världskriget och tanken att demokratier ska samarbeta för att vara fria och undvika krig. Hur det hade försvagats i takt med att USA försvagats. Det var den segrarmakt från andra världskriget som stått för stadgan och styrkan i de stora samarbetena som länge gav fred och historiskt välstånd. Att säga att människor hade rätt till frihet från begär och fruktan som det sades i Atlantdeklarationen 1941 var radikalt.

Hon hade tyckt att det lät vackert. Som poesi.

Ännu vackrare hade det blivit när han läste högt ur FN-stadgan från 1948:

”Artikel 1: Alla människor äro födda fria och lika i värde och rättigheter. De äro utrustade med förnuft och samvete och böra handla gentemot varandra i en anda av broderskap.”

Hon hade särskilt fastnat för 21:3:

”Folkets vilja skall utgöra grundvalen för statsmakternas myndighet. Denna vilja skall uttryckas i periodiska och verkliga val, vilka skola äga rum med tillämpning av allmän och lika rösträtt samt hemlig röstning eller likvärdiga fria röstningsförfaranden.”

Folkets vilja genom fria val var något annat än NySSD som uttolkare av folkets vilja med hjälp av stordatorn.

Samtalet hade varat hela natten. Det fanns så många frågor.

Olof hade besvarat det mesta tålmodigt, han hade beskrivit världen som gått under. Den hade inte varit perfekt, men den hade varit fri. Fri press, fri åsiktsbildning, yttrandefrihet, meddelarfrihet, offentlighetsprincipen var ord och begrepp hon inte kunde relatera till. Dessa var försvunna sedan länge.

En kombination av omständigheter som den digitala tekniken som gjorde det fördelaktigt att sprida lögnen med starka känslor hade urvattnat sanningsbegreppet. Klimatet, ja klimatkatastrofen var väl det mer korrekta begreppet, migrationsströmmar, västvärldens problem att leverera till medborgarna när människor blev gamla och ekonomin inte räckte till hade tillsammans med Kinas uppgång och Rysslands beslut att återta sitt förlorade imperium blivit för mycket. Särskilt när valresultaten hade gett svaga minoritetsregeringar som fick kompromissa sönder sig samtidigt som den nationalistiska högerextremismen och dess sammanvävda konspirationsteorier hade fått växa fritt.

”När förstod du vad som höll på att hända?”

”Det förstod jag nog stegvis. Men vi visste tidigt egentligen allt vi behövde veta. Varningarna var många. För mig var åren 2014–2016 ständig ökad oro i kroppen, även om man kunde bli avfärdad som en småtokig hysteriker som såg spöken på ljusa dan under de åren också. Människans vana att vilja vara kvar i det trygga gjorde att det var jobbigt att titta över kanten för att se vad som väntade oss.

”Vad hände?”

”Det var så mycket som gick fel de där åren. Både i världen och hos oss. Rysslands olagliga annektering av Krim från Ukraina, jo, Ukraina var fritt då.

Och vi orkade inte säga emot. Att tillåta Ryssland detta raserade säkerhetsordningen. Det syriska inbördeskriget gjorde att en massvåg av flyktingar svepte över Europa som polariserade våra samhällen mellan de som ville öppna hjärtan och de som ville bygga murar. Illasinnade krafter exploaterade motsättningarna så kompromisser och samtal blev omöjliga. Folkomröstningen som gjorde att Storbritannien lämnade EU, som sedan ledde till att kvar blev bara lilla England. Först drog skottarna, sedan nordirländare och sist walesare. Därefter tvingade London fram självstyre eftersom man tröttnat på resten av England. Kanske kom den värsta och största insikten 2016. Jag kommer aldrig att glömma snökaoset i Stockholm den morgonen...” Olofs blick försvann in i elden.

”Snökaos?” I november?

Rojas frågande ton gick inte att missta sig på. November nuförtiden såg sällan minusgrader.

”Det kom 40 centimeter snö den där novembermorgonen. Värsta snökaoset i Stockholm på ett sekel, det säger inte litet det. Det var då Donald Trump blev vald till president för första gången. Det kändes som om Fimbulvintern hade kommit. Valvakan på Hotell Hilton, det låg nere vid Slussen, dog i takt med att delstat efter delstat blev färdigräknade. När det stod klart att Trump blev vald hängde bara

efterslämnare kvar, ingen var glad. Det var mycket chock, bestörtning och förvirring den morgonen och ännu mer dippade humöret av snöovädret utanför hotellet som lamslog trafiken. Hur mobbaren, lögnaren och mansgrisen kunde bli vald kunde vi inte bara förstå då... men vi borde inte ha blivit förvånade. Trump visste vad han gjorde.”

”Men Sverige då, när blev du orolig första gången?”

”Första gången jag kände i magen att något gick sönder var när flyktingkrisen ställde människor mot varandra och debattläget spårade ur. Allt kom att handla om migration och integration. Ilskan ökade och ställde människor mot varandra. Hatet mot journalister och politiker exploderade de där åren runt 2015 och sedan blev bara värre och värre. Vi återhämtade oss aldrig. Men det var fler saker, som att partierna tappade medlemmar vilket ledde till att folkförankringen i demokratin sakta vittrade sönder då starka personer, deras lyskraft i offentligheten eller deras plånböcker, blev viktigare än sakfrågor. Fokuset på det politiska spelet i medierna och vem som skulle reagera med vem istället för att diskutera politikens innehåll var också tidiga tecken på en journalistkår som inte orkade gå längre än ytan. Det här sammanföll också med mediebranschens kris och den framväxande digitalisering med sociala

medier på 10-talet och sedan AI på 20-talet. Vi borde med öppna ögon ha sett det som hände, för det var många som förstod hur det gick till att avskaffa demokratin. Vi pratade öppet långt innan allt var kört om hur det gick till, ändå klarade vi inte av att agera. Det var som att se Titanic gå på isberget.”

I bakhuvudet mindes Roja att hon sett någon filmaffisch på en loppis med det namnet, det var någon Oscarsbelönad kärlekshistoria från den tiden man gick till en stor sal, satt på fåtöljer och tittade på en vit duk.

Han reste sig upp och gick letade en stund i en hög innan han kom tillbaka med en gammal rapport. Hon läste högt: ”Autocratization turns viral”

”Ja, från 2021. Tre år efter boken du tittade i tidigare. Då hade vi forskning på vad som höll att hända. Det där andra var en debattbok. Den där rapporten gjordes av forskare vid Göteborgs universitet. De beskrev väldigt tydligt det som skedde, metodiskt med data och tabeller. Demokratins tillbakagång var i full fart då. Indien upphörde det här året vara en demokrati. Ungern hade redan gått den vägen. De liberala demokratiernas antal hade minskat med en fjärdedel på bara tio år. Vi trodde väl inte då att friheten och demokratin helt skulle bli utplånat. Sverige låg på tredje plats i världen, stabilt och bra även om vi visste att utvecklingen gick åt fel håll.”

Olof bläddrade i rapporten innan han hittade det han sökte:

”Autocratization typically follows a similar pattern. Ruling governments first attack the media and civil society, and polarize societies by disrespecting opponents and spreading false information, only to then undermine formal institutions.”

”Ja, forskarna beskrev ju till och med receptet för hur det skulle gå till, och precis så blev det. Även om polariseringen och medieattackerna började långt innan NySSD föddes.”

Den fråga han hade haft svårast att besvara var varför han gav upp? Roja hade läst högt ur boken om skärvorna:

”Till sist har vi dig, medborgaren. Den liberala demokratin börjar och slutar med dig, din förmåga till källkritik och dina värderingar. Om du tappar förtroendet, hoppet eller tror att det är kört så är det kört. Så gör inte det. Backa inte undan. Slut dig inte. Låt inte det som Påven kallar för ’skit’ passera utan reaktion.”

Hon hade inte varit anklagande, bara undrande, för att söka förståelse för det som var så svårt att förstå. Han hade skämts i den stunden. Att han gav upp när Roja och hennes generation hade varit för små för att kunna försvara friheterna. Han hade valt att söka sig bort från världen och leva det lilla livet i tankens frihet.

Det blev hans sista stora motståndshandling, men han gjorde det i tysthet. Han var kuvad, men inte krossad. Sveket blev dock inte mindre för det.

Istället för att ge ett direkt svar på frågan varför hade han valt att försöka förklara vad som händer med en människa som diktaturen pekar ut. Han berättade om principerna för psykologisk nedbrytning och fragmentering, den som en hemsk diktatur som fanns under förra århundradet i Östtyskland hade använt sig av.

DDR-tyskarnas säkerhetstjänst Stasi hade kallat det för *Zerzetsung*. Det var en metod för att den "fientliga kraften" skulle isoleras från samhället och inte kunna hota diktaturen, i det här fallet var han själv den "fientliga kraften". Steg för steg hade hans verklighet komprimerats och manipulerats. Han försökte hitta ord för hur frätande allt hat på nätet var, med ständigt förtal av hans namn varje gång han själv försökte ta till orda eller alla de historier som hatsajterna hittade på.

Det hade varit svårt. Fortfarande efter två decennier fick han nästan en panikattack och var nära till tårarna när han berättade vad som hänt. Om de subtila mordhoten; hur en person förföljt honom på gatan och sedan gick fram och markerade ett dödsskott med en leksakspistol. Han berättade om hur han skuggats och blivit utsatt för märkliga iscensättningar. Han berättade om hur det kändes när en tegelsten med hans namn kastats genom fönsterrutan i hemmet. Att hans vägg hade sprayats med hans namn och uppmaningen DÖ!

Till sist var det så mycket konstiga saker som hände som närmast gav bilden av en psykotisk och hallucinatorisk verklighet. Då hade hans närmaste börjat att steg för steg ta avstånd från honom. Först försiktigt, sedan mer och mer. Några hade avfärdat det med att han läst för många dåliga spionromaner. Grälen i familjen om varför han inte kunde låta bli eller varför han inte kunde vara som en vanlig medborgare hade stegrats. Till sist hade han nästan börjat själv tro på alla lögnerna, och när han var helt ensam och inte orkade längre hade han vänt världen ryggen.

”Som den gamla zebran på savannen”, hade Roja konstaterat efter en stunds tystnad.

”Zebran?”

”Ja, den som flocken zebror inte orkar försvara

mot lejonen när hjorden går ned för att dricka. Då stöts den bort och får klara sig bäst den vill mot lejonen, vilket den inte gör.”

”Hmmm, ja... ungefär så. Fast jag har det ganska bra här i skogen med Marion”.

Hon hade skrattat då, för första gången. Och klappat Marion ömt som gnyende sträckte ut sig för att tiggas fler klappningar. Sedan hade hon blivit allvarlig.

”Men det kan väl inte bara vi två som tycker att det här är fel?”

”Nej, du har helt rätt. Tids nog kommer du att bli varse om det.”

När gryningen hade kommit lade Olof en filt över sin systerdotter. Hon hade somnat, för första gången på länge med ett fridfullt leende på läpparna.

Om Fores

285

På den gröna och liberala tankesmedjan Fores arbetar vi varje dag för att söka de lösningar och reformer som Sverige behöver, för att försvara den liberala demokratin så som vi känner den. Vi står med den ena foten i akademien och forskningen och med den andra i samhällsdebatten. Genom våra temagrupper Tillväxt, Trygghet och Tillit söker vi forskningsbaserade, framtidsoptimistiska reformförslag. Vi publicerar studier, böcker och rapporter samt arrangerar och medverkar i seminarier, samtal, debatter och projekt. Fores är hubben för den liberala demokratin vänner och driver därför bland annat Foresakademien och Reformpuben för nätverkande och idéutveckling. Besök gärna www.fores.se för mer information.

Va?!

Är demokratin hotad?

I Fores antologi *Va?! Är demokratin hotad?* har vi låtit olika personer skriva om hoten mot den liberala demokratin. Boken belyser vilka hot som finns, vad som står på spel och vad man kan lära sig av såväl historien som pågående trender.

Författarna förklarar att människan genom historien har pendlat mellan öppenhet och slutenhet samt visar att demokratin kris är global när autokratien och populismen vinner mark världen över. De beskriver hur konspirationsteorier ger fäste åt alternativa världsbilder som omöjliggör det demokratiska samtalet och på vilket sätt klimatförändringarnas konsekvenser hör ihop med hoten mot den liberala demokratin.

Det blir tydligt i antologin att den liberala demokratin är hotad även i Sverige. Som Bengt Westerberg skriver i antologin:

”Därför gäller det att ta hoten på allvar, att göra tydligt vad som står på spel och att, innan det är för sent, övertyga medborgarna om att den liberala demokratin är värd att försvara.”

Det hoppas vi göra med denna antologi. God läsning!

FÖRFATTARE:

ANDREAS JOHANSSON HEINÖ • BARTOSZ STROINSKI
BENGT WESTERBERG • BIRGITTA OHLSSON • DANIEL POOHL
HANNA WAGENIUS • JOHAN NORBERG • LISA PELLING
OLLE WÄSTBERG • PATRIK OKSANEN • SUSANNE NYSTRÖM

